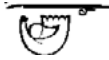

БІБЛІОТЕЧКА

«Дивослова»

Методичний журнал
Виходить щомісяця

**7–8 (109–110)
2014**

Головний редактор
КАТЕРИНА РИБАЛКО

Редакційна колегія:
ВІРА АГЕСВА

НЕЛЛІ БОНДАРЕНКО

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

ОЛЕКСАНДР КИРИЧУК

ОЛЕСЯ КОВАЛЬЧУК

ЛАРИСА МАСЕНКО

ЛЮБОВ МАЦЬКО

ВОЛОДИМИР МЕЛЬНИЧАЙКО

РАЇСА МОВЧАН

АНТОНІНА МОВЧУН

СЕРГІЙ ОМЕЛЬЧУК

ВОЛОДИМИР ПАНЧЕНКО

МАРІЯ ПЕНТИЛЮК

ОЛЕКСАНДР ПОНОМАРІВ

ГРИГОРІЙ СИВОКІНЬ

ОЛЬГА СЛОНЬОВСЬКА

ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ

КАТЕРИНА ТАРАНИК-ТКАЧУК

КОСТЯНТИН ТИЩЕНКО

ГАННА ТОКМАНЬ

АНАТОЛІЙ ФАСОЛЯ

ВАСИЛЬ ШУЛЯР

Над номером працювали:

Юлія РОМАНЕНКО – редактор

Олена МОСТЕПАН – літературний редактор

Анатолій ТИШКО – комп'ютерні роботи

ЗМІСТ

Календарно-тематичне планування з української мови для 6 класу (I семестр).....	2
Конспекти уроків (I семестр).....	4

.....

Передрук матеріалів з журналу «Бібліотечка «Дивослова» іншими виданнями – тільки з письмового дозволу редакції.

За вірогідність фактичного матеріалу і точність цитування відповідають автори. Рукописи редакція не рецензує й не повертає. Підписані матеріали відображають винятково позицію авторів.

www.dyvoslovo.com.ua
e-mail: dyvoslovo@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 13682-2656 ПР від 22.02.2008.

© Бібліотечка «Дивослова», 2014. Усі права застережено.

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 6 КЛАСУ

І семестр

Пор. №	Тема уроку	Дата
Вступ		
1	Краса і багатство української мови.	
2	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 1.</i> Повторення вивченого про мовлення. Загальне уявлення про ситуацію спілкування та її складники: адресата мовлення, адресанта мовлення, тему та основну думку висловлювання, мету і місце спілкування (<i>практично</i>).	
Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого		
3	Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення. Просте речення.	
4–5	Звертання, вставні слова, однорідні члени у простому реченні. Розділові знаки у простому реченні.	
6	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 2.</i> Структура тексту. Тема й основна думка тексту, мікротема, тематичне речення. Види зв'язку речень у тексті: послідовний, паралельний (<i>практично</i>). Типи і стилі тексту. Навчальне читання мовчки.	
7	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 3.</i> Офіційно-діловий стиль мовлення. Ділові папери. План роботи. Оголошення.	
8	Складне речення. Розділові знаки у складному реченні.	
9	Пряма мова. Діалог. Розділові знаки при прямій мові й діалозі.	
10	Орфограми в коренях, префіксах, суфіксах і на межі значущих частин слова та основ.	
11	<i>Контрольна робота № 1.</i> Тестування. Повторення.	
Лексикологія. Фразеологія		
12–13	Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова. Тлумачний словник української мови. Словник іншомовних слів.	
14–15	Активна і пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми.	
16	Групи слів за вживанням. Діалектизми.	
17	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 4.</i> Особливості опису приміщення. Усний докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення.	
18	Групи слів за вживанням. Професійні слова і терміни.	
19–20	<i>Уроки мовленнєвого розвитку № 5–6.</i> Письмовий докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення.	
21	Загальноживані і стилістично забарвлені слова.	
22	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 7.</i> Аналіз переказу. Вибірковий переказ тексту наукового стилю (<i>усно</i>).	
23	Просторічні слова. Офіційно-ділова лексика.	
24	<i>Урок мовленнєвого розвитку № 8.</i> Підготовка до написання твору-опису приміщення на основі особистих вражень.	
25–27	Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Джерела українських фразеологізмів. Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми як різновиди фразеологізмів. Фразеологізми в ролі членів речення. Ознайомлення з фразеологічним словником. Використання фразеологізмів у художньому творі.	
28	Удосконалення вмінь і навичок використовувати лексеми різних груп і фразеологізми, здійснювати лексичний розбір слова.	

29	Контрольна робота № 2. Тестування. Лексикологія. Фразеологія.	
Словотвір. Орфографія		
30–32	Змінювання і творення слів. Твірне слово – база для творення іншого слова. Основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, складання основ, абрєвіатури, перехід слів із однієї частини мови в іншу. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний розбір слова. Словотвірний словник.	
33	Урок мовленнєвого розвитку № 9. Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи.	
34	Зміни приголосних при творенні слів: іменників із суфіксом -ин(а) від прикметників на -ський, -цький ; буквосполученням -чн- (-шн-) .	
35–36	Зміни приголосних при творенні відносних прикметників із суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк- та іменників із суфіксами -ств(о), -зтв(о), -цтв(о) .	
37–38	Складні слова. Сполучні о, е у складних словах. Правопис складних слів разом і через дефіс. Творення складноскорочених слів. Правопис складноскорочених слів.	
39	Написання слів із пів- . Контрольний диктант № 1.	
40	Узагальнення вивченого про словотвір. Тренувальні вправи.	
41	Контрольна робота № 3. Тестування. Словотвір.	
Морфологія. Орфографія. Іменник		
42	Загальна характеристика частин мови. Іменник як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	
43	Іменники – назви істот і неістот (<i>повторення</i>). Іменники загальні та власні, конкретні й абстрактні. Збірні іменники. Велика літера й лапки у власних назвах.	
44	Рід іменників (<i>повторення</i>). Іменники спільного роду.	
45	Число іменників (<i>повторення</i>). Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.	
46–47	Контрольний докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису природи.	
48	Відмінки іменників, значення їх. Поділ іменників на відміни і групи.	
49	Урок мовленнєвого розвитку № 10. Аналіз переказу. Повідомлення на лінгвістичну тему.	
50–51	Відмінювання іменників I відміни. Особливості написання іменників у кличному відмінку.	
52–54	Відмінювання іменників II відміни. Особливості правопису закінчень іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку. Букви а (я), у (ю) в закінченнях іменників чоловічого роду II відміни.	
55	Відмінювання іменників III відміни.	
56	Відмінювання іменників IV відміни.	
57	Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників.	
58	Відмінювання іменників, що мають лише форму множини.	
59–60	Букви е, и, і в суфіксах -ечок-, -ечк-, -ичок-, -ичк-, -інн(я), -енн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о) відмінкових форм іменників.	
61	Написання й відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, імен по батькові.	
62	Написання не з іменниками.	
63	Особливості творення іменників. Правопис складних іменників.	
64	Контрольна робота № 4. Тестування. Іменник. Відмінювання іменників. Контрольне читання мовчки.	

Урок 1

Тема. Краса і багатство української мови.

Мета: допомогти учням усвідомити, завдяки чому українська мова є однією з найбагатших і найкрасивіших мов світу; удосконалювати вміння використовувати у своєму мовленні різноманітні мовні засоби; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати усне й писемне мовлення; мислення, спостережливість; прищеплювати любов до рідної мови, української природи; плекати почуття патріотизму.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Вступне слово вчителя. Привітання з початком нового навчального року.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-спостереження. Прочитайте вголос речення, записані на дошці. Чи різняться вони тематично?

Першого вересня розпочався новий навчальний рік. Першого вересня гостинно відчинила свої двері школа. У перший день осені дзвінок покликав учнів на уроки. Першого вересневого дня в Україні відзначають День знань. Прийшла осінь і запросила школярів за парти.

➤ Повідомлення про ту саму подію можна висловити за допомогою різних мовних засобів. Що засвідчує цей факт? (*Те, що наша мова багата, й ми маємо використовувати всі її виражальні можливості, бо, тільки коли слово мовиться, воно живе.*)

Інтерактивна вправа «Калейдоскоп вітань». Першого вересня починаються шкільні заняття в багатьох країнах світу. Послухайте вітання з Днем знань різними мовами.

Методична ремарка. Пропонуємо озвучити привітання тими іноземними мовами, які учні вивчають у школі, або ж послухати в записі зразки звучання різних мов.

❓ Мелодійність української мови визнана у світі. Чому, на вашу думку, іноземці, які зовсім не знають нашої мови, відзначають її милозвучність, співучість?

Моделювання ситуації. Уявіть, що вам потрібно на конкретних прикладах довести, що українська мова красива й багата. Чи достатньо у вас знань для цього? Розподіліть назви розділів науки про мову у дві колонки: ті, з якими ви ознайомилися у 5-му класі, і ті, яких ви ще докладно не вивчали. Про що йдеться в кожному розділі?

Фонетика, лексикологія, словотвір, морфологія, синтаксис, будова слова.

Робота у групах. Обговоріть у групах і запишіть, у чому виявляється краса мови (1-ша група) і багатство мови (2-га група). Наведіть аргументи. Оголошуючи результати роботи, говоріть за таким зразком: «Українську мову називають красивою (багатою), бо...». Використовуйте подані словосполучення і фрази.

Чергування голосних і приголосних звуків; використання образних слів; велика кількість слів; розмаїття синонімів; уникнення важких для вимови поєднань звуків; можливість оформити ту саму думку за допомогою різних синтаксичних конструкцій; наявність суфіксів пестливості.

Дослідження-порівняння. Порівняйте подані тексти. У чому особливості їх?

1-й текст. Широке поле торкається горизонту. На зеленому фоні – різноколірні квіти. Удалині видніється одиноке дерево. У голубому небі граються швидкі хмаринки й вимальовують дивні узорі. Тиша. Тільки іноді голосним ехом заговорить далека гроза.

2-й текст. Розлогий лан сягає обрію. На смарагдовому тлі – барвисті квіти. Ген-ген мріє самотнє дерево. У блакитному небі бавляться прудкі хмаринки й вимальовують химерні візерунки. Спокій. Лише вряди-годи гомінливою луною обізветься далека гроза.

➤ У чому ви ще раз переконалися, зіставивши два тексти? (*Українська мова багата, і це засвідчують синоніми.*)

➤ Який текст вам сподобався більше і чому? Чи вживаєте у своєму мовленні слова, наявні у другому тексті? Чи є вони виразнішими, точнішими за синонімічні відповідники?

Учитель. У цьому навчальному році ви більше дізнаєтеся про питому українську

лексику, яка характеризує самотність, неповторність нашої мови. Тривалий час з ідеологічних причин автентичні слова витіснялися з ужитку, замінювалися іншомовними відповідниками. Коли ви хочете, щоб про ваше мовлення казали, що воно виразне й гарне, не цурайтеся рідномовних слів, широко вживайте їх – у цьому запорука того, що наша мова житиме й розвиватиметься.

Творча робота. Складіть стисле письмове висловлення про осінь, увівши до нього слова *жоржини, вишуканий, мереживо, промайнути, чепурний*. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Дослідження-реконструювання. Прочитайте уривок з учнівського твору. Чи можна назвати мовлення його автора багатим? Відповідь аргументуйте.

З бабусиної хати було видно луг. А на ньому цвіли кульбаби. Він був золотий. Одного разу я ранком встав. А луг зелений. І я пішов по рибу. І повернувся в обід. А луг знову золотий. А ввечері знову став зеленим. І я вирвав кульбабу. А вона лепестки стулила. Тому зелена. А вранці розтуляє лепестки. І луг знову стає золотим.

➤ Чи цікавим виявилось спостереження учня про те, як змінюється колір луки протягом дня? Реконструйте текст, використавши в ньому прості ускладнені й складні речення, а також виправивши мовленнєві помилки. Порівняйте обидва варіанти, зробіть висновок.

➤ Порадьте учневі, що потрібно робити, аби збагачувати власне мовлення.

«Поетична п'ятихвилинка». Чи є мовлення для вас є взірцем багатства і краси? Хто ваш улюблений поет? Прочитуйте один із його творів напам'ять.

Пригадайте, із творів яких поетів, вивчених у 5-му класі, наведено рядки. У чому краса створених художніх образів? Якими засобами вона досягається?

Осінь – маляр з палітрою пишною
Тихо у небі кружляє (М. Рильський).

Коли зірка йде з водою –
З відер світло летється (Є. Гуцало).

Струмок серед гаю, як стрічечка,
На квітці метелик, мов свічечка (П. Тичина).

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає (Т. Шевченко).

➤ Складіть речення (можна у віршованій формі) про осінню природу, використавши епітети, метафори, порівняння.

Дослідження-обгрунтування. Прочитайте слова відомих людей про красу й багатство української мови, осмисліть їх, знайдіть свої аргументи на підтвердження висловлених у них думок.

Українська мова для мене – це море, в якого нема дна й берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномену (В. Шевчук). Це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича (І. Срезневський). Як веселонька блискуча, переливна, миготюча, по моїй країні милій мова дивная дзвенить (Г. Чупринка).

➤ Спробуйте сформулювати власний лаконічний вислів про рідну мову.

Підсумок уроку.

Уявіть, що вам потрібно підготувати виступ на засіданні мовного гуртка на тему: «Краса і багатство української мови». Складіть план доповіді, стисло окресліть її зміст.

📌 Записати текст виступу на засіданні мовного гуртка або занотувати п'ять висловів відомих людей про красу й багатство української мови і вивчити їх напам'ять (на вибір).

Урок 2

Тема. Повторення вивченого про мовлення. Загальне уявлення про ситуацію спілкування та її складники: адресата мовлення, адресанта мовлення, тему та основну думку висловлювання, мету і місце спілкування (практично).

Мета: повторити вивчене в попередніх класах про спілкування і мовлення, удосконалити вміння визначати ситуацію спілкування, її складники; будувати власне

висловлення з урахуванням ситуації спілкування; розвивати монологічне й діалогічне, усне й писемне мовлення учнів; виховувати усвідомлення потреби додержувати морально-етичних норм у спілкуванні зі старшими людьми і ровесниками.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Забезпечення емоційної готовності до уроку.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Бесіда

- Чи можна назвати обмін побажаннями спілкуванням? Обґрунтуйте.

- Чи тотожними є поняття *спілкування* і *мовлення*?

- Які є різновиди спілкування?
- Що таке ситуація спілкування?

◆ Обміняйтеся з сусідом по парті привітаннями з початком нового навчального року, побажайте успіхів у навчанні.

Робота на основі тексту. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання після нього.

Учителька почекала, поки учні всілися й перестали грюкати партами, доки стих шепіт, тоді сказала:

– Хочу з вами познайомитися. Мене звати Валентина Михайлівна. Викладатиму я у вас ботаніку, а також буду вашим класним керівником. Сьогодні перший урок у нас буде організаційний. Оберемо старосту класу, санкомісію. Сідайте зручніше. Дівчата, бачу, позаймали найкращі місця, а хлопцям дісталися задні парти. Це несправедливо! – говорила так, мовби й справді вірила в те, що дівчата скривдили хлопців.

Вона розкрила класний журнал.

– Антонюк Олександр.

– Я, – підвівся Сашко.

Його майже не було видно на задній парті.

– Тобі, Антонюк, доведеться пересісти ближче. Не бачитимеш, що на дошці писати муть.

– Нічого, я під себе книжки підкладатиму.

Учні засміялися. Посміхнулася і учителька.

– Хіба ти не знаєш, куди треба класти книжки?

– Ох і метка! – прошепотів Микола Сашкові, коли той сів (*За Б. Комаром*).

➤ Пригадайте, які є види мовленнєвої діяльності. До яких ми щойно вдалися? Хто брав участь у спілкуванні? Назвіть адресата й адресанта мовлення. Визначте мету і місце спілкування, його тему й основну думку. Якою була ситуація спілкування – офіційною чи неофіційною? Доведіть, що події відбувалися у перший день нового навчального року. Яким було мовлення – монологічним чи діалогічним?

Складання текстів. Робота у групах.

1-ша група – складіть діалог між Миколою і Сашком під час перерви про «новеньку» вчительку.

2-га група – складіть монолог Валентини Михайлівни – відповідь на запитання колеги: «Яке у вас склалося перше враження про новий клас?».

3-тя група – напишіть текст виступу класного керівника першокласників на урочистій лінійці з нагоди Дня знань.

Індивідуальне завдання. Напишіть замітку до шкільної стіннівки про перший тематичний урок у новому навчальному році. Озвучте результати роботи. Прокоментуйте замітки однокласників за поданим планом:

1. Чи вдалося розкрити тему через діалоги та монологи?

2. Чи врахували учні адресата мовлення, мету і місце спілкування?

3. У якому стилі побудовано висловлення? Чи доречним був вибір мовних засобів?

4. Які поради ви можете дати своїм однокласникам щодо поліпшення змісту й мовленнєвого оформлення текстів?

Підсумок уроку.

Доведіть тезу, аргументуючи її й ілюструючи прикладами: «Аби спілкування було приємним, потрібно пам'ятати, що о, де, як і кому говорити».

🏠 Написати два невеликих висловлення (монологи або діалоги) на тему шкільного

життя, адресатами яких будуть хтось із членів родини і перша вчителька.

Урок 3

Тема. Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення. Просте речення.

Мета: повторити відомості про словосполучення, головні та другорядні члени простого речення; удосконалювати вміння розрізняти словосполучення і речення, визначати головне й залежне слова у словосполученні, головні і другорядні члени речення; розвивати пунктуаційну пильність, увагу, пам'ять, аналітичні здібності; виховувати почуття гордості за рідний край, прагнення краще пізнати його.

Тип уроку: урок повторення вивченого матеріалу.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Максим із нетерпінням чекав повернення свого друга Петрика з Греції, де той відпочивав разом із батьками. І ось нарешті довгоочікуваний дзвінок з аеропорту. Правда, зв'язок був поганий, тому Максим чув тільки уривки фраз.

Дослідження-класифікація. Прочитайте. Розмежуйте синтаксичні словосполучення й інші сполучення слів. Назвіть лексичні і фразеологічні словосполучення. Укажіть речення.

Ми прилетіли, відпочили чудово, чотиризірковий готель, море і сонце, купалися й засмагали, Егейське море, їздили на екскурсію, я пірнав, на сьомому небі.

➤ Виконайте синтаксичний розбір словосполучень. Якими частинами мови виражені головні й залежні слова? Що означає вираз *на сьомому небі*?

Творче конструювання. Складіть за опорними словосполученнями й реченнями з попереднього завдання невеликий текст про враження Петрика від літнього відпочинку, підкресліть у ньому граматичні

основи. Якими частинами мови виражені підмети й присудки? Чи є у ваших текстах складні речення? Як ви розрізняєте прості і складні речення?

Коли хлопці нарешті зустрілися, Петрик довго розповідав про природу Греції, чудовий сервіс у готелі, пізнавальні екскурсії. Він показував різноманітні світлини. На закінчення сказав:

– Тепер наша родина завжди відпочиватиме за кордоном. В Україні немає таких чудових місць.

Максима образили слова друга, і він вирішив довести, що літній відпочинок в Україні може бути кращим, ніж за її межами.

– Послухай мою розповідь, – сказав він Петрикові.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте Максимову розповідь.

Улітку я був у бабусі. У мене залишилося багато вражень від перебування в селі. Сонце. Свіже повітря. Чиста вода. Що ще потрібно для повноцінного відпочинку? Прокинешся вранці, підеш на річку, закинеш вудочку. Дивишся на поплавок. Ключе! Одного разу я спіймав отакенну щуку! Уявляєш? Я був щасливим. Перебування на природі – найкращий відпочинок.

➤ У якому стилі будував оповідь Максим? Обґрунтуйте. Які речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням використав? Підкресліть граматичні основи в кожному реченні. Які речення є односкладними? Порівняйте присудки в першому та передостанньому реченнях. У якому з них присудок складається з двох слів? Чим виражені підмет і присудок в останньому реченні? Який розділовий знак ставиться між підметом і присудком, вираженими іменниками?

– Але ж село, де живе твоя бабуся, нічим особливим не вирізняється. Його мало хто знає. Іноземцям цікаво побачити щось особливе, незвичайне.

– Таких унікальних місць в Україні багато. Обирай!

Робота у групах. Прочитайте тексти, визначте стиль і теми їх. Придумайте назви.

1-ша група. Волинь називають краєм блакитних озер. *Світязь – найглибше і найкрасивіше*

водне плесо України. Це одне із семи природних чудес нашої держави. Вода у Світязі чиста і прозора. Як показують дослідження, вона насичена іонами срібла. Тому купатися у Світязі не лише приємно, а й корисно. В озері водяться вугрі. За формою ці дивовижні риби нагадують змії. Вугрі відкладають ікру в Саргасовому морі. Для цього вони долають тривалий шлях і водою, і сушею.

На берегах Світязю є чимало туристичних баз та оздоровчих комплексів. Тут люблять відпочивати і дорослі, й малі.

2-га група. Буковель – зимова столиця гірськолижного відпочинку в Україні. *Останнім часом туристи також охоче відпочивають тут улітку.* Цьому сприяє, по-перше, цілюще гірське повітря. По-друге, у Буковелі кожен може знайти собі відпочинок до душі. Це мандрівки горами й полонинами, збирання грибів, ягід і лікарських трав, катання на велосипедах і квадроциклах. Обов'язково спробуйте страви карпатської кухні. Вони приготовані з екологічно чистих продуктів.

Нещодавно в Буковелі з'явилося найбільше в Європі штучне озеро. Віднині відпочивальників тут стане значно більше.

3-тя група. Крим обирають романтики. У горах Криму дуже красиво. Схили вкриті травою та квітами. Унизу сріблиться на сонці Чорне море. Колір води не чорний, а блакитно-бірюзо-

вий. *Силуети далеких гір ніби хтось намалював акварелями.* Серед хребтів причаїлися стрімкі водоспади. Повітря тут завжди свіже і прохолодне, а вода така прозора, що видно найдрібніші камінці на дні.

➤ Виконайте синтаксичний розбір виділених у текстах речень.

➤ Знайдіть у текстах речення, які відповідали б поданим схемам.

1-ша група: — == ----- - - - - - .

2-га група: - - - - - == ----- ~~~~~ .

3-тя група: - - - - - == ~~~~~ — .

Підготовка усної відповіді на мовну тему. Прочитайте подані речення. Яким другорядним членом поширене кожне з них? Підготуйте у групах усну розповідь про другорядні члени речення. *(Кожна група характеризує те речення, яке тематично стосується тексту з попереднього завдання, з яким працювали учні.)*

- Ми відпочивали в Карпатах.
- Я люблю море!
- Світязь – казкове озеро.

Підсумок уроку.

Заповніть листок самоконтролю.

Знання і вміння	Рівень володіння (початковий, середній, достатній, високий)
Знаю, що таке словосполучення, просте речення, члени речення.	
Умію розрізняти словосполучення і сполучення слів.	
Умію визначати головне і залежне слова у словосполученні.	

Умію визначати головні і другорядні члени речення.	
Знаю, чим можуть бути виражені члени речення.	

🏠 **На вибір. 1.** Написати твір-мініатюру рекламного характеру «Відпочивайте в Україні!», використовуючи різні речення за метою висловлювання. Підкреслити головні і другорядні члени в одному з них. **2.** Скласти й розіграти діалог про літній відпочинок в Україні.

Уроки 4–5

Тема. Звертання, вставні слова, однорідні члени у простому реченні. Розділові знаки у простому реченні.

Мета: повторити вивчене про просте ускладнене речення; удосконалювати вміння знаходити в реченнях звертання, вставні слова та однорідні члени, будувати з ними речення, правильно ставити розділові знаки в реченнях, ускладнених звертаннями, однорідними членами і вставними словами; розвивати усне й писемне мовлення, пам'ять, увагу; прищеплювати любов до рідного краю, української природи, прагнення багато знати; виробляти звичку з користю проводити дозвілля.

Тип уроку: уроки повторення вивченого матеріалу.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Перший тиждень нового навчального року закінчився. Ігор з нетерпінням чекав вихідного, адже його клас вирішив їхати на екскурсію на Шацькі озера. Ця поїздка мала стати своєрідним прощанням із літом.

Рано-вранці Ігор квапився до школи, де на учнів чекав автобус. По дорозі зустрів сусіда дядька Сергія, який поспішав на риболовлю, двірничку тітоньку Лесю, потім наздогнав однокласника Олега. Разом підійшли до школи. Класний керівник уже була на місці. Хлопці привіталися з Марією Василівною.

◆ **Оберіть** найдоречніші форми вітань до кожного знайомого, з ким зустрівся Ігор. Запишіть речення, укажіть у них звертання і поясніть розділові знаки при них. У якому відмінку має стояти іменник?

Зразок: Доброго ранку Вам, дядьку Сергію!

І ось автобус вирушив. Дорогою було дуже весело спілкуватися, розглядати пейзажі за вікном. А ще екскурсовод вигадував цікаві конкурси й завдання. Наприклад, хто кого переспіває.

Робота в парах. Пригадайте й занотуйте рядки з українських пісень, у яких є звертання. Укажіть поширені та непоширені звертання. Де можуть стояти звертання у реченні? Коли після звертання ставимо знак оклику?

А ще діти з великим інтересом слухали розповідь екскурсовода.

Робота з текстом. Прочитайте текст, укажіть стиль і тип мовлення. Визначте тему тексту і придумайте заголовок. Поясніть лексичне значення слів *флора*, *фауна*, *акліматизуватися*.

Район Шацьких озер охоплює територію в північно-західній частині Волинської області України. У 1983 році тут створено Шацький національний парк. На території парку є 22 озера. Вони становлять єдину водну систему і належать до однієї з найбільших озерних груп у Європі. Найбільші озера – Світязь і Пісочне. Вода в них настільки чиста і прозора, що на восьмиметровій глибині можна побачити дно.

Різноманітна флора і фауна національного парку. *В озерах водяться такі риби: окунь, щука, плітка, карась.* Добре прижилися й акліматизувалися також вугор річковий, канадський сом, товстолобик. Тваринний світ представлений такими ссавцями, як лось і козуля, кабан і лисиця,

заєць і білка. Рідкісними тепер стали, на жаль, видра, борсук, горностай.

➤ Знайдіть у тексті однорідні члени речення. Якими частинами мови вони виражені? Яку синтаксичну роль виконують?

➤ Які з однорідних членів поєднані між собою сполучниковим зв'язком, а які безсполучниковим? Поясніть розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

➤ Чому в другому реченні другого абзацу ставиться двокрапка, а в четвертому – ні?

➤ Пригадайте, коли ставиться тире при однорідних членах речення. Реконструйте одне з речень так, щоб у ньому з'явилося тире між однорідними членами та узагальнювальним словом.

➤ Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

➤ Чим ускладнене останнє речення? Що виражає це слово? Пригадайте інші групи вставних слів.

Екскурсовод не лише розповідав цікаві факти, а й задавав школярам різноманітні завдання, тому час у дорозі пролетів непомітно.

Самостійна робота. Запишіть речення, ускладнивши їх вставними словами, що належать до вказаних груп.

Світязь – найглибше озеро України. Його найбільша глибина – 58,4 метра. (*Упевненість*.) Глибина Світязю сягає подекуди сімдесяти метрів. Так вважають деякі дослідники. (*Джерело повідомлення*.) Риба вугор проникла в Шацькі озера з Балтійського моря через Віслу. (*Непевненість*.) У Світязі доволі висока якість води. Поряд немає значних джерел забруднення. Статус національного природного парку сприяє охороні вод. (*Порядок викладу думок*.) Озеро Світязь – одне з семи природних чудес України. (*Привернення уваги співрозмовника*.)

➤ Прочитайте речення, додержуючи правильної інтонації. Поясніть розділові знаки при вставних словах.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте текст. Обґрунтуйте, у яких випадках слова видно, здається, на щастя є вставними, а в яких – членами речення. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

І ось ми на Шацьких озерах. Погода на щастя по-літньому тепла. А Світязь і справді вражає! Він здається безкраїм морем. Вода така чиста й прозора, що видно піщане дно. Кидаю у воду монетку на щастя. Видно не лише я це роблю, адже бачу на дні таку ж монетку. Здається я вже закохався в це дивовижне озеро!

➤ Складіть по два речення зі словами *може, правда* так, щоб у першому реченні слово було вставним, а в другому – членом речення.

Купатися в озері дітям не дозволили. Осінь усе ж таки! Утім вони досхочу грали в м'яча на воді та розважалися на березі. Потім сіли відпочити й обговорити перші враження.

Підсумок уроку.

Закінчіть речення.

- На уроці я повторив (-ла) відомості про ...
- Цікаво було дізнатися про ...
- Найкраще мені запам'ятався матеріал про ...
- Найважчим було для мене ...
- Потрібно попрацювати ще над ...

🏠 Описати в художньому стилі водоєм (озеро, річку чи ставок), використавши однорідні члени речення і вставні слова.

На наступному уроці продовжимо роботу над повторенням синтаксису простого речення у формі розповіді про відпочинок на Шацьких озерах.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Наступного дня Ігор і Олег прокинулися вранці й вирішили піти в ліс, що підступав до озера. Осінній ліс настільки зачарував хлопців, що вони не помітили, як відійшли занадто далеко від бази відпочинку. Утім друзі дуже швидко зорієнтувалися.

Дослідження-відновлення. Відновіть текст, поставивши подані речення у визначеній послідовності (*розділові знаки вилучено*):

- 1) речення, ускладнене звертанням;
- 2) речення з однорідними членами, які стоять після узагальнювального слова;
- 3) просте неускладнене речення;
- 4) речення, ускладнене вставним словом;

5) речення з однорідними присудками.

Поблизу старих пеньків туляться один до одного тонконогі опеньки. На узліссі ростуть гриби червоноголові підосичники зеленуваті сирожки міцненькі боровички. Вони певно шукають тут захисту. На лісовій галявині червоніють кетяги калини і виблискують краплинками роси. Знаєте друзі як гарно в лісі восени!

➤ Поставте розділові знаки, прокоментуйте їх.

А потім на озері проводили міні-чемпіонат з риболовлі. Фортуна усміхнулася Ігореві, адже він спіймав...

Вибіркова робота. Щоб дізнатися, яку рибу спіймав Ігор, виконайте таке завдання: виберіть з-поміж речень ті, в яких немає вставних слів (*розділові знаки вилучено*). Назвіть слова, які ніколи не бувають вставними.

Вода в ставку виблискує наче срібло. Уранці навіть повітря здається іншим. Певно осінь подарувала лісу найкращі свої барви. Гарно все-таки в лісі восени. Крізь ці кущі здається ніхто не пробереться. На щастя дощу сьогодні не передбачається. Осінь майже вступила у свої права. Річка ніби запрошує скупатися в її дзеркальній воді.

➤ Коли ви правильно виконаєте завдання, то з перших літер кожного першого слова у виписаних реченнях ви складете назву риби, що водиться у Світізі.

Ключ: вугор.

Рибалка, який спостерігав за дитячим чемпіонатом, похвалив Ігоря і розповів дітям, як він ловить вугрів. Дядечко був родом із сусідньої Білорусі, тому говорив російською. Але діти його добре розуміли.

Усний переказ-переклад. Послухайте текст з голосу вчителя. Перекажіть його українською мовою. Які вставні слова ви використали? Що означає слово *нерест*? (*Викидання рибами ікри, з якої згодом розвиваються мальки.*)

Методична ремарка. Завдання можна запропонувати як індивідуальне або ж письмове домашнє. Слова й конструкції, переклад яких спричинює труднощі, запишемо на дошці.

Тебе, Ігорек, повезло, потому что угря тяжело поймать днем. Я на рыбалку отправляюсь на лодке перед закатом солнца. Выбираю участок недалеко от берега. В качестве приманки беру мелких плотвичек. К сожалению, самый большой угорь, которого я поймал, весил полтора килограмма. А ведь бывают и значительно больше!

В охоте на угрей есть один вопрос, который, на мой взгляд, надо решить. В нерестовый период вводится запрет на ловлю рыбы. Но ведь угорь нерестится в Саргассовом море, проделывая большой путь! По-моему, запрет только вредит, потому что в последние годы, достигнув большой численности, угорь поедает огромное количество икры других ценных рыб: щуки, окуня, леща. Так, возможно, надо не запрещать, а, наоборот, поощрять рыбаков? Как вы думаете, ребята? Ответьте, пожалуйста (*За О. Белоглазовим*).

Екскурсія – це не тільки приємне, а й корисне. Тому діти відвідали музей лісу. Там було дуже цікаво. Учні дізналися багато нового про флору й фауну Шацького національного парку. Після розповіді екскурсовода діти роздивлялися ті експонати, які сподобалися їм найбільше.

Самостійна робота у групах. Перепишіть, розставляючи розділові знаки та вставляючи пропущені літери й розкриваючи дужки. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

1-ша група. Чи знаєте ви друзі що чорниця не лише допомагає позбутися втоми очей а й поліпшує зір? З неї роблять ліки та краплі для очей.

(До)речі чорниця приносить максимум користі за мінімуму калорій. Упродовж трьох днів ви змож..те позбутися до двох кілограмів зайвої ваги. За умови розумного та здорового

харчува(н/нн)я триде(н/нн)а чорнична д.єта може стати хорошим початком боро..ьби із зайвими кілогра(м/мм)ами. Учені пишуть про чудодійний омолоджувальний ефект чорниці. *Бе..перечно ця ягода найбагатше джерело вітамінів.*

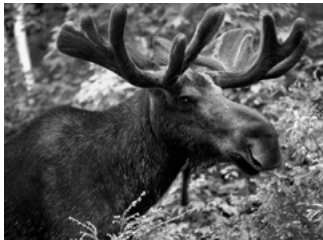
2-га група. Л(е/и)лека чорний рідкіс..ний птах. (На)жаль ці птахи були майже винищені.

Чорний л(е/и)лека живиться твари(н/нн)ою їжею земноводними рибами й комахами. Птахи тримаються поодинокі або невеликими зграями — сім..ями. (Під) час пол(ьо/йо)ту чорні л(е/и)леки шию і ноги витягують. Щоб піднятися

у повітря, птахи роблять кілька стрибків і махають крилами. По землі чорні л(е/и)леки ходять повільно.

3-тя група. Лось європейський велика тварина з ма(с/сс)ивною горбоносою головою та міцними ногами. Самці як відомо мають великі розлогі роги. (У)зимку вони їх (з/с)кидають. Гілки пагони м..яких д(е/и)рев мохи й лишайники

такий корм є основним для лося. Не всі мабуть знають що лосі дуже добре плавають. Кажуть вони також уміють пірнати. У лося небагато вогорів вовки в(е/и)дмеді і бракон..єри.

4-та група. Із соснової деревини виготовляють двері і вікна предмети побуту й підлогу.

М(е/и)дицина використовує хвою та живицю. Це як відомо смола хвойних дерев. Із її відвару роблять заспокійливі ва(н/нн)и, інгаляції. Хвоя добре впливає на нервову с..стему знижує тиск. (До)речі у хвої вітамінів у шість разів біл..ше

ніж у л..монах чи ап..льсінах.

Стомлені, але задоволені і щасливі поверталися діти додому. В автобусі вчителька вирішила перевірити, чим збагатили їх екскурсія, і попросила відповісти на різноманітні запитання.

Підсумок уроку.

Дайте письмові відповіді на запитання, використовуючи запропоновані в дужках конструкції.

? Які враження залишилися в дитей від поїздки? (Вставне слово, що виражає впевненість.)

? Чому учням сподобалася поїздка? (Вставні слова, що вказують на порядок викладу думок.)

? Які тварини водяться на території Шацького національного парку? (Речення з однорідними членами та узагальнювальним словом при них.)

? Чому кожному українцеві неодмінно треба побувати на Світязі? (Поширене звертання всередині речення.)

🏠 Написати твір-роздум «Найкращий відпочинок — це...». Використати речення з однорідними членами, вставними словами і звертаннями.

Урок 6

Тема. Структура тексту. Тема й основна думка тексту, мікротема, тематичне речення. Види зв'язку речень у тексті: послідовний, паралельний (практично). Типи і стилі тексту. Навчальне читання мовчки.

Мета: повторити вивчене про текст, його головні ознаки; удосконалювати вміння визначати тему й основну думку тексту, належність його до певного стилю та типу мовлення, характеризувати структуру; розвивати увагу, пам'ять, спостережливість, логічне мислення; виховувати шанобливе ставлення до людей.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Перевірка домашнього завдання. Бесіда. Доведіть, що прочитані вами творчі роботи являють собою текст. Визначте тему й основну думку твору. Що таке мікротема? Скільки мікротем у тексті? Для чого тексту дають заголовок? Доведіть, що твір «Найкращий відпочинок – це...» є роздумом. До якого стилю мовлення він належить?

Дослідження-порівняння. Прочитайте подані міні-тексти. До якого стилю і типу мовлення належить кожен з них? Визначте мікротеми. Знайдіть тематичні речення, котрі передають ключову інформацію.

Їжаків на території України живе аж чотири види. З них найвідомішим є їжак європейський. Його часто можна зустріти в лісі, у парку.

Білка – дуже красива тварина. Улітку вона руда. Узимку сіра. Тваринка спритна, граційна, витончена.

➤ У якому з текстів кожне наступне речення за змістом залежить від попереднього, а також конкретизує, доповнює думку, виражену в попередньому?

➤ У якому з текстів кілька речень, наступних за змістом, залежать від єдиного попереднього?

➤ Який зв'язок між реченнями тексту називається паралельним, а який ланцюговим (последовним)?

Дослідження-спостереження. Назвіть у кожному тематичному реченні обох текстів з попереднього завдання тематичні слова – головні в цих реченнях. (*Відповідно ї ж а к і бі л к а.*)

За допомогою яких мовних засобів пов'язані між собою речення в кожному тексті? (*Повтор того самого слова: ї ж а к и – ї ж а к; використання синонімів: бі л к а – т в а р и н к а, займенників: бі л к а – в о н а; ї ж а к а – й о г о.*) Назвіть інші засоби зв'язку, за допомогою яких речення тексту пов'язані між собою. (*Спільнокореневі слова, сполучники, прислівники.*)

Дослідження-модельовання. Прочитайте речення, які є початком тексту. Назвіть мовні засоби зв'язку між ними.

Високо вгорі курличуть журавлі. Відлітають у теплі краї журавлики.

➤ Змініть друге речення так, аби засобами зв'язку між цими конструкціями були не спільнокореневі слова, а інші мовні засоби.

Навчальне читання мовчки. Коли людина вдається до такого виду мовленнєвої діяльності, як читання? На що потрібно звертати увагу, читаючи текст?

Дід

У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я мовився Богу, я завжди бачив на покуті портрет діда.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати Псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому: – Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй Бог здоров'я, – зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах. – А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона? – А Бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? – звертався дід до коня, сідаючи на воза. – Ну, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кінями, з телятами, з травами, зі старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо. А коли ми ото часом навимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу: – А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів

на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидалися у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

Найкращою рибою дід вважав лину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а якось неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Казали, він знав таке слово.

Улітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха... Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час (*За О. Довженком*) (466 слів).

1. Діда звали
 - А Іваном
 - Б Тарасом
 - В Семеном
 - Г Назаром
2. У молодості дід був
 - А козаком
 - Б чумаком
 - В рибалкою
 - Г священиком
3. Найкращою рибою, на думку діда, були
 - А щуки
 - Б лини
 - В соми
 - Г коропи
4. На думку оповідача, дід пахнув
 - А теплою землею і трохи млином
 - Б запашним сіном і луговою травою
 - В духмяними травами і сонцем
 - Г любистком і трохи тютюном
5. Засобом зв'язку між реченнями: *У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богу, я завжди бачив на покуті дідів портрет* – є
 - А синоніми
 - Б спільнокореневі слова

В займенники

Г прислівники

6. Волок і топчійка – це

А сітки для риболовлі

Б види річкових риб

В лугові рослини

Г різновид комарів

7. Про діда йдеться в усіх реченнях, крім

А Він був письменний по-церковному...

Б Він був наш добрий дух лугу і риби.

В Більш за все на світі любив... сонце.

Г Він був такий великий косар...

8. Речення *Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів...* засвідчує

А дитячий страх заблукати в лісі

Б уміння діда цікаво розповідати

В дідову любов до онуків

Г велику кількість комарів на березі

9. Стійке словосполучення (фразеологізм) є в реченні

А Він наш добрий дух лугу і риби.

Б Ну, чого ти стоїш як укопаний?

В Великі соми вже скидалися у Десні під зорями.

Г Дід заводив нас у казкові нетрі старовини.

10. Речення *Він якось неначе брав їх з води прямо руками...* закінчується порівнянням

А як китайський фокусник

Б як вправний характерник

В як таємничий чародій

Г як майстерний рибалка

11. Текст належить до стилю

А художнього

Б наукового

В публіцистичного

Г розмовного

12. Основна думка тексту –

А показати душевне багатство й неординарність звичайної людини

Б закликати читачів поважати і слухати старших людей

В викликати співчуття до діда, який прожив нелегке життя

Г розповісти про заняття, звички та характер діда

Перевірка тестових завдань. Коментарі й пояснення вчителя.

Підсумок уроку.

Підготуйте усну розлогу відповідь за поданим планом «Що мені відомо про текст», дібравши приклади до кожного пункту.

П л а н

1. Визначення поняття *текст*.
2. Основні ознаки тексту. Наявність теми й основної думки.
3. Змістовий зв'язок між реченнями.
4. Певна послідовність речень.
5. Використання мовних засобів зв'язку між реченнями.

🏠 Написати невеликий твір «Мій дідусь» або «Найдорожча бабуся», використавши різні мовні засоби зв'язку між реченнями. Указати тематичні речення, приклади паралельного й послідовного зв'язку в тексті.

Урок 7

Тема. Офіційно-діловий стиль мовлення. Ділові папери. План роботи. Оголошення.

Мета: повторити вивчене про особливості художнього й наукового стилів мовлення, поглибити знання про офіційно-діловий стиль; забезпечити засвоєння поняття про ділові папери; формувати вміння складати текст оголошення і план роботи; розвивати мислення, творчі здібності учнів, уміння зіставляти; зацікавити культурою рідного народу; стимулювати прагнення більше дізнатися про українську міфологію; підвести до усвідомлення того, що потрібно вміти планувати свій час, раціонально використовувати кожну хвилину.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Методична ремарка. Урок проводиться у формі казки, героєм якої є хлопчик

Михайлик. На уроці доречно використати ілюстрації – зображення хлопчика, лісовика, осінні пейзажі тощо.

Михайлик не був ледачим хлопчиком. У школі він навчався добре. Однак того дня по-особливому теплим було осіннє сонечко, так вабила прощальна краса дерев...

Михайлик глянув на годинник: «Ох, знову ті уроки! Набридло. Краще влаштую собі день здоров'я!» Він сів у тролейбус і, проминувши школу, поїхав аж до кінцевої зупинки. Звідси до лісу рукою подати.

Творча робота. Осінній ліс зачарував хлопчика. Спробуйте й ви уявно перенестися до лісу. Яким ви його побачили? Які слова доберете, щоб передати неповторну красу неба, дерев, голоси птахів? Поділіться своїми враженнями у творчій роботі «Ліс восени».

Представлення результатів роботи. Бесіда.

❓ Яким ви побачили ліс?

❓ У якому стилі побудовано ваше висловлення? Назвіть основні ознаки художнього стилю.

❓ За допомогою яких художніх засобів вам вдалося передати красу осіннього лісу?

♦ Визначте тип мовлення творчих робіт.

Михайлик трішки побродив лісом і присів на пенюк. Поряд було місце, де, очевидно, кілька днів тому хтось розпалював вогнище. Неподаляк валялися якісь папірці, поліетиленові пакети, залишки їжі. «От горе-туристи, – подумав Михайлик. – Невже не можна було після себе прибрати?» Він підібрав одного папірця, який виявився аркушем з учнівсько-го зошита, розгорнув і мовчки прочитав.

Робота з текстом. Прочитайте текст, самостійно сформулюйте завдання до нього. Виконайте їх.

Дохр..стіянські вірування (У/у)країнців зосереджені в міфології. З Х столі(т/тт)я до нашої ери до Х столі(т/тт)я нашої ери основою світогляду давніх слов..ян був культ предків. На зв..язок із природою вказували функції богів. Наприклад прийнято вважати що покровителем худоби був (В/в)елес, а росли(н/нн)ого світу (Я/я)рило. Найулюбленіші персонажі української міфології це мавки лісовики й русалки.

Методична ремарка. Учні під керівництвом учителя формулюють і виконують завдання: визначають тип і стиль мовлення тексту, його мікротему, пояснюють орфо- і пунктограми. Основний акцент робиться на повторенні особливостей наукового стилю мовлення.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

– А все-таки оті мавки, русалки, лісовики – це вигадка, – сказав уголос Михайлик. – Їх насправді не існує.

– Як не існує? – пролунав раптом чийсь голос. – А хто ж тоді я?

Кущі розступилися, і на галявину вийшов чоловік з довгою бородою, одягнений у зелене вбрання.

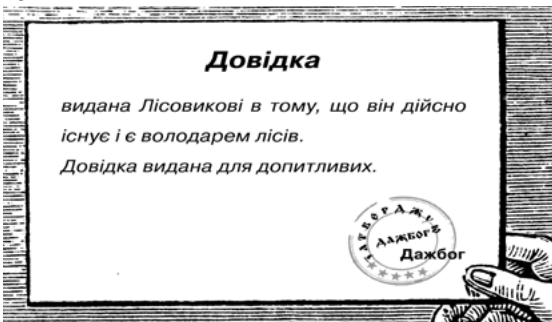
– Хто ж ви? – прошепотів Михайлик.

– Я – Лісовик.

– Так я вам і повірив! – засумнівався хлопчик.

– Що ж, я тобі довідку покажу.

У руках чоловічка раптом з'явився папір. Лісовик розгорнув його й урочисто прочитав.

– Бачиш, сам Дажбог затверджував, – гордо сказав Лісовик. – Справжня довідка. Документ.

– А що таке довідка? – розгублено запитав Михайлик.

– Як? Хіба ти не навчаєшся у школі? – здивувався Лісовик. – Ви не вивчаєте ділових паперів?

Михайлик похнюпився.

– Зрозуміло, прогулюєш уроки, – похитав головою дідусь. – Що ж, будемо навчатися тут. Улаштую лісову школу. Портфель з тобою?

– Так.

– Тоді розгортай підручник. Читай уголос.

Робота з підручником. Самостійне вивчення теоретичної інформації. Прочитайте в підручнику визначення і характеристику офіційно-ділового стилю мовлення.

Лісовик улаштував Михайликові справжнісінький іспит. Запитання лунали одне за одним. Спробуйте й ви знайти на них відповіді.

Бесіда

• У яких сферах діяльності людини використовується офіційно-діловий стиль мовлення?

• Які особливості цього стилю?

• Назвіть спільні ознаки наукового й офіційно-ділового стилів мовлення.

• Що таке ділові папери?

• Які ділові папери вам відомі?

– От бачиш, скільки ти втратив би, якби мене не зустрів! – похитав головою Лісовик. – Не можна гаяти даремно часу!

– Чомусь я не можу чітко спланувати свій день. Стільки справ, здається, можна зробити, а виникають завжди якісь непередбачені обставини, – виправдовувався Михайлик.

– А ти план роботи пиши, тоді все встигатимеш. Я, наприклад, уже на наступний місяць усе спланував.

І Лісовик із гордістю показав Михайликові ще один плакат.

План роботи Лісовика на жовтень

Пор. №	Зміст роботи	Відповідальний виконавець	Дата
1	Обходити лісові володіння, контролювати стан справ у них	Лісовик	Протягом місяця
2	Допомогти білочкам і їжачкам у підготовці запасів на зиму	Лісовик	Протягом місяця

3	Підшукати барліг для Михайла Потаповича. Утеплити приміщення для сну	Лісовик	До 12.10
4	Розчистити хащі для зручності грибників	Лісовик	До 14.10
5	Струсити жолуді зі столітніх дубів	Лісовик	22.10
6	Провести бесіду з птахами, які залишаються зимувати в лісі, про підготовку до холодів	Лісовик	24.10
7	Провести свято прощання з останніми перелітними птахами	Лісовик	30.10

◆ Зверніть увагу на побудову плану роботи, графі. Запам'ятайте, що кожен пункт змісту плану починається дієсловами в неозначеній формі. Зіставте казковий план роботи з реальним, уміщеним у підручнику. Які ще графі можуть бути у плані роботи?

Робота у групах. На основі зразка складіть план роботи класу з 5–6 пунктів на листопад.

Представлення та обговорення результатів роботи.

– Буде до тебе одне прохання, – звернувся до Михайлика Лісовик. – Як повернешся додому, розклей, будь ласка, оголошення про свято прощання з птахами. Бо я старий уже так далеко ходити. Ноги болять.

Лісовик простягнув списані від руки аркуші.

Оголошення

30 жовтня об 11:00 на головній галявині лісу відбудеться свято прощання з перелітними птахами. Затрошчу всіх охочих.

Лісовик

◆ Прочитайте поданий текст. Які його складники ви можете назвати?

➤ Запам'ятайте: в оголошенні має бути інформація, яку можна стисло відтворити, відповідаючи на запитання що? де? коли? Знайдіть цю інформацію.

➤ Що ще треба враховувати під час написання оголошення?

Самостійна робота. Напишіть оголошення про подію, яка відбудеться у школі найближчим часом.

Підсумок уроку.

– Заговорився я з тобою, – сказав Лісовик. – А на мене ж мої володіння лісові вже давно чекають. Кожен має сумлінно свою роботу виконувати: я – працювати, ти – навчатися. І не в лісовій школі, як сьогодні, а у справжній.

– Я це зрозумів, – твердо відповів Михайлик.

– От і добре. Тоді до побачення, – промовив Лісовик і... безшумно щез.

Методична ремарка. Учитель може показати приклад такого оголошення, або ж інформацію про нього учні знайдуть самостійно.

– Цікавий сьогодні був день, – подумав Михайлик. – Багато чого я зрозумів і навчився.

❓ Що дізналися ви, діти, разом із Михайликом про офіційно-діловий стиль мовлення? Які ділові папери навчилися писати?

❓ Які життєві уроки дав Лісовик Михайликові? У чому переконалися ви?

📌 Написати план роботи на осінні канікули (з 5–6 пунктів) або скласти оголошення, у якому поєднувалися б ознаки художнього й офіційно-ділового стилів мовлення. Оформити такий текст художньо.

Урок 8

Тема. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні.

Мета: повторити вивчений матеріал про складне речення з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком, розділові знаки в ньому; удосконалювати вміння будувати складні речення, уживати їх у своєму мовленні та правильно інтонувати; розвивати культуру мовлення, мислення, пам'ять, уміння узагальнювати матеріал; прищеплювати любов

до рідного слова, народної пісні як неоціненого скарбу рідного народу.

Тип уроку: урок повторення вивченого матеріалу.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте речення. Доведіть, що вони є складними. Як відрізнити складне речення од простого?

Місяць на небі, зірочки сяють, тихо по морю човен пливе. Коло річки, коло броду, де чиста вода, набирала дівка воду гарна й молода. Їхав, їхав козак містом, під копитом камінь тріснув. Чом ти не прийшов, як місяць зійшов, як я тебе ждала? Марусю ти, Марусю, люблю я твою вроду, люблю дивитися, як ти ідеш по воду.

➤ Частина яких речень поєднані сполучниковим зв'язком, а яких – безсполучниковим?

➤ Розкажіть про розділові знаки між частинами складного речення. Поясніть інші розділові знаки у складних реченнях.

➤ Яка тема об'єднує всі речення? Висловіть одним реченням своє ставлення до народної пісні (чим подобається; чим вражає; чим є пісня для вас тощо). Запишіть це речення. Воно просте чи складне?

Робота біля дошки. Запишіть речення. Поясніть розділові знаки в них. Підкресліть граматичні основи.

Під гаєм в'ється річенька, як скло, вона блищить, долиною зеленою кудись вона біжить (*Л. Глібов*). Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива (*Т. Шевченко*). Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*). Повій, вітре, на Україну, де покинув я дівчину (*С. Руданський*).

Робота з міні-текстом. Речення, записані на дошці в попередньому завданні, є рядками з пісень, які стали народними, хоча автори їх відомі. Прочитайте текст. Які ви знаєте пісні літературного походження?

Для будь-якого вірша важко дібрати музику, лише найдовершеніша мелодійна поезія може стати піснею. Багато українських пісень стали

народними, але в них є конкретні автори. Ці люди створили пісні, які були близькими народу, відповідали його думкам і прагненням (*З підручн.*).

➤ Виберіть з тексту речення, яке відповідає такій характеристиці: складне, об'єднує частини за допомогою сполучника, одна частина залежить від іншої.

Розподільна робота. Виконання синтаксичного розбору. Пригадайте, чим відрізняються сполучники од сполучних слів. Розподіліть сполучники і сполучні слова.

Тому що, де, якщо, який, хто, щоб, котрий, бо.

➤ Виконайте синтаксичний розбір четвертого речення із записаних на дошці.

Творче завдання-анкета. Дайте письмові відповіді на запитання, використовуючи складні речення з указаними в дужках сполучниками та сполучними словами.

Що сталося б, якби зникли пісні? (*Сполучне слово як б.и.*) Чому українців називають співучою нацією? (*Сполучник т.о.м.у.щ.о.*) Які пісні тобі подобаються? (*Сполучне слово (у) як и.х.*) З якою метою влаштовують пісенні конкурси? (*Сполучник а.б.и.*)

Робота у групах (парах). Об'єднайтесь у групи (пари) і виконайте одне із завдань.

✦ Пригадайте і запишіть рядки з сучасних українських пісень, які за структурою є складними реченнями. Поясніть розділові знаки в них.

✦ Випишіть із календарно-обрядових пісень, уміщених у підручнику з української літератури для 6-го класу, п'ять складних речень. Дайте характеристику кожного з цих речень (зі скількох частин складається, сполучникове чи безсполучникове).

✦ Напишіть мініатюру «Коли звучить гімн України...», використовуючи складні речення.

✦ Розмежуйте прості і складні речення. Поставте розділові знаки в них.

Сичі в гаю переключались та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). Яворові сниться яворина та її кохання молоде (*Д. Павличко*). Сміються плачуть слов'ї і б'ють піснями в груди (*Олександр Олесь*). Мені війнула в очі сивина та я нічого не несучу додому (*Д. Павличко*). І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний на щастя дала (*А. Малишко*).

◆ Напишіть міні-диктант з голосу вчителя.

Материнська пісня

Вона приходить до нас тихого вечора і навіть нам ще змалечку поетичні образи землі, сонця, неба. Учить нас любові до рідного краю, людей. З материнською піснею ми вирушаємо в життєві дороги, і вона стелиться вишиваним рушником по нашому життю.

Мене теж у широкий світ вивела ласкава мелодія материнської колискової. У моєму репертуарі чимало пісень, які присвячені найдорожчій людині. У них співаю про мамині очі, про руки, що не знають спочинку. У них ідеться про серце, яке не стомлюється нас любити (За Д. Гнатюком).

Підсумок уроку.

Розкажіть про складне речення, використовуючи тільки складні речення.

🏠 Написати твір «Кого з сучасних українських виконавців можна назвати голосом України?». Використати щонайменше два складні речення.

Урок 9

Тема. Пряма мова. Діалог. Розділові знаки при прямій мові й діалозі.

Мета: повторити вивчене про пряму мову як спосіб передачі чужого мовлення та діалог як форму мовленнєвої діяльності; удосконалювати вміння розрізняти речення з прямою мовою, доцільно вживати її у власному мовленні, перебудовувати речення з прямою мовою на складні речення; розвивати діалогічне мовлення, пам'ять, увагу; прищеплювати любов до книжки, прагнення більше знати про творчість дитячих письменників.

Тип уроку: урок повторення вивченого матеріалу.

Перебіг уроку

Ознайомлення з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

◆ Прочитайте речення і дайте відповіді на запитання.

Методична ремарка. Учитель має визначити місцевого письменника, творчості якого буде стосуватися весь урок.

На уроці вчителька повідомила, що наступного тижня відбудеться зустріч із відомим письменником. «Підготуйте цікаві запитання авторові», – сказала вона.

➤ Укажіть серед поданих речення з прямою мовою. З яких двох частин воно складається? Де можуть стояти слова автора стосовно прямої мови? Як зміняться розділові знаки, коли слова автора розмістити перед прямою мовою?

➤ Переробіть перше речення так, щоб у ньому була пряма мова. Запишіть і поясніть розділові знаки.

Творча робота із завданням. Запишіть по три речення-запитання, які ви поставили б дитячому письменникові-земляку під час зустрічі. Використайте звертання і вставні слова, що виражають ввічливе ставлення до співрозмовника.

Робота в парах. Складання діалогів. Уявіть, що вам потрібно взяти інтерв'ю у письменника. Обговоріть із сусідом по парті запитання, які ви сформулювали в попередньому завданні. Виберіть три найцікавіші. Запишіть імовірні відповіді письменника. Виразно прочитайте діалог в особах. Розкажіть про розділові знаки при діалозі.

Дослідження-спостереження. Дитячих письменників часто запитують: «Яка з ваших книжок найулюбленіша для вас?». Прочитайте одну з відповідей.

«Книжки – як діти, – відповів Олександр Дерманський. – Кожну любиш особливо, по-своєму».

➤ Дослідіть, у чому особливість такого речення з прямою мовою. Які ще можуть бути варіанти розділових знаків у наведеному реченні?

Дослідження-реконструкція. Запишіть подані речення так, щоб слова автора були всередині прямої мови.

Всеволод Нестайко говорив: «Я став дитячим письменником тому, що в дитинстві був рудий!»

«Дитячі книжки повинні не тільки розважати, а й орієнтувати дітей у сучасному світі», – сказала в інтерв'ю Галина Малик.

Міні-диктант. Запишіть текст із голосу вчителя. Поясніть розділові знаки при діалозі.

На перерві ми тільки й говорили про нашого нового вчителя.

– Мабуть, він артистом був, – припустив Ілько.

– Коли ж він, Ілько, устиг бути? – заперчила Маринка. – Дуже молодий іще.

– Якщо не був, то міг би бути артистом! – не здавався Ілько. – От читає! Як на сцені! (За Д. Ткачем)

Лінгвістичний експеримент. Запишіть текст диктанту, замінюючи пряму мову непрямою. Порівняйте обидва варіанти. Що втратив реконструйований текст? Коли недоречно замінювати пряму мову та діалог непрямою мовою?

Складання і розігрування діалогів. Об'єднайтеся в малі групи та розіграйте діалог, обравши одну з ситуацій.

◆ Мама розповідає дитині про користь від читання книжок про улюбленого письменника, твори якого читала в дитинстві.

◆ У вашому будинку живе чоловік, з яким ти щоранку вітаєшся, коли йдеш до школи. Недавно ти дізнався, що сусід – дитячий письменник. Тобі захотілося познайомитися з ним особисто.

◆ Після зустрічі з дитячим письменником ти йдеш до книгарні і хочеш придбати одну з його книжок. Продавець радить тобі також інші дитячі твори.

Підсумок уроку.

Дайте розлогу відповідь на запитання: «Що спільного і відмінного між діалогом і прямою мовою?».

🏠 Продовжити роботу над складанням діалогу. Записати його у зошит.

Урок 10

Тема. Орфограми в коренях, префіксах, суфіксах і на межі значущих частин слова та основ.

Мета: повторити вивчене про основні орфограми у значущих частинах слова; удосконалювати вміння знаходити слова з орфограмами, пояснювати їх за допомогою правил, виправляти орфографічні помилки; розвивати орфографічну пильність, писемне мовлення; виховувати дбайливе ставлення до природи рідного краю, прагнення вивчати рослинний і тваринний світ України.

Тип уроку: урок повторення вивченого матеріалу.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Орфографічна хвилинка із завданням. Запишіть слова, підкресліть орфограми в них. Поясніть правопис слів за допомогою правил.

Лелека, корінчик, ведмідь, безхребетний, юнат, глибинний, прилетіти, журавлиний, риба, велетенський, розрісся, пів'яблука, зсохнути, скосити, прездоровий, прірва, вогнище, прекрасно, бережливий, розсадити.

➤ Згрупуйте подані слова у чотири колонки: з орфограмами у префіксах; з орфограмами у суфіксах; з орфограмами в коренях; з орфограмами на межі значущих частин слова.

❓ У яких словах є кілька орфограм?

➤ Уведіть два будь-які слова у складне речення про рослинний або тваринний світ України.

Дубль-диктант. Доберіть попарно слова з тими самими орфограмами. Запишіть їх парами.

Роззброїти, стежинка, півмішка, прізвище, спинитися, спецех, клекотіти, ягідка, зміїний, тваринний, безмежний.

Творче списування. Поставте замість крапок пропущене слово – назву рослини чи спільнокореневе з ним. Підкресліть у цьому слові орфограму. Виберіть із дужок потрібну літеру або, де треба, апостроф.

Вважають, що від слова ... утворилася назва місяця – Це час, коли з ... тече сік – лікувальний в(е/и)сняний напій.

Гілки ... осв.ячують у церкві напередодні (В/в)(е/и)ликодня. Їх зб(е/и)рігають протягом року, щоб захистити оселю від усього лихого. Ро(з/с)трушений попіл (з/с)паленої ... підвищує врожай і об(е/и)рігає його від злих сил.

... – дуже давня культура, яку наші предки вважали св.яще(н/нн)ою. ... посівають на старий Новий рік, обсівають молодих на в(е/и)сі(л/лл)і. У колядках і щ(е/и)дрівках вона виступає ознакою бага(тс/ц)тва і добробуту господаря.

... – це символ сонця, рідної хати, України. Квітка схожа на в(е/и)л(е/и)тенську ромашку, що (з/с)кладається з маленьких квіточок. ... виروضують, щоб отримати насі(н/нн)я, олію.

Довідка. Береза, верба, пшениця, соняшник.

◆ Напишіть власний міні-текст (2–3 речення) про квітку – символ України. Підкресліть орфограми у значущих частинах слова.

Робота в парах. Пригадайте, яка помилка називається орфографічною і як її позначає вчитель на берегах зошита. Знайдіть орфографічні помилки, виправте їх. Випишіть слова з орфограмами і продиктуйте їх одне одному.

Журавель – це великий перилітний птах з

довгими ногами, шиєю і прямим дзьобом. Птахи прилітають із південних країв наприкінці березня, а відлітають у вересні. Журавлинна зграя летить на висоті тисяча метрів.

Наші предки вірили, що журавлі зтворені із зимлі, тому вони дуже

прев'язані до рідного краю, сумно курличуть, коли летять у вирій.

Коли висною бачиш журавля, то потрібно кинути йому соломинку і сказати: «Це тобі на гніздо, а мені на добро» (З енцикл.).

➤ Укажіть речення з прямою мовою.

➤ Які ще значення має слово *журавель*? Проілюструйте його багатозначність, увівши в речення. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

➤ Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

Підсумок уроку.

Доберіть приклади таких орфограм: «Правопис ненаголошених **е, и** в коренях слів»; «Написання **з, с** у префіксах слів»; «Написання префіксів, відмінних значенням»; «Подвоєння приголосних на межі значущих частин слова».

❓ Які приклади було найважче дібрати?

🏠 Підготуватися до контрольної роботи. Виконати вправу з підручника (*на вибір учителя*).

Урок 11

Тема. **Контрольна робота № 1. Тестування. Повторення.**

Мета: перевірити рівень знань, умінь і навичок, здобутих у п'ятому класі та під час повторення вивченого; удосконалювати навички самостійної роботи; розвивати пам'ять, логічне мислення учнів; виховувати старанність, наполегливість, прагнення виконати роботу якнайкраще.

Тип уроку: урок перевірки та обліку здобутих знань, набутих умінь і навичок.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Інструктаж щодо порядку виконання контрольної роботи.

Самостійна робота учнів.

Методична ремарка. За тестові завдання учні дістають по 0,5 бала; за кожне правильно виконане практичне завдання – по 1 балу.

1. Укажіть рядок, у якому всі сполучення слів є синтаксичними словосполученнями.

А працювали дружно, через ліс, місяць і зорі

Б читати оповідання, їхати потягом, поблизу Дніпра

В сидіти за партою, надзвичайно приємно, мій клас

Г з легкої руки, сонце світить, весело усміхатися

✦ Складіть словосполучення з головним словом дієсловом. Зробіть синтаксичний розбір його.

2. Головні члени правильно підкреслено в реченні

А У саду пахло духмяними яблуками.

Б Київ – столиця рідної України.

В Ярослав Мудрий переміг ворогів.

Г Я нарешті побачила море.

✦ Запишіть речення, у якому підмет був би виражений займенником, а присудок – іменником.

3. Поширене звертання є в реченні (розділові знаки вилучено)

А Але ось мій гостю любий настає вже темна ніч (І. Франко).

Б Дозвольте друзі і мені відкрити серце думку слово!

В А ви знаєте що цей юнак – художник Тарас Шевченко? (Д. Красицький)

Г Сонечко сонечко виглянь у віконечко (Нар. творч.).

✦ Знайдіть речення, неускладнене звертанням. Уведіть у нього поширене звертання. Поставте розділові знаки.

4. Вставне слово, що вказує на послідовність і зв'язок думок, ужито в реченні

А Кожна наукова теза, безперечно, вимагає доказів.

Б Отже, речення бувають односкладні і двоскладні.

В Розв'язати проблему допоміг би, мабуть, учитель.

Г Зміст цього поняття, на мою думку, треба уточнити.

✦ Запишіть речення зі вставним словом, яке вказувало б на непевненість.

5. Правильно поставлено розділові знаки в реченнях з однорідними членами в рядку

А Обізвалася трава голосами тисячі своїх жильців, коників, метеликів (Панас Мирний).

Б Ці пташки визбирують різних шкідливих комах: у парках, садах, скверах, лісах (В. Пархоменко).

В Здалека і зблизька, з гір і з долів, з сіл і містечок сотні людей пливли до Боричева (І. Франко).

Г Усе: підводиться, встає, росте й сміється (П. Тичина).

✦ Запишіть речення, в якому узагальнювальне слово стояло б після однорідних членів речення.

6. Перед і потрібно поставити кому в реченні

А Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни (В. Нестайко).

Б Під яскравим ранковим сонцем від берега і до молочно-синьої смужки небосхилу гойдалося море (Д. Ткач).

В Учитель фізкультури Петро Денисович подав команду і колона рушила зі шкільного двору (Б. Комар).

Г Тоді сірий голуб легесенько шугнув униз і сів біля самої грядки на землю (В. Винниченко).

✦ Запишіть складне речення, дві частини якого поєднано сполучним словом.

7. Немає граматичної помилки в реченні

А Донька сказала матері, що, мамо, я повернуся з тренування пізніше.

Б Хлопчик запитав у дідуса, чи ти розкажеш мені на ніч казку.

В Максим радісно повідомив, що його малюнок виявився найкращим.

Г Хлопчик підійшов до малюка, що плакав, і запитав: «Чого той плаче?»

✦ Запишіть одне з речень з граматичною помилкою правильно, оформивши його як речення з прямою мовою.

8. Правильно записано всі слова рядка

А списати, зфальшивити, принести, призвіще

Б прикрасний, безпечний, розчистити, прірва

В пригасити, спакувати, розшарувати, зшити

Г премилій, пребічник, безхитрісний, звести

✦ Записати чотири слова з орфограмами на межі значущих частин.

🏠 Повторити вивчене у п'ятому класі з лексикології.

Уроки 12–13

Тема. Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова. Тлумачний словник української мови. Словник іншомовних слів.

Мета: поглибити знання учнів з розділу «Лексикологія»; забезпечити засвоєння поняття про групи слів за походженням та використанням їх, активну й пасивну лексику; навчати розрізняти запозичену й незапозичену лексику, доречно використовувати в мовленні іншомовні слова; збагачувати мовлення учнів власне українською лексикою і цим самим сприяти її відродженню; удосконалювати вміння користуватися словниками; розвивати асоціативне та образне мислення, увагу, пам'ять, вміння проводити аналогії між явищами; прищеплювати любов до рідного слова, патріотичні почуття.

Тип уроків: урок засвоєння нових знань; урок закріплення вивченого.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Термінологічна хвилинка із завданням.

Прочитайте слова, обговоріть у парах, що означає кожне з них. Спрогнозуйте, який розділ мовознавства ми вивчатимемо.

Омоніми, синоніми, антоніми, багатозначні й однозначні слова, пряме й переносне значення слова.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота з текстом з елементами аудіювання. Послухайте текст. Виконайте завдання після нього.

Сьогодні мама, прибираючи в кімнаті, виймає з шафи свій одяг. Ця, здавалося б, звичайна робота завжди викликає у мене неабиякий інтерес. Ще б пак! Адже мамина шафа нагадує

експозицію музею, де кожна річ має свою історію і зроджує у ньки приємні спогади й відповідні емоції.

– Дивись, Уляно, – показує мама легенький барвистий шарф. – Цю річ мені привіз тато з Німеччини. Це було його перше закордонне відрядження. Ми тільки-но почали зустрічатися, тому подарунок був виявом особливої уваги. Шарфик уписався в мій гардероб. Я ношу його з сукнями і блузками, пов'язую поверх пальта. А ось цей капелюшок я придбала пізніше сама, подорожуючи Францією. Сприймаю його радше як сувенір. Надто вже він екзотичний.

Мама з любов'ю розкладає на дивані вишиванки. Їх у неї три. Одну вишила червоними і чорними нитками ще моя прабабуся. Інша сорочка, гаптована бісером, – справжнє рукотворне диво моєї мами. Пам'ятаю, що вишивала вона її майже рік. Ще одну вишиванку ми придбали на гуцульському ринку в Косові. Вишиванки – наші рідні обереги. Мама ними особливо пишається і дорожить, а ще хоче, щоб такі сорочки носили всі українці.

– Мамо, а чого ти не носиш цього? – показую на волошкову сукню приталеного покрою.

– Матеріал, з якого вона пошита, називається кримпленом. Він був дуже популярний у роки моєї молодості. Зараз у кримпленових сукнях ніхто не ходить. Вони морально застарілі. І ця спідничка вже вийшла з моди. Але я думаю її перешити і дати нове життя.

– Значить, ці речі ти давно не вдягаєш, тільки вряди-годи передивляєшся?

– Саме так. У мене достатньо речей у гардеробі, які я використовую повсякчас: для роботи, спорту, відпочинку. Є особливі речі... Наприклад, вечірня сукня. Її одягаю лише в театр або на урочисті прийоми.

Мій погляд вихопив ще одну оригінальну річ:

– Які стильні бриджі! Чому ти їх не носиш?

– Вони надто екстравагантні. Почекаю, коли їх носитимуть не лише модниці.

➤ Придумайте заголовок до тексту. Визначте стиль, тип мовлення, а також його форму.

➤ Чи вдалося вам зрозуміти з контексту значення таких слів: *барвистий, вряди-годи, екзотичний, екстравагантний, волошковий,*

гаптувати? У якому словнику можна знайти лексичне значення слова?

➤ Визначте в тексті іншомовні слова. Знайдіть значення слів *екзотичний, екстравагантний* у словнику іншомовних слів. Чи різняться тлумачний словник і словник іншомовних слів за будовою?

Бесіда за змістом тексту.

• Чому розглядати речі і слухати мамину розповідь цікаво?

• Які речі було привезено з-за кордону? Чи знайшли вони своє місце в маминому гардеробі?

• Чому мама так дорожить вишиванками? Про що вона мріє?

• Що мама вже не одягає і чому? Чого вона ще не одягає?

• Який мамин одяг має спеціальне призначення?

Дослідження-передбачення. Прочитайте пари слів. Як вони називаються? Яке зі слів синонімічної пари є запозиченим, а яке українським?

Злий – агресивний, мовознавство – лінгвістика, адаптувати – пристосовувати.

➤ Як ви їх розрізнили?

Самостійне опрацювання теоретичної інформації. Взаємоопитування. Прочитайте тексти, визначте їхню стильову належність. Яку інформацію ви почерпнули? Сформулюйте по два запитання до кожного тексту (за варіантами) і дайте відповіді на них.

1-й текст. Запозичення іншомовних слів – наслідок географічних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між народами. В українській мові, за підрахунками лінгвістів, чужомовні слова становлять приблизно 10 відсотків. Наша мова підпорядковує запозичення своїм фонетичним та граматичним законам і не боїться втратити оригінальності та неповторності від уживання чужих слів.

Проте запозичати треба лише тоді, коли мова не має власного лексичного відповідника для якогось поняття (за О. Пономаревим).

2-й текст. Власне українська (питома українська) лексика є кількісно найбільшим пластом у словниковому складі нашої мови. Власне українські

слова виражають специфіку мови, тобто те, чим вона на лексичному рівні відмінна од інших слов'янських мов. Переважна більшість власне українських слів виникла на основі лексичного складу староукраїнської (XI–XIV століття) мови.

Питоми українські слова мають різні значення і вживаються для називання предметів, явищ природи, життя і побуту людей, їхньої виробничої діяльності: *гай, січень, багаття, вихователь, хурделиця* тощо. До власне українських належать іменники з суфіксами **-ни-** (*тканина, городина*), **-ець-** (*кравець, промовець*), **-ень-** (*красень, серпень*); слова із суфіксами пестливості (*ручечка, голівонька*), префіксами **су-** (*сузір'я, суцвіття*), **перед-** (*передмова*), **між-** (*міжгір'я*) та інші. Власне українськими є не тільки самостійні, а й службові частини мови: *серед, задля, погід, бо, чи, зате, однак* (за матеріалами інтернету).

Словникова робота. Знайдіть у тлумачному словнику значення поданих слів. Занотуйте їх. Доведіть, що лексеми є питомими українськими. Уведіть їх у речення. Запам'ятайте ці слова і дбайте про активне вживання їх у власному мовленні.

Бавитися, баритися, бентежити, бешкетник, вайлуватий, вибагливий, виднокіл, вишуканий, віхола, вряди-годи, гаптувати, глузувати, горілиць, гребувати, дошкуляти, зворушливий, кволій, крислатий, ластовиння, майоріти, мимохіть, ницьма, нівечити, осередок, осоння, ошукати, підвалини, попри, потяг, притаманний, ремствувати, сахатися, строкатий, хизуватися, хист.

Дослідження-реконструкція. Замініть виділені в реченнях слова власне українськими.

Дівчинка *хвалилася* новим *голубим платтям*. Він не хотів *гратися* з дітьми, бо ті *насміхалися* з його *веснянок*. Донька десь *затрималася*, і мати почала *тривожитися*. За *горизонтом* верби і тополі.

Гра «Четверте зайве». Підкресліть слово, відмінне од інших походженням.

- Дорога, шосе, магістраль, автотраса.
- Обрій, виднокіл, горизонт, крайнебо.
- Широкоплечий, міцний, кремезний, сильний.

○ Ходити, бігти, іти, чимчикувати.

Підсумок уроку.

Закінчіть подані речення.

✓ На уроці ми працювали над текстом про мамин одяг для того, щоб

✓ Із текстів мені вдалося дізнатися про

✓ Опрацювання власне українських слів допоможе мені

✓ Найбільше мені сподобалося виконувати

✓ Я хочу більше знати про

🏠 **Індивідуальне.** Підготувати повідомлення на теми: «Старослов'янзми в українській мові» або «Основні орфограми у словах іншомовного походження». **Обов'язкове.** Скласти сім речень із власне українськими словами. **Забажанням.** Написати твір на будь-яку тему, використавши якнайбільше запозичених слів.

Наступний урок присвятимо закріпленню вивченого матеріалу.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Учитель. На уроках ми не раз мали нагоду переконатися, що сучасна людина повинна володіти мовою як засобом спілкування та самовираження. Тож потрібно поповнювати свій словниковий запас, бо гарне мовлення починається саме з багатства лексики. Що треба робити, аби засвоювати нові слова, поняття?

❓ Чи сприяють збагаченню словникового запасу інтелектуальні телепередачі? Які програми ви дивитесь?

Учитель. Запрошую вас на телеурок, який пройде під девізом «І чужому навчаєтесь, і свого не цурайтесь». Чому саме таке гасло було обрано?

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Перевірка домашнього завдання. Зпоміж інших телепередач саме випуски новин насичені актуальною й цікавою інформацією. Послухайте повідомлення «дикторів» про старослов'янзми в українській мові та основні орфограми у словах іншомовного походження.

Методична ремарка. Учні виступають з повідомленнями. Потім учитель ставить запитання до класу.

❓ Якими за походженням є слова *возвеличити, благодатний, грядущий*? З якою метою вживаються старослов'янзми? (*Надають мовленню урочистості.*)

❓ Чому в мові існують запозичені слова? Наведіть приклади таких слів з орфограмами «Апостроф» і «Знак м'якшення». Назвіть синонім до слова *іншомовний*.

❓ Яка лексика є питомою українською? Чому потрібно відроджувати власне українські слова?

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Виконання тестових завдань. Гра «Перша дванадцятка». Власне українську лексику, яка відображає національні особливості рідного народу, упродовж століть намагалися знівечити, принизити. Питомі українські слова вилучали зі словників і повсякденного вжитку. Тому відродження рідної мови завдяки широкому використанню таких слів – наше важливе завдання. Пограємо у гру, схожу на шоу «Перший мільйон». Нагадую правила. Учень, який першим впорається із завданням відбіркового туру, виконуватиме біля дошки основне завдання. Він має право на три підказки: «думка залу» (коли учні голосують за певний варіант відповіді, а переможець погоджується з вибором більшості або ж обирає інший варіант), «підказка товариша» (коли можна проконсультуватися з будь-яким учнем), «допомога словника». Інші учні в зошитах також виконують це саме завдання.

Завдання відбіркового туру. Поєднайте власне українські слова з синонімічними відповідниками їх.

1 сахатися	А обєрігати
2 ошукати	Б лякатися
3 бавитися	В насміхатися
4 плекати	Г гратися
	Г обманути

Завдання основного туру.

Методична ремарка. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

1. Майстер, який виготовляє діжки, дерев'яні відра, – це

А бондар

Б стельмах

В гончар

Г кушнір

2. *Квартирка* – це

А маленька квартира

Б невелика посудина для молока

В шибка у вікні

Г жінка, яка винаймає квартиру

3. Синонім до слова *крислатий*

А розлогий

Б далекий

В вузький

Г широкий

4. Антонім до слова *кволий*

А хворий

Б слабкий

В здоровий

Г добрий

5. *Мимохіть* – це

А часом, коли-не-коли

Б незабаром, невдовзі

В ненароком, випадково

Г проходячи повз, на ходу

6. Слово *статечний* може бути означенням до іменника

А звіт

Б чоловік

В прилад

Г танець

Відповіді. 1 – А, 2 – В, 3 – А, 4 – В, 5 – В, 6 – Б.

✦ Уведіть слово, значення якого ви раніше не знали, в речення.

Робота з текстом. Наступна телепередача – «Вікенд». Разом з ведучими помандруємо до Харкова. Окрасою тамтешнього музею мистецтв є один із варіантів картини Іллі Рєпіна «Запорожці». (*На екрані – репродукція картини.*) Прочитайте текст, визначте тип, стиль мовлення, основну думку тексту.

Не вщухає в козацькому таборі *регит*. Ось креснув хтось дошкульним слівцем, і знову загриміло. Кремезний козарлюга аж повалився з реготу, а сивоусий *огрядний* запорожець вхопився руками за боки, на ньому ніби зараз *лусне* червоний жупан. Регіт витиснув слівце у вайдуватого товстуна. Зморщений *кволий* дідок витягнув жилу шию й застиг із *роззявленим* ротом. *Глузливо*

всміхається у вуса отаман Сірко. Хитруватий писар схилився над столом і викручує гусячим пером закарлюки. Запорожці пишуть *дошкульного* листа султанові (3 журн.).

➤ Укажіть власне українські слова. Поясніть значення їх.

➤ Доберіть синоніми до виділених слів. Чи завжди буде доречною заміна вжитого в тексті слова синонімом?

Робота зі словниками. Пізнавальною є програма «Бібліоманія». Що означає частинка *бібліо-*? Найкориснішими книжками, безперечно, є словники. Уставте пропущені літери та уведіть подані слова у словосполучення. Одне з них розберіть. Які словники ви використаєте для виконання цього завдання?

Б(е/и)стсе(л/лл)ер, р(и/і)мейк, д(и/і)лема, са(м/мм)іт, кутюр(’/ь)є, каст(и/і)нг, апр(и/і)орі.

Гра «Лінгвістичний волейбол». Одна з численних спортивних програм – «Спорттайм». Зіграймо у лінгвістичний волейбол. Правила гри такі: учитель кидає м’яч учневі, називаючи іншомовне слово, а учень добирає до слова власне український синонім і повертає м’яч.

Гігантський, тинейджер, дистанція, дисципліна, анулювати, дефект, натуральний, ерудит.

Мовознавчий ринг. Телепередача «Найрозумніший» адресована підліткам-ерудитам, які найкраще впоралися з попереднім завданням. Двоє учнів упродовж хвилини мають відповідати на запитання. Хто за цей час дасть більше правильних відповідей – отримає 12 балів (таких відповідей має бути не менше дванадцяти).

Методична ремарка. Подаємо 12 ориєнтовних запитань.

- Інша назва усної народної творчості.
- Вага товару без тари.
- Група людей, які оцінюють різноманітні конкурси, турніри.
- Наукова суперечка.
- Антонім до слова *пасивний*.
- Частина слова, що стоїть перед коренем і слугує для творення слів.
- Копіювальний пристрій.
- Антонім до слова *фініш*.
- Попередній зміст телепередачі, наступного номера газети.
- Найпопулярніша пісня сезону.
- Синонім до слова *правотис*.
- Людина, яка думає тільки про себе.

Підсумок уроку.

Ще одна цікава телепередача для ерудитів – «Еврика». Одне із завдань – за 1–2 хвилини підготувати розлогу відповідь на запитання. Подивіться на записані на дошці назви телепрограм: «Вікенд», «Капітал-шоу», «Цивілізація інкогніта», «Інтер-анонс», «Брейн-ринг», «Спорт-тайм». Що ви помітили? Чи можна було б назвати ці телепрограми, не вживаючи іншомовних слів? За одну хвилину висловіть своє ставлення до проблеми: «Іншомовні слова: користь і шкода». Пов'яжіть проблему з девізом уроку – словами Тараса Шевченка.

🏠 **На вибір. 1.** Виписати 5–6 іншомовних слів на одну тему, укласти словничок. **2.** Написати твір «І чужому навчається, і свого не цурайтесь», використовуючи власне українську й запозичену лексику.

Уроки 14–15

Тема. Активна і пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми.

Мета: забезпечити засвоєння поняття про активну й пасивну лексику; допомогти учням усвідомити, що лексичний склад української мови змінюється, пояснити причини таких змін; навчати розрізняти архаїзми й історизми, збагачувати лексикон новими словами; формувати вміння

доречно використовувати в мовленні пасивну лексику, працювати зі словником; розвивати аналітичне й асоціативне мислення, творчі здібності, усне й писемне мовлення; виховувати шанобливе ставлення до минулого свого народу, прагнення глибше пізнати життя предків через літературу, історію.

Тип уроків: урок засвоєння нових знань; урок закріплення вивченого.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

У ч и т е л ь. Ми продовжуємо працювати над темою «Лексикологія». Девіз цього уроку – «Нове вивчай, а старе пам'ятай». Пропоную провести урок у формі ділової гри «Редакція». Що означає це слово? Уявімо, що ми – колектив редакції, відповідальний за випуск газети «Слово». З цієї метою нам потрібно зібрати матеріал, зредагувати його. Ви будете в ролі кореспондентів, коректорів, коментаторів. Я виконуватиму роботу головного редактора й оцінюватиму вашу діяльність.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Словникова робота. Поясніть значення поданих слів. За потреби зверніться до тлумачного словника.

Кореспондент, коректор, коментатор, рубрика.

Ущільнене опитування. Перша рубрика нашої газети – «Відповідаємо на запитання читачів». До нас надійшов лист, у якому безліч помилок. Виправте їх. Визначте типи (орфографічна, пунктуаційна, лексична, граматична).

Дорога редакція!

Нещодавно самі кращі учні нашого класу їздили в інтересну поїздку до Києва. Ми бачили багато пам'яток культури. Особливо нам по-правилось на Андріївському спуску. Ми купили багато сувенірів, і фотографувалися біля Андріївської церкви. А ще каталися в метрі. Це була сама цікава поїздка! Чи напечатаєте ви мою статтю в газеті?

♦ Один з авторів надіслав до редакції кросвордний диктант. Перш ніж друкувати його, мусимо розв'язати.

1							
2							
3							
4							
5							

1. Незатінене місце, що обігривається та освітлюється сонцем.

2. Складне, заплутане розташування приміщень, доріг.

3. Затримуватися, бути десь довго, гаятися.

4. Спосіб створення великої кількості малюнків, під час показу яких предмети живують на екрані й рухаються; мультиплікація.

5. Коливатися під дією вітру; мигтіти.

Відповіді. 1. Осоння. 2. Лабіринт. 3. Баритися. 4. Анімація. 5. Майоріти.

Ключ. Треті літери кожного слова-відповіді утворюють слово *обрій*.

➤ Які з цих слів є запозиченими, а які власне українськими? З'ясуйте і занотуйте лексичне значення ключового слова.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-передбачення. Один із читачів просить пояснити йому зміст речення з роману А. Чайковського «Сагайдачний»: *Багато студеїв бурси були пітмами*. Які ваші версії?

Пояснення вчителя. Ми поки що не можемо відповісти на прохання, бо не володіємо потрібною інформацією. Доберімо матеріал для рубрики «Застарілі й нові слова». Слова, як і люди, народжуються, мають свій вік; окремі з них відходять у небуття, утім продовжують жити в людській пам'яті, зокрема в історії та літературі. Такі слова називаються застарілими. Вони з'являються тому, що життя йде вперед, стають історією події, зникають з ужитку певні предмети, з'являються нові назви для старих понять. І нині речення з попереднього завдання звучало б так: *Багато студентів навчального закладу були поетами*. Застарілі слова

належать до **пасивної** лексики, тобто людина, яка знає їх, не використовує в повсякденному спілкуванні. Інший пласт лексики – **активна**. Це слова, які щоденно вживають в усіх сферах діяльності людини.

Дослідження-спостереження на основі міні-тексту та ілюстрації. Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте опис козака Голоти з історичного роману «Ярошенко» Осипа Маковоя:

На воронім коні сидів молодий козак з високим чолом, довгими вусами. На голові мав високу кучму, з-під якої виглядав оселедець, а одяга була проста: короткий жупан, широкі червоні шаровари і сап'янові чоботи. У руці козак тримав кріс.

Дерегус М. «Дума про козака Голоту»

➤ Визначте тип мовлення. Який це вид опису?

➤ Назвіть застарілі слова. З якою метою вони вживаються?

➤ Чи легко без словника встановити лексичне значення кожного застарілого слова? Чи можна до всіх застарілих слів дібрати синоніми?

i Застарілі слова поділяють на архаїзми та історизми.

Архаїзми – це застарілі слова, які в сучасній українській мові мають синоніми. Наприклад, *чоло* – лоб.

Історизми – це застарілі слова, які зникли з сучасної української мови разом із поняттями, які означали. Наприклад, *жупан* – чоловічий одяг минулих століть.

Робота зі словником. Знайдіть значення невідомих вам історизмів у тлумачному словнику. Як позначаються застарілі слова у словнику?

Робота у групах. Велику популярність серед читачів має «Мистецька сторінка». Тут кожен може знайти для себе цікаву інформацію в рубриках «Фольклор», «Художня література», «Образотворче мистецтво». Об'єднайтесь у групи і виконайте завдання.

1-ша група. «Літературознавці». Випишіть п'ять застарілих слів із казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Розмежуйте архаїзми й історизми.

2-га група. «Фольклористи». Пригадайте вивчені цього року народні пісні. Які застарілі слова ви запам'ятали? Яка їхня роль у творах?

3-тя група. «Мистецтвознавці». Розгляньте репродукцію картини К. Маковського «Дівич-вечір». Які предмети побуту тепер уже не використовують? Назвіть відповідні історизми.

Методична ремарка. Учитель має забезпечити учнів текстом казки «Микита Кожум'яка» і репродукцією картини К. Маковського або ж використати інші твори для аналізу.

Фізкультхвилинка. Запорукою успішної роботи кожного колективу є поєднання розумової діяльності з фізичною активністю. Коли я називатиму історизм, підносьте руки дороги, архаїзм – простягніть їх уперед.

Баталія, уста, грамплатівка, перст, панщина, очіпок, десниця, ступа.

Дослідження-обґрунтування. Усна відповідь на лінгвістичну тему. У рубриці

«Новинки науки й техніки» вміщено уривки з книжки М. Кайку «Фізика майбутнього», яку було визнано найкращою на Львівському форумі видавців. Прочитайте текст. Яка інформація вас зацікавила найбільше?

У майбутньому вам не доведеться тягати комп'ютер за собою, оскільки все навколо – стіни, картини й меблі – зможе під'єднати вас до інтернету, навіть коли ви в поїзді чи в автомобілі.

Якщо ви студент і пропустили заняття, то зможете завантажувати і слухати лекції, які читатимуть віртуальні професори. За допомогою телеприсутності перед вами може з'явитися образ якогось реального професора і відповіді на всі ваші запитання. У контактній лінзі ви також зможете побачити різні досліді, відеоматеріали тощо.

Коли ви гратимете у відеогру, то матимете змогу зануритися в кіберсвіт у своїй контактній лінзі. Ви зможете, перебуваючи в порожній кімнаті, бачити досконалі тривимірні образи своїх друзів, відчувати навколо якийсь позаземний ландшафт, готуючись до битви з уявними прильцями.

➤ В опрацьованому тексті є багато слів-неологізмів. Побудуйте усну розповідь про них за поданим планом.

П л а н

1. Чому зникають з ужитку деякі слова? Як народжуються нові слова?
2. Що таке неологізми?
3. Приклади неологізмів у тексті. Які слова були неологізмами ще порівняно недавно, а тепер перестали бути ними? Чому так сталося?
4. Неологізми – власне українські чи запозичені слова?
5. До активної чи пасивної лексики належать неологізми?

Методична ремарка. Коли учням складно побудувати висловлення, нехай вони самостійно прочитають теоретичний матеріал у підручнику.

Хвилинка творчості. Яка ж газета без реклами? Уявіть, що вам потрібно написати рекламний слоган про *флеш-карту* або *смартфон*. Напишіть текст реклами одним-двома реченнями.

Підсумок уроку.

Робочий день колективу редакції добігає кінця. Чим збагатила вас участь у створенні газети? Яке завдання було найцікавішим? Про що ще ви хотіли б прочитати в газеті?

На вибір. Написати твір на тему: «У музеї» (використати застарілі слова), «У магазині комп'ютерної техніки» (використати неологізми).

Наступний урок присвяtimo закріпленню вивченого матеріалу про активну і пасивну лексику.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Перевірка домашнього завдання. Читання творчих робіт.

Проблемні питання. Склад активної і пасивної лексики нашої мови з плином часу змінюється чи залишається сталим? Чи можуть слова з активного запасу переходити в пасивний і навпаки? Проілюструйте свої міркування конкретними прикладами.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте уривок з підручника української мови 1968 року видання про застарілі й нові слова. Зверніть увагу на виділені лексеми.

Протягом останніх десятиріч лексичний склад української мови поповнився багатьма новими словами, зокрема такими, як *космодром, супутник, телепередача, колгосп, п'ятирічка*. За роки радянської влади багато слів перейшли в розряд застарілих, тому що тоді зникли поняття, які вони означали: *пан, фабрикант, постоли, гімназія*.

➤ Чи всі з наведених у підручнику прикладів належать у наш час до тієї самої лексичної групи, що й наприкінці 60-х? (Окремі тодішні неологізми стали активно вживатися у мовленні: *телепередача, супутник, космодром*. Неологізми радянських часів (*колгосп, п'ятирічка*) – тепер історизми. З пасивної до активної лексики перейшло слово *гімназія*. Слово *пан* відродилося як шанобливе звертання до особи чоловічої статі.)

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Учитель. Ми зробили висновок, що лексичний склад мови поступово зазнає змін. Як це відбувається, спробуємо дізнатися, помандрувавши в історію української освіти.

Робота у групах. Прочитайте текст. Визначте його тему. Поясніть орфограми на місці пропусків. Назвіть слова, які були в активному словнику в часи, про які йдеться в тексті, а тепер стали застарілими. Поясніть значення їх, використовуючи словник. Розмежуйте архаїзми й історизми. Яких слів більше і чому?

1-ша група. Відкри..я першої школи Київської Русі відбулося 988 року. Учні, переважно діти князів і бояр, вивчали сім предметів: граматику, р..торику, д..алектику, геометрію, арифметику, астрономію та музику. Купці, р..місники, які через торгівельні інтереси хотіли освоїти грамоту, вчилися самостійно.

2-га група. Велику роль у житті України відігравали бра..тва, при яких діяли школи. В Успенській бра..ській школі навчалися діти міщан. У школі вивчали, крім мов, піїтику, р..торику, д..алектику і співи. Великі вимоги ставили до дидакала. Він мав бути розумним, добрим, негнівливим, незаздрі..ним.

3-тя група. 1632 року Петро Могила створив школу нового типу – Києво-Могилянську колегію, яка згодом отримала статус академії. Спудеї вивчали класичні європейські мови, піїтику, р..торику, мед..цину, арифметику, богослов..я, музику й інші д..ципліни. Серед випускників академії багато відомих людей, наприклад, гет..ман Пилип Орлик, автор першої української Конституції.

4-та група. У XVIII століт..і з..явилися парафіяльні (приходські) школи, де навчали переважно дяки. У школі також готували найкращих учнів до вчителювання. Звали таких кандидатів

молодиками. Приходські школи продовжували діяти в селах і в XIX століт..і. У губернських містах з'явилися гімназії, в інших – повітові школи. У 1805 році на основі колегіуму відкрився Харківський унів..рситет. Серед його випускників математик М. Остроградський, історик М. Максимович, медик І. Мечников, філолог О. Потебня (За матеріалами журналу «Дивослово»).

Дослідження-відновлення. Прочитайте мовчки діалог. Подумайте, про які предмети розповідає бабуся. Під час повторного читання в особах запишіть замість крапок слова, які означають назви предметів, зображення яких демонструються на екрані. Скористайтеся довідкою.

Якось у бабусі на горищі я знайшла дивну річ. Це був якийсь пристрій. Оглядаючи його, я подумала, що він призначений для демонстрації чогось. Поряд були маленькі циліндричні коробочки. А в них – плівки з малюнками.

– Що це? – запитала я в бабусі.

– Це Колись у школі нам за допомогою цього пристрою показували Та й удома твоя мама любила їх дивитися разом із подругами, коли була маленька.

– Як цікаво! Щось подібне до проектора. А це що? – показала я на чорні кружечки з дірочкою посередині.

– А це Ми слухали записані на них пісні й музику. Для цього використовували

– Магнітофони з'явилися трішки пізніше. Спочатку музику записували на ... , а потім на

– Як дивно! Комп'ютерів не було, плеєрів теж. А рахували ви на чому, коли калькуляторів не було?

– Калькулятор з'явився, коли твоя мама вже школяркою була. Ми ж рахували, звичайно, у стовпчик, а ще на

– Бабусю, а чим ви писали? Кульковими ручками?

– Ні, ручкою з А на парті в кожного школяра стояла

Довідка. Фільмоскоп, перо, програвач, діяфільм, чорнильниця, касета, рахівниця, бобіни, платівки.

Вибірковий диктант. Випишіть слова, які здаються вам незвичними, оригінальними. Як вони утворені і що означають?

Моє життя, кохана, мов срібнотканий сон (П. Тичина). Садами ходить брунькоцвіт, а в небі – златозор (П. Тичина). Іваночку! Ти чуєш, доброокий! Їй-бо, не знаю, що я зле зробив (В. Стус).

і Авторські неологізми – це слова, придумані авторами для підсилення виразності мови художнього твору.

Дослідження-обґрунтування з творчим завданням. Чи був пізнавальним діалог бабусі і внучки для вас? Цілком можливо, що назви звичних сьогодні речей стануть застарілими для ваших дітей і внуків. Адже життя не стоїть на місці і приносить багато новинок. Прочитайте подані речення. Висловіть свої судження щодо здобутої інформації. Укажіть неологізми.

○ Інтерактивна партя замінить дітям і підручники, і шкільну дошку, і словники. За задумом розробників, вона зможе навіть виправляти помилки.

○ Мікроскоп через USB-порт підключається до ноутбука. За його допомогою ви спостерігаєте найдрібніші об'єкти. Вмонтована у пристрій камера дає змогу робити знімки їх.

○ Школярі є тими споживачами, які витрачають чимало часу на різні ігри, від яких утомлюються очі. Дигітальна лупа з LCD-дисплеєм допоможе читати, не напружуючи зору.

○ Корисним гаджетом є електронний читець. Коли дитина ще не вміє читати, вона може провести цим пристроєм по сторінці книжки, і він озвучить надрукований там текст (*За матеріалами газети «День»*).

❓ Яку річ з описаних у завданні ви хотіли б придбати? Відповідь обґрунтуйте.

➤ Придумайте авторські неологізми – слова на позначення кожного зі згаданих предметів.

Підсумок уроку.

❓ Що нового й корисного ви дізналися на сьогоднішньому уроці?

↑ Написати твір на одну з тем: «Школа майбутнього» або «Барви рідного слова».

Урок 16

Тема. Групи слів за вживанням. Діалектизми.

Мета: забезпечити засвоєння учнями поняття *діалектизми*, допомогти зрозуміти роль діалектних слів у мовленні; формувати вміння вирізняти такі слова з-поміж інших, добирати до них синоніми; удосконалювати навички роботи зі словником; розвивати асоціативне мислення, пам'ять, культуру мовлення; збагачувати лексикон учнів новими словами й поняттями; зацікавлювати українською мовою; активізувати прагнення більше дізнатися про рідний край.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Перевірка домашнього завдання. Читання творів «Барви нашого слова».

Учитель. Слухаючи твори, ми полину-ли в чарівний світ українського слова, відчу-ли неповторність його барв.

Асоціювання. Свої самобутні барви має природа. За вікном – осінь. Які асоціації викликає у вас це слово? Визначте лексичне значення і походження слова *асоціація*.

Учитель. Для мене осінь асоціюється передовсім зі шкільним дзвінком, а ще – копанням картоплі та відльотом птахів. Тому й люблю рядки з поезії Максима Рильського: «Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї». Перенесімося подумки в різні куточки України. Скрізь копають картоплю. Але на Поліссі її називають *бульбою*, на Галичині – *баралею*, у Карпатах – *крумплями*. Копають картоплю лопатою, яку на Волині називають *городником*, а на Тернопільщині – *рискалем*. А потім по всій Україні смажать надзвичайно смачну страву з тертої картоплі – *деруни*, або *беці*, або *картухи*, або *тертухи*, або *драники*... А над полями летять лелеки. Правда, їх ще називають *боцони*, *бузьки*, *бусли*...

Методична ремарка. Під час розповіді вчитель записує діалектизми на дошці.

◆ Записані на дошці слова називаються діалектними, або діалектизмами. Спробуйте сформулювати визначення їх.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота з підручником. Зіставте свої міркування з матеріалом підручника. Зверніть увагу на три основні групи говорів української мови: північний, південно-західний і південно-східний. Віднайдіть межі побутування їх на карті.

Бесіда

• До території поширення якої групи говорів української мови належить місцевість, у якій живете ви?

• Чи можете одразу пригадати кілька слів, характерних лише для ваших місцевих говірок?

• У яких стилях мовлення поширені діалектні слова? У яких використання їх неприпустиме?

• З якою метою вживають діалектні слова в художній літературі?

• Чи належать діалектизми до загальноновживаних слів? Обґрунтуйте.

• Як позначають діалектні слова у словниках?

Робота зі словником. Випишіть із тлумачного словника п'ять слів із позначкою *діалектне*. Запам'ятайте значення їх.

Дослідження-реконструювання. Прочитайте діалог між сільською бабусею та її онукою-містянкою.

– Візьми, Марічко, путеньку й рискалик, накопаємо барабольки на обід. А ще квасцю нарвемо для зеленого борщику. Сметанки вчора стрійна принесла. Покажу тобі по дорозі господарку. Видиш, он пацетко, курятка, песик. А ще он який когутик файний!

– Ой, бабусю, ви так неграмотно говорите! – сплеснула в долоньки Марічка. – Потрібно сказати ...

➤ Запишіть текст, замінюючи діалектні слова літературними відповідниками. Скористайтеся довідкою.

Довідка. Щавель, відро, тітка (батькова сестра), лопата, поросля, півень, бачити, гарний, картопля, господарство, кури.

❓ У якій місцевості живе Маріччина бабуся?

Методична ремарка. Для вчителя подаємо реконструйований текст.

– Візьми, Марічко, відерце й лопаточку, накопаємо картоплі на обід. А ще щавлю нарвемо для зеленого борщику. Сметанки вчора тітка принесла. Покажу тобі по дорозі господарство. Бачиш, он поросятко, курочки, песик. А ще он який півник гарний!

Інтерактивна вправа «Займи позицію». Чи має рацію Марічка, коли робить

зауваження бабусі? Чи потрібно викоринювати діалектизми?

Методична ремарка. Вислухавши учнів, учитель зробить висновок про побутування діалектизмів у мовленні. Можна використати такий матеріал.

Звичайно, діалектизми не належать до загальноновживаних слів, тому в повсякденному мовленні ними не потрібно зловживати. Не використовують діалектних слів в офіційній обстановці, зокрема на уроках. Проте боротися з діалектизмами так, як це зробила Марічка, не варто, і причина тут не лише морально-етична. Багато діалектизмів – це давні власне українські слова, які з певних причин не ввійшли до літературної мови. Їхнє значення можна встановити завдяки спільнокореневим словам, які є в сучасній українській мові. Наприклад: *квасець, квасний* – *квас, квасити*, тобто щось кисле на смак; *зимно (холодно)* – *зима*. Окремі діалектизми точніше передають значення якогось поняття: *вуйко* – *дядько або ж материн брат, стрійко* – *батьків брат*. У літературній мові подібне уточнення було б доречним. Діалектизми є ключем для «розшифрування» певних власних назв: прізвища *Когут, Коц (ковдра)*, місто *Стрій*. Діалектні слова є також запозиченнями з інших мов, які, проте, не стали загальноновживаними: *ровер, файно, пацьори* (запозичені з польської мови *велосипед, гарно, намисто*). Серед діалектних слів чимало красивих, поетичних, їх залюбки використовують письменники для створення художніх образів: *ватра, колиба, плай, легінь*. Деякі діалектизми внаслідок частого вживання перейшли або переходять у розряд загальноновживаних слів. Так сталося, наприклад, із прислівниками *тудою, сюдою*, іменниками *бринза, колиба, ватра, канатка* і т. п. Нарешті, діалектизми надають мовленню колоритності, є засобом його індивідуалізації.

«Діалектологічна практика». Діалектні слова є предметом вивчення спеціальної науки – діалектології. Матеріалом для вивчення діалектизмів слугує, зокрема, живе мовлення. Науковці або студенти виїжджають у віддалені села, спілкуються з місцевим населенням, фіксують його мовлення, занотовують діалектизми. Значення їх дізнаються з контексту. Перенесімося подумки в місцевість, де збереглося багато

діалектних слів, – у Прикарпаття. Випишіть із поданих речень діалектизми, поясніть значення їх. Скористайтеся тлумачним словником. За потреби проконсультуйтеся з учителем.

Коні подалися відразу туди й нахилилися до зимної води (*А. Чайковський*). Гарбата була дуже гаряча, тож парила Петрусеві язик, а піднебіння так наче хто голками колов (*Л. Мартович*). У лісі росло все: малина, ожина, афина, суниці (*В. Герасим'юк*). Вхід до дзвіниці чомусь був перегороджений фірою (*М. Матиос*). Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес... (*М. Коцюбинський*).

➤ Поясніть розділові знаки у третьому реченні.

➤ Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

Підсумок уроку.

Продовжіть висловлення.

Золота осінь мандрує Україною. На безмежних просторах рідної землі живуть і трудяться наші співвітчизники: копають картоплю, навчають дітей, лікують, пишуть книжки. І спілкуються. І хай трішки інакше буде сказано слово, та без нього мова не буде такою барвистою, як осінь без своєї прощальної краси. Треба тільки бачити цю красу.

🏠 Скласти короткий словник діалектизмів місцевості, де проживаєте ви або звідки родом ваші батьки, дідусі чи бабусі. Узяти в них інтерв'ю і запитати, якими будуть діалектні відповідники до слів *лопата, праска, лелека, сковорода, картопля, скатертину, намисто, серезки*. Записати інші діалектизми. Обов'язково вказати область, населений пункт.

Урок 17

Тема. Особливості опису приміщення. Усний докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення.

Мета: поглибити знання учнів про типи мовлення; сформувати поняття про опис приміщення як вид тексту-опису, ознайомити з його особливостями та роллю в текстах інших типів; збагачувати лексику учнів;

удосконалювати навички усного переказу тексту, уміння складати його план; розвинути спостережливість, аналітичні здібності та мовлення шестикласників; навчати поважати культурно-історичну спадщину українського народу, стимулювати прагнення зберігати і збагачувати її.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бесіда

- Назвіть типи мовлення. Яке основне завдання опису? Які вам відомі види описів? З якою метою в художній літературі використовують портрети і пейзажі?

- Поясніть лексичне значення слова *інтер'єр*.
- Коли, на вашу думку, вдаються до опису приміщення?

Дослідження-зіставлення. Прочитайте уривки текстів. Який з цих описів художній, а який – діловий? З'ясуйте призначення кожного з описів. Свою думку обґрунтуйте.

Інтер'єр українського житла мав свої особливості. Головною спорудою в хаті була піч, яка завжди займала внутрішній кут із боку вхідних дверей і була обернена до фасадної (чільної, передньої) стіни. По діагоналі від печі розташовувався парадний кут (червоний кут, покут, святий вугол), де були ікони, прикрашені рушниками, квітами, запашним різноотрав'ям (*З журн.*).

У кутку світлиці примостилася господиня – пузата піч. До свята її причепурили, побілили, заслінку прикрасили кумедними півниками, тому піч віддячила господарям теплом і пухкими пирогами. Піч дивилася на покуть, де прилаштувався дідух, вбраний у різнобарвні стрічки (*З учнів. твору*).

Інтерактивна вправа «Коло ідей». Поміркуйте, з якою метою письменники використовують у художній літературі описи приміщення. (*Щоб показати матеріальне становище героя, світ його захоплення, працьовитість, охайність і т. п., створити тло для повнішого висвітлення зображуваних подій.*)

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте уривки з художніх творів. З'ясуйте, що може дізнатися читач про героїв художнього твору на основі опису їхніх помешкань.

Хатні голі стіни – полупані, мороз повиступав на їх сизим інеем... В кутку під божницею замість стола стояла узесенька примостка на чотирьох ніжках, убитих в землю. Не лежало на тій примостці, як у добрих людей буває, ні хліба шматочка, ні солі дрібочки; на двох голих дошках тієї примостки чорніли тільки дірки, де були колись сучки, що повигнували та повипадали. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ – не знає, святого чи святої, бо на йому малюнок по-темнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя. А насупроти столу, між черватою пічкою й другою стіною, притулився піл з чотирьох тоненьких драничок, таких хистких, що вони хиталися та вгиналися й тоді, як хто до їх підходив, немов перестерігали не накладувати на їх нічого, щоб, бува, не проломилися. Та на їх і не лежало нічого – пустісінькі та голісінькі... (За Панасом Мирним)

Коли за Вовкою зачинилися двері, дід запросив мене оглянути квартиру. О диво: майже від дверей величезна кімната була перегороджена дрібненькою металевою сіткою від підлоги до стелі, за сіткою стояло кілька прикріплених до підлоги безлистих стовбурів крислатих дерев, а на їхніх гілках, як на новорічній ялинці, висіли круглі й прямокутні дзеркальця, були прилаштовані маленькі хатинки та гойдалки. Усюди – на гойдалках, на східцях хатинок й навіть просто так, почевившись за грубі шнурочки, що звисали з дзеркалець, сиділи й висіли догори ногами зелені, блакитні й сірі хвилясті папужки! (О. Словцька)

Обстава Левкової кімнати зовсім не була пишна – невеличка мальована скриня, простий стіл, розкладне ліжко, два стільці й саморобна етажерка. Але стіл був накритий сірим чистим папером, книжки лежали на ньому рівними купками, скриня застелена червоно-чорною картою плахтою, вікно вквітчане мережним рушником, і постеля до ладу прибранна. Дбайлива рука, затишок і спокій почувалися у

стрункій лінії портретів на стіні... (За В. Підмогильним)

Робота над текстом усного переказу.

Словникова робота. Пояснити лексичне значення слів *лавка, тин, сволок, дерев'яний журавель*. До якої лексичної групи належать ці слова?

Виразне читання тексту вчителем.

Покинута музей

Студентський загін уже встиг розквартируватися, і дівчата вирішили оглянути село, у якому доведеться провести два місяці.

Було літнє надвечір'я. Село потопало в садках. Обважніле гілля ледве витримувало на собі грона червонощокіх вишень. Сучасні, переважно двоповерхові будиночки стояли не по-сільському один біля одного і привітно виблискували вікнами. Біля них вабили очі клумби з різнобарвними квітами.

Студентки вийшли на околицю села і помітили три хатинки під солом'яними стріхами. Що це? Мабуть, музей під відкритим небом.

Підійшли ближче. Ось дерев'яний журавель, тин, на ньому якийсь напіврозбитий глечик.

Відчинили двері першої хатинки. Одрозу вдарило важким духом. Тхнуло цвіллю і пустою.

Надворі вже звечоріло, і в хаті стояла зелена темрява. Шибки на вікнах були биті-перебиті. Сумно чорніла колись розмальована піч. У кутку валялася перекинута лавка. На голих полупаних стінах виднілися гаки для ламп. На одній зі стін самотньо висів дивом уцілілий портрет у почорнілій рамці. Раптом із-за портрета випурхнув кажан, поснував по хаті й чорним листком прип'явся десь біля сволока.

З гнітючим настроєм поверталися студентки назад. Не можна жити сучасним, забувши про минуле (О. Винничук) (169 слів).

Бесіда

- Чим вразив вас текст? Яка його основна думка? Якими рядками вона висловлена? Що відображає заголовок – тему чи основну думку?

- Які типи мовлення поєднано в тексті? До якого стилю мовлення він належить?

- Доберіть синоніми (у тому числі контекстуальні) до слів *дівчата, тин, розквартируватися, гнітюче (враження), поснував (кажан по хаті)*.

Складання плану переказу.

Орієнтовний план

1. Прогулянка селом.
2. Ошатні будиночки місцевих мешканців.
3. Музей під відкритим небом.
4. Хата-пустка.
5. Зіпсований настрій.

Робота в парах. Перекажіть текст одне одному.

Усне переказування тексту. Узаємооцінювання.

↑ За бажанням. Написати переказ тексту «Покинаний музей» у зошитах. Підготувати усний переказ іншого тексту (за вибором учня або вчителя).

Урок 18

Тема. Групи слів за вживанням. Професійні слова і терміни.

Мета: поглибити знання учнів про групи слів за вживанням; забезпечити засвоєння поняття про професійні слова і терміни, формувати вміння пояснювати їхню роль у мовленні, доречно використовувати ці групи слів; удосконалювати вміння складати діалоги, працювати з текстом; розвивати культуру мовлення, увагу до слова, спостережливість; стимулювати прагнення глибше пізнати світ, дізнатися більше про професії; виховувати шанобливе ставлення до людей праці; зродити бажання знайти собі справу до душі.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Перевірка домашнього завдання. Читання і коментування словничків діалектизмів.

Дослідження-спостереження. Ви здійснили уявну подорож на батьківщину своїх дідусів і бабусь, прислухалися до їхнього мовлення і поповнили власний лексикон новими словами – діалектизмами. Тепер пропоную «піти» на роботу до ваших батьків. Ось робоче місце Сергійкової мами. Послухаймо, що вона говорить: «Криза минула. Температура субфібрильна, пульс –

80. Продовжуйте призначені процедури. З антибіотиків спробуємо ще бісептол. Зараз випишу рецепт».

❓ Де працює Сергійкова мама? Як ви про це дізналися? Які слова називаються професійними? Коли використовують їх? Професійні слова належать до загальнозжованих чи стилістично забарвлених?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота з підручником. Опрацюйте самостійно теоретичний матеріал про професійні слова за підручником.

Гра «Вгадай професію». Прочитайте подані групи слів. Представники яких професій використовують ці слова?

- Аут, пенальті, голкіпер, матч.
- Каталог, абонемент, формуляр, читальний зал.
- Дебет, кредит, баланс, депозит.
- Меню, порція, калорії, перша страва.
- Мольберт, акварель, пейзаж, натура.
- Репортаж, рубрика, фейлетон, верстка.

➤ Які професійні слова є запозиченими? Поясніть орфограми у виділених словах. З'ясуйте значення незрозумілих слів за словником. Які спеціальні позначки використовують для професійних слів?

❓ Яку професію ви хочете обрати в майбутньому? Назвіть кілька професійних слів з цієї галузі, за якими однокласники мають відгадати професію.

Учитель. У лексиконі вчителя також чимало професійних слів: *урок, конспект, недрада, вікно* (вільний урок між двома іншими уроками), *класний журнал, оцінювання* тощо. Проте на уроках української мови я використовую слова *лексикологія, підмет, складне речення, архаїзм*; на уроках літератури – *анафора, епітет, родинно-побутова пісня*. Учитель математики таких слів не вживає, натомість послуговується словами *доданок, катет, звичайний і десятковий дробі*. Учитель географії – *меридіан, клімат, континент*. Отож серед професійних слів виділяють терміни – слова, характерні

для певної науки. Терміни також називають деякі поняття техніки й мистецтва. Терміни уживають переважно в науковому стилі мовлення, тоді як професійні слова можуть функціонувати також в інших стилях. Окремі професійні слова стали загальноживаними, наприклад: *ліки, укол, диригент, меню, маршрут*. Їх можуть використовувати люди різних спеціальностей.

Робота у групах. Об'єднайтесь у групи. Укладіть словнички мовознавчих термінів із п'яти слів, які мають починатися вказаними літерами. Наприклад: *антоніми – слова, протилежні за значенням*.

1-ша група. 1. А. 2. Л. 3. Н. 4. П. 5. С.

2-га група. 1. Д. 2. З. 3. І. 4. П. 5. Ф.

Дослідження-відновлення. Уявіть себе в ролі детективів, які мають розшифрувати текст. Для цього за поданими в дужках лексичними значеннями відновіть професійні слова і терміни, які стосуються кінематографу, і узгодьте їх з іншими словами.

(Фахівцеві, що працює з кінокамерою, знімає фільми) таки пощастило вмовити (постановника фільму).

(Постановник фільму) оголосив перерву на обід.

Після перерви знімаємо (окрему сцену або епізод із кінофільму) «Зустріч Артема з Марією».

Максим Валер'янович, який уже давно, з третього (повторного знімання епізоду в кінофільмі), сидів на стільці біля (спеціально обладнаної автомашини, яка має апаратуру, що записує і відтворює звуки і використовується у практиці телебачення), закивав усміхаючись. А потім підійшов (помічник фахівця), той, що приїздив до нас, і вручив усім по три карбованці. Виявляється, всім (окремим учасникам масових сцен у кіно й на телебаченні), хто бере участь у (процесі знімання кінофільму на кіноплівку), платять за день по три карбованці. Оце здорово! Мало того, що ти в кіно знімаєшся, славу здобуваєш, так тобі ще й платять за це.

Довідка. Статист, зйомка, оператор, тонваген, режисер, асистент, дубль, кадр.

➤ Перевірте себе за оригіналом.

Операторові таки пощастило вмовити режисера.

Режисер оголосив перерву на обід.

Після перерви знімаємо кадр «Зустріч Артема з Марією».

Максим Валер'янович, який уже давно, з третього дубля, сидів на стільці біля тонвагена, закивав усміхаючись. А потім підійшов асистент, той, що приїздив до нас, і вручив усім по три карбованці. Виявляється, всім статистам, хто бере участь у зйомках, платять за день по три карбованці. Оце здорово! Мало того, що ти в кіно знімаєшся, славу здобуваєш, так тобі ще й платять за це.

➤ Чи відбувається описана подія в наш час? Яке слово є підказкою?

➤ Архаїзмом чи історизмом є слово *карбованець*? Відповідь обґрунтуйте.

Складання і розігрування діалогів. Складіть і розіграйте діалоги «У шкільній майстерні», «У кабінеті лікаря», «На стадіоні». Обов'язково використайте професійні слова і терміни.

Підсумок уроку.

Уявіть себе в ролі журналістів. Візьміть в однокласників інтерв'ю, розпитайте їх про те, що вивчалось на уроці.

🏠 На вибір. **1.** Укласти словничок професійних слів когось із батьків (7–8 слів). **2.** Виписати текст наукового стилю, підкреслити в ньому терміни.

Уроки 19–20

Тема. Письмовий докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення.

Мета: закріпити й поглибити знання учнів про типи мовлення, особливості опису приміщення в художньому стилі; удосконалювати вміння докладно переказувати текст, який сприймається на слух; навчати бачити взаємозв'язки між частинами тексту, складати його план, визначати тему й основну думку висловлення; працювати над збагаченням і уточненням словникового запасу учнів; розвивати пам'ять, логічне мислення, мовлення, навички грамотного письма; виховувати шанобливе ставлення до сімейних цінностей, матеріальної культури українського

народу; стимулювати прагнення досліджувати власний родовід.

Тип уроків: уроки мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроків.

Освоєння теми уроків. Виконання системи завдань.

Бесіда

- Які є види описів?
- Що таке інтер'єр?
- Що означає описати приміщення?
- З якою метою вдаються до опису приміщення в художній літературі?

Ознайомлення з текстом переказу.

У батьківській хаті

Навесні хата оживала. Побілені крейдою стіни повертали їй молодість. Прикрашали оселю зелень і квіти. А коли з вирію прилітали ластівки і поселялися в гніздах під стріхою, хата озивалася заливчастим щебетом.

Змалку Василька обступали білі стіни, на яких висіли вишиті маминими руками рушники. У кутку стояла піч. На ній сушилося жито, пшениця, просо. Василь любив спати на теплому зерні, особливо після того, коли набігається взимку, катаючись на кризі.

Усе в тому домі здавалося звичним і рідним. Мисник поблизу порога, заставлений посудом, під стелею полиця, на якій стояли ринки, макітри й глечики. На покуті стіл, застелений скатертиною, над ним образи. Поруч – світлини всього роду і картини, які намалював Василь. Це були здебільшого копії Брюллова, Васильківського і Куїнджі.

Усе в цьому родинному гнізді було своє. Стіл і лави зроблені майстровитими руками господаря. Ковдри і рядна виткала на верстаті матуся. У тій світлиці було тепло і затишно навіть узимку. Коли наставали холоди, мати заносила оберемок соломи. Вона пахла літом і була першим килимом, який пізнав малий Василько за своє життя (*За І. Цюпою*) (167 слів).

Словниково-семантична робота. З'ясуйте значення слів *мисник, ринка, макітра, рядно, покуть*. До якої лексичної групи вони

належать? Хто такі Карл Брюллов, Сергій Васильківський і Архип Куїнджі? Назвіть картини цих художників.

Методична ремарка. Можна показати учням репродукції окремих полотен згаданих митців.

Куїнджі А. «Вечір на Україні»

Брюллов К.
«Вершниця»

Васильківський С.
«Козаки в степу»

Бесіда

• Яка тема й основна думка переказу? (*Розповідь про батьківську оселю – тема. Висловлення любові і вдячності до рідної хати, батьків; ностальгія за дитинством – основна думка.*)

• За допомогою яких слів автор зображує любов Василя до своїх батьків?

• Яке значення для розкриття теми й основної думки має опис приміщення?

• Як побудовано опис? З якою метою автор змальовує хату зовні? На які деталі звертає увагу, змальовуючи інтер'єр хати? У якій послідовності він це робить?

Повторне читання тексту. Складання плану переказу.

Орієнтовний план

1. Хата навесні.
2. Опис батьківської хати.

2.1. Білі стіни з рушниками.

2.2. Затишна піч.

2.3. Звичні й рідні речі.

2.4. Перший килим малого Василька.

➤ Пригадайте, які синоніми до слів *хата, лід, фотографії, ікони, умілі руки* є в тексті.

➤ Знайдіть метафору до поняття «рідна хата».

➤ Поясніть орфограми у словах *узимку, малку, оберемок*.

➤ Занотуйте прізвиська художників *Брюлов, Васильківський, Куїнджі*, поясніть написання їх.

Робота з чернетками переказу. Редагування написаного.

Написання переказу в зошитах.

🏠 Дібрати з художньої літератури опис приміщення, з'ясувати роль цього опису.

Урок 21

Тема. Загальноживані і стилістично забарвлені слова.

Мета: поглибити знання учнів про загальноживані та стилістично забарвлені слова, удосконалювати вміння розпізнавати їх і доречно використовувати у власному мовленні; виховувати прагнення плекати рідне слово.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте подані словосполучення. Із текстів якого стилю взято кожне з них? Які словосполучення є стилістично нейтральними, тобто можуть уживатися в текстах будь-якого стилю? Як ще називають стилістично нейтральні слова?

Лексичне значення слова; виборча кампанія; було б класно; зажурений вечір; читати книжки; українська мова; відповідно до розпорядження; сонечко всміхається; периметр трикутника; міжнародний статус країни; кльова тачка; іде дощ; плаче небо; атмосферні опади; демократичні ініціативи; об'єм циліндра.

➤ Пригадайте з курсу п'ятого класу, які слова називаються стилістично забарвленими. Розподіліть стилістично забарвлені слова за такими групами: розмовна лексика, наукова лексика, суспільно-політична лексика.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Гра «Ланцюжок слів». Називайте по чергово загальноживані слова таким чином, щоб кожне наступне слово починалося тією самою літерою, якою закінчилося попереднє.

Зразок: слово – один – надія – яма – автобус і т. п.

Стилістичний експеримент. Прочитайте текст. Назвіть вид опису. Укажіть характерні ознаки розмовного стилю.

На той час Бен вигнався дідові по груди. Це був патлатий довготелесий хлопчисько з пухким обличчям, з рум'янцем на всю щоку. А очі! Синьо-голубі, безжурно-веселі, як у матері! Добре вгодований дідом, він ріс наче з води, через тиждень вилазив із одежі – рукава сорочок діставали йому по лікті. А нові джинси підсакували до самих литок. У куцій одежі Бен і ганяв по двору як підстрелений (*В. Близнець*).

➤ Знайдіть в описі зовнішності стилістично забарвлені слова. Замініть їх стилістично нейтральними. Порівняйте тексти. Зробіть висновок про роль стилістично забарвлених слів у літературному творі.

Дослідження-обґрунтування. Обґрунтуйте, до якої лексичної групи – загальноживані чи стилістично забарвлені – належать діалектні, професійні слова та терміни.

Дослідження-зіставлення. Поясніть особливості вживання кожної групи поданих слів. Знайдіть серед них діалектні та професійні.

- Хата, хатище, хатиночка, халуца, палац.
- Бачити, видіти, лицезріти, вибалушитися.
- Кінь, вороний, шкапа, коняка.
- Епідемія, пошесть, зараза.

➤ Складіть два речення з парою слів будь-якої групи. Чим різнитимуться такі речення?

Дослідження-відновлення. Пригадайте, яка помилка називається стилістичною. Знайдіть і виправте стилістичні помилки в поданих реченнях.

Я не купив молока з огляду на те, що магазин був уже зачинений. На нараді обговорювалася проблема житухи студентів університету. Це був симпатичний пухнастий собацюра. Перед тим, як вирвати зуб, дядечко стоматолог зробив підшкірну ін'єкцію. На уроці природознавства вчителька розповідала про боцконів.

Пояснювальний диктант. Запишіть текст з голосу вчителя. Поясніть розділові знаки.

– Господи, як ви мені набридли з цим селом!
– обізвалася мама.

– Невже ви хочете, Оксано Павлівно, – втрутився нарешті у розмову й Митько, – щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудилися в місті, де все навіває сумні думки і сприяє передчасному старінню наших організмів? А хіба існує кращий відпочинок, ніж у селі злитися з природою після важкої праці й успішного закінчення п'ятого класу?

– Не дуже ви й перепрацювалися, – кволо посміхнулася мама (*За Я. Стельмахом*).

➤ **Ознаки яких стилів поєднано в тексті?** З якою метою автор уживає стилістично забарвлену лексику? Чи збережеться комічний ефект, коли «промова» Митька матиме звичайний характер?

Підсумок уроку.

❓ Яка відмінність між загальнозживаною і стилістично забарвленою лексикою? З якою метою зживають стилістично забарвлені слова?

🏠 Виконати вправу з підручника (*за вибором учителя*).

Урок 22

Тема. Аналіз переказу. Вибірковий переказ тексту наукового стилю (усно).

Мета: поглибити знання учнів про види мовленнєвої діяльності; сформувані поняття про вибіркового переказу тексту; удосконалити вміння працювати з текстом, виділяти в ньому основне і другорядне, переказувати текст, що містить наукову

інформацію; розвивати навички самостійної роботи, увагу, пам'ять, логіку, усне мовлення; виховувати шанобливе ставлення до культури й історії свого народу, його традицій.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Аналіз переказів «У батьківській хаті».

Методична ремарка. Учитель дасть загальну характеристику учнівським роботам за традиційною методикою, наголосить на типових помилках. Роботу над помилками учні виконують самостійно.

Робота над вибіркового переказом. Бесіда.

- Ви писали докладний переказ тексту художнього стилю. Сьогодні будемо робити вибіркового переказу тексту наукового стилю. Як ви розумієте суть поставленого перед вами завдання?

- Назвіть основні ознаки наукового стилю мовлення.

- Чим відрізняється докладне переказування од вибіркового?

Ознайомлення з пам'яткою.

Як готуватися до вибіркового переказу тексту наукового стилю	
1.	Прочитати або прослухати текст, з якого потрібно вибрати матеріал для переказу.
2.	Визначити основну думку тексту.
3.	Вибрати з тексту лише той матеріал, який потрібен для повного розкриття пропонованої теми.
4.	Визначити основну думку переказу (вона може збігатися і не збігатися з основною думкою вихідного тексту).
5.	Продумати композицію переказу, визначити тип мовлення (розповідь, опис, роздум).

6. Виписати слова-терміни.
7. Скласти план вибіркового переказу.
8. Продумати слова і речення для зв'язку частин тексту.
9. Переказати текст усно чи письмово.

Слухання тексту з голосу вчителя.

Народне вбрання

Формування народного українського одягу відбувалося під впливом багатьох чинників: природних умов, способу життя людей, національних особливостей. Як синоніми до поняття «одяг» уживають слова «стрій», «вбрання», «шати». Українське національне вбрання складається з численних елементів, які носили одночасно. Для нього характерні різноманітні види орнаменту, оздоблення, яке відзначається багатством технік (вишивка, мережка, мереживо, аплікація), великий вибір матеріалів (полотно, шкіра, вовна).

Одяг виконував різні функції: практичну, захисну, обрядову, оберегову. Він захищав людину від впливу зовнішнього середовища, оберегав від усього злого. Вибір матеріалу, з якого виготовляли стрій, свідчив про майновий статус його господаря.

Здавна одяг не мав чіткого розподілу на жіночий і чоловічий. Із розвитком суспільства відокремилася жіноче, чоловіче, дитяче та спільне вбрання. До спільного одягу належать свита, кожух, жупан.

Кожух – це шуба з великим коміром, пошита з овечої шкіри з хутром до середини. Це був основний одяг чоловіків і жінок узимку. Кожухи шили з вичинених овечих шкур, прикрашали вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, китичками з різноколірних ниток. Кожух був символом достатку, заможності, влади. Його використовували в багатьох обрядах. На різдвяні свята головну дійову особу – Козу – одягали в кожух навиворіт. Під час весілля молоду садили на кожух, який символізував домашнє вогнище. У деяких місцевостях мати зустрічала зятя у вивернутому кожусі, «щоб був багатий, як кожух волохатий».

Кожух

Жупан

Свита

«Видно пана по жупану» – кажуть у народі. Справді, жупани носили заможні люди. Цей одяг шили з дорогих тканин – парчі, тонкого сукна червоного, синього або зеленого кольору. Підперезували жупан довгим поясом.

Свити шили з домотканого сірого сукна. Носили їх зазвичай селяни у прохолодну пору року.

У наш час носять кожухи сучасного крою – дублянки. Жупани замінили куртками, а замість свит одягають пальта.

Народне вбрання є джерелом вивчення етнічної історії України.

Бесіда за прослуханням. Самостійна робота.

✦ Доведіть, що текст належить до наукового стилю. Назвіть слова-терміни.

✦ З'ясуйте, що вивчає така наука, як етнологія. (Це наука, об'єктом вивчення якої є культура й побут певного народу.) Чи можна стверджувати, що текст переказу взято з підручника етнології?

✦ Навіщо нам треба знати, яким було вбрання українців у давнину?

✦ Про що йдеться в тексті?

✦ Що ви дізналися про спільний одяг українців, зокрема кожух? Складіть план відповіді на це запитання.

✦ Скориставшись пам'яткою і складеним планом, підготуйте вибірково переказ «Спільне вбрання українців».

Усне вибіркоче переказування тексту.

Підсумок уроку.

❓ Що цікавого ви дізналися на уроці?

🏠 Підготувати вибірково переказ тексту. Виконати роботу над помилками у письмовому переказі.

Урок 23

Тема. Просторічні слова. Офіційно-ділова лексика.

Мета: поглибити знання учнів про групи слів за вживанням і стилістичною належністю їх; забезпечити засвоєння поняття про просторічну лексику, пояснити причини існування її в сучасній українській мові; збагатити мовлення учнів офіційно-діловою лексикою, навчати доречно використовувати її; удосконалювати вміння знаходити й усувати лексичні та стилістичні помилки, редагувати написане; розвивати усне й писемне мовлення, спостережливість, увагу; зацікавлювати спостереженням над рідною мовою.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження на основі тексту. Послухайте текст. Яка ваша думка про освітній і культурний рівень автора монологу? На основі чого ви зробили такий висновок?

Я – цьоця Мося. Старша в школі, куди пішуть прибирати. Ви коли-небудь прибирали в школі? А в свинюшнику? Різниця між ними невелика. Після уроків у класі – як стадо свиней пройшло. Уявляєте собі: такі свинки в напівшкільній хвормі. Ну, про хворму я загнула по звичці. Яка тепер хворма? То є хвормене неподобство. Хлопці ще нічо, в основному в джинсах фігурують, а дівки геть подуріли. Напнуть, як малпи, на себе всілякі лосьйони, такі колготи блискучі. А кохти вже такі, гей би кожен день випускний баль був (*За В. Бабієм*).

Просторіччя потрібно неухильно використовувати з власного мовлення.

Дослідження-обґрунтування. Які просторічні слова ви знаєте? Як з'явилися такі слова?

і Просторіччя виникли внаслідок перекручених слів літературної мови: *кахва* (*кафе*), *шося* (*шося*), *комп'ютер* (*комп'ютер*), *транвай* (*трамвай*). До просторічних слів належать також росіянізми, тобто слова, запозичені з російської мови, але не зафіксовані словниками. Росіянізми призводять до появи суржику – мовної мішанини.

Дослідження-редагування. Запишіть подані речення, замінюючи суржик літературною мовою.

Наукою доказано, що довге сидіння перед монітором комп'ютера ухудшає інтелект. А постійне ізлучення призводить до істощення нервної системи, головної болі. Підлітки, які проводять більше чотирьох годин в сутки за комп'ютером, страдають від безсонниці. У них портиться зріння. Єслі хочеш бути здоровим, чередуй роботу за комп'ютером з відихом.

Учитель. Офіційно-ділова лексика – це слова й усталені звороти, що належать до офіційно-ділового стилю і виконують функції офіційного спілкування, вживаються в законах, указах, договорах, статутах та інших документах, в усній діловій практиці. Це типові вислови, мовні формули, вироблені для певних сфер ділового спілкування. Вживання таких слів і зворотів потребує точності, однозначного сприйняття. Розрізняють ділову лексику, властиву сфері міждержавних відносин, діяльності державних установ: *президент*, *прем'єр-міністр*, *прийняття закону*, а також лексику, що побутує у щоденному діловому житті кожної людини: *документ*, *заява*, *приймальня*. Термінологія сучасного ділового стилю поповнюється іншомовними запозиченнями, здебільшого з англійської мови: *маркетинг*, *дилер*, *менеджмент*. Ділова лексика вносить

і Просторічні слова є ознакою мовлення малоосвічених людей і належать до стилістично забарвленої лексики. Просторіччя вживаються переважно в усному мовленні і характерні для розмовного стилю. У художніх творах їх використовують для надання особі чи предмету зневажливої характеристики або для створення комічного ефекту.

у текст стилістичне значення книжності (За С. Єрмоленко).

Диктант із завданням. Запишіть речення з голосу вчителя, обираючи потрібні слова з довідки для заповнення пропусків. Зроблений вибір обґрунтуйте.

У школі потрібно ... щодо запобігання захворюванням на грип. ... управління освіти канікули продовжено до п'ятого листопада. Нам потрібно ... про збір макулатури. У ... учень пояснив причину своєї відсутності в школі.

Довідка. Вжити заходи / прийняти міри; згідно наказу / згідно з наказом; написати об'яву / написати оголошення; пояснювальна записка / пояснююча записка.

Робота у групах.

1-ша група – дайте розлогу відповідь на запитання: «Чому потрібно боротися з суржи́ком?». Відповідь аргументуйте.

2-га група – знайдіть у довідковій літературі матеріал про жаргоні́зми. Дайте письмову оцінку цим словам і висловам, підготуйте повідомлення для однокласників.

3-тя група – складіть план роботи класу з п'яти пунктів на наступний тиждень. Використайте подані словосполучення і слова: *узяти участь, провести захід, ознайомити з інструкцією, ухвалити, затвердити.*

4-та група – обговоріть, які просторі́чні слова популярні серед учнів вашого класу. Складіть про це діалог, у якому постарайтеся переконати однокласників у потребі дбати про культуру власного мовлення.

Підсумок уроку.

Підсумуйте вивчений на уроці матеріал, продовживши речення.

☑ Найголовніше, що я сьогодні дізнався (-лася) – це ... , тому що

☑ Найцінніше, що я сьогодні зрозумів (-ла) – це ... , тому що

🏠 Виконати вправу з підручника (за вибором учителя).

Урок 24

Тема. Підготовка до написання твору-опису приміщення на основі особистих вражень.

Мета: поглибити знання учнів про інтер'єр; навчати описувати приміщення за власними спостереженнями, удосконалювати вміння описувати окремі предмети, речі; розвивати спостережливість, уяву, творчі здібності, усне й писемне мовлення; формувати естетичні смаки; сприяти усвідомленню неповторності кожної особистості.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Методична ремарка. Позаяк учні працювали з текстами переказів, у яких був опис традиційної сільської хати, можна запропонувати описати шкільний етнографічний музей або ж кабінет історії чи українознавства, де є елементи інтер'єру сільського помешкання, предмети домашнього вжитку. У такому разі доцільно провести урок у формі заочної екскурсії, мета якої – оглянути приміщення, запам'ятати розташування предметів, дізнатися про історію найцікавіших експонатів. Коли такої можливості немає, вдома учні описуватимуть власну кімнату або ж частину помешкання: своє місце для роботи й відпочинку. Тому подаємо загальну структуру уроку, а вчитель обере тему творчої роботи, враховуючи специфіку навчального закладу.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бесіда

- Які ви знаєте види описів?
- Що означає описати помешкання чи окремий предмет?
- У якому стилі можна будувати твір-опис приміщення?
- Яка мета наукового опису?
- Для чого вводять у художній твір опис приміщення?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Інтерактивна вправа «Коло ідей».

Ви отримали завдання, яке є одночасно темою творчої роботи, – описати приміщення кімнати-музею чи вашої кімнати. Сформулюйте мету роботи. (Показати красу і багатство експонатів музею, зацікавити

краєзнавчо-пошуковою роботою; викликати бажання стати екскурсоводом; переконати, що культура українського народу є багатою та давньою; зацікавити собою як особистістю, увиразнити окремі риси вдачі, як-от: охайність, пунктуальність і т. п.)

Бесіда

• Які типи мовлення ви поєднаєте у творі-описі і чому? (Власне опис, розповідь про призначення чи історію окремих предметів, речей та елементи роздуму.)

• Подумайте, від якої особи можна вести розповідь. (Від третьої і першої. В останньому випадку більше відчуватиметься ефект присутності.)

• Обґрунтуйте, чи доречно описувати кімнату-музей у формі екскурсії, запропонуйте інші форми творчої роботи. (Лист до друга, діалог.)

Обговорення плану майбутньої роботи.

Орієнтовний план

1. Призначення приміщення.
2. Опис окремих предметів, враження від них.
3. Загальне враження від перебування у приміщенні.

❓ Які пункти плану ви конкретизуєте, розширите? Що доповните?

Словниково-орфографічна робота. Які з поданих слів ви обов'язково використаєте у своєму творі? Поясніть орфограми в них. Доповніть перелік.

Ліворуч, праворуч, угорі, посередині, тут же, полочка, батарея, жалозі, портъери, тюль, вазони, диван, піаніно, комп'ютер, телевізор, килим, портрет, картини, світліни, сувеніри, іграшки, канцприладдя, дзеркало, старовинний посуд, ткацький верстат, рушники, ікони, дерев'яний, скляний, полив'яний, керамічний, ікебана, скриня, двері, вікна, світильник, люстра, шафа, висить, стоїть, лежить.

i Щоб уникнути повтору дієслів *висить, стоїть, лежить*, використовуйте синоніми *розташовано, розміщено* або ж дієслова *бачимо, красується* тощо. Присудки можна пропускати. На місці пропуску ставиться тире. Наприклад: *Праворуч від дверей стоїть диван, ліворуч – книжкова шафа.*

Лексична робота. Описуючи предмети, характеризуйте їх з різних боків: призначення, форма, колір, матеріал, інші характеристики. Опишіть, використовуючи подані та інші слова, такі предмети: стіл, шафа, вікно, піч. Схарактеризуйте їх із різних боків.

Короткий, видовжений, овальний, круглий, прямокутний, плаский, циліндричний, об'ємний, рівний, бокатий.

Паперовий, полотняний, керамічний, полив'яний, шовковий, глиняний, цегляний, ситцевий.

Гладенький, шорсткий, полірований, лакований, матовий, глянцевий, тьмянний, прозорий, щільний, візерунчастий, пофарбований.

♦ Прочитайте фрагменти опису приміщення. Які художні засоби використано для характеристики предметів інтер'єру? Що надають вони опису?

Сутула, з широкою пласкою спиною шафа; вікно допитливо позирає очима-кватирками; розсілася старенька бабуня-піч; усміхається світлом люстра.

➤ «Оживіть» один із предметів вашого інтер'єру. Поділіться творчою знахідкою з однокласниками.

♦ Послухайте зразок учнівського твору-опису. Дайте йому оцінку.

Світлиця

Світлиця – окраса нашої школи, її серце. Це і музей, де зібрано чудові експонати, і зала, куди приходять школярі, щоб продемонструвати свої таланти, згадати давні обряди і традиції, і вітальня, у якій ми зустрічаємо гостей.

Наша світлиця вже знадвору привертає увагу віконцем у старовинному стилі. Відчиняємо двері. Перед нами простора і по-справжньому світла кімната. У центрі висить ікона Божої Матері з малим Ісусом на руках. Уздовж кімнати стоять майстерно зроблені дерев'яні столи і лавки. Вони з'єднують в одне ціле дві половини світлиці – стару й нову хати.

Розглянемо «стару» половину. На чільному місці, як і годиться сільській хаті, справжнісінька глиняна піч. Вона закрита заслінкою з кумедними кольоровими півниками. Відсуваємо її й бачимо, що в печі жевріє вогник, зроблений з кольорового паперу, поряд лежать дерев'яна лопата

й рогачі. Пахне лікарськими травами, які висять над піччю.

Поряд стоїть ткацький верстат. Ще недавно працювала за ним прабабуся однієї з випускниць. До сволюка підвішена плетена дитяча колиска. У ній мирно спить лялька-немовля. На стінах світлиці – полицки з давнім глиняним посудом і різними предметами хатнього вжитку.

У «сучасній» половині бачимо стіл, накритий гаптованою червоними і чорними нитками скатертиною, керамічний посуд, подарунки, залишені гостями. Окраса світлиці – чудові рушники. Вони вишиті хрестиком і гладдю, оздоблені мережею. Ці дивовижні рукотвори залишили тут на згадку випускники.

У світлиці завжди охайно й урочисто. Мені подобається бувати тут, насолоджуватися тишею, розмірковувати про колишніх власників давніх речей. А ще я люблю, як у світлицю приходить свято. Тоді вона наповнюється співом і музикою. І ти вже ніби наяву переносишся в минуле.

Самостійна робота над майбутнім твором. Консультації з учителем.

🏠 Написати твір-опис приміщення за власними спостереженнями.

Уроки 25–27

Тема. **Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Джерела українських фразеологізмів. Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми як різновиди фразеологізмів. Фразеологізми в ролі членів речення. Ознайомлення з фразеологічним словником. Використання фразеологізмів у художньому творі.**

Мета: забезпечити засвоєння учнями поняття про стійкі сполучення слів в українській мові, показати значення та роль їх у мовленні й художній літературі; ознайомити із джерелами українських фразеологізмів; навчити користуватися фразеологічним словником; формувати вміння доречно використовувати фразеологізми в мовленні; розвивати логічне мислення, мовлення, пам'ять, вміння встановлювати аналогію між мовними явищами; прищеплювати любов до книжки; стимулювати бажання стати цікавим співрозмовником, ерудованою

людиною, а також прагнення самовдосконалюватися, бути лідером.

Тип уроків: уроки засвоєння нових знань, застосування набутих умінь і навичок.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-обґрунтування. Перепишіть. Розставте розділові знаки і поясніть їх. Знайдіть застаріле слово та обґрунтуйте його належність до архаїзмів чи історизмів.

Чи знаєте ви друзі що з непокритою головою могли ходити раніше тільки дівчата. Жінки покривали голову очіпком зав'язували хусткою. Звичай покривати голову лежить в основі таких виразів *зав'язати косу, зав'язати голівоньку*.

➤ Що ж означають вислови *зав'язати косу, зав'язати голівоньку?* (*Вийти заміж, стати заміжньою жінкою*.) Установіть лексичне значення слів *зав'язати, коса, голівонька*. Чи впливає на значення всього словосполучення значення кожного слова в ньому? Як називаються сполучення слів, які за змістом охоплюють одне слово чи поняття?

➤ Що вам відомо з п'ятого класу про фразеологічні словосполучення?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Ознайомлення з фразеологічним словником.

Учитель. В українській мові є стійкі сполучення слів, що за змістом охоплюють одне слово, – фразеологізми. Наука, яка вивчає фразеологізми, – фразеологія. Фразеологізми роблять мовлення красивим і образним. Це згустки народних мудрості й досвіду. Дванадцять тисяч таких мовних перлин зафіксовано у словнику української мови. Укладено й окремий фразеологічний словник. Більшість фразеологічних словників побудовано не за абеткою, а гніздовим способом. Коли вам потрібно з'ясувати значення фразеологізму *зав'язати косу*, ви шукаєте ключові слова: *коса* або ж *зав'язати*.

◆ Знайдіть у словнику фразеологізми зі словами *голова* (I варіант), *рука* (II варіант).

◆ З'ясуйте значення фразеологізмів *спіймати облизня*, *ступити перший крок*, *бути на коні*, *лебедина пісня*.

Дослідження-припущення. Джерело походження фразеологізму *зав'язати голівоньку* – побут українців. Які ще, на вашу думку, існують джерела фразеологізмів? Висуньте гіпотезу щодо походження фразеологізмів *ахіллесова п'ята*, *кинути якір*, *побити горшки*.

Робота з підручником. Порівняйте свої припущення з матеріалом підручника. Назвіть інші джерела фразеологізмів, крім побуту, професійної діяльності людей та міфології.

Виконання тестового завдання з наступним обґрунтуванням. Установіть відповідність між фразеологізмами та джерелами походження їх.

1 народні звичаї, побут	
2 професійна діяльність	
3 давньогрецькі міфи	
4 Біблія	

А гірка пілюля, шито білими нитками
Б адамові діти, іти на Голгофу
В передати куті меду, заварити кашу
Г троянський кінь, нитка Аріадни
Ґ не знаючи броду, не лізть у воду; один за всіх, усі за одного

➤ Що являють собою сполучення слів, записані під пунктом **Ґ**?

➤ Обґрунтуйте, чи можна вважати прислів'я і приказки різновидом фразеологізмів.

Самодиктант. Запишіть по пам'яті п'ять прислів'їв або приказок на певну тему. Поясність, як ви розумієте зміст цих висловів.

Дослідження-зіставлення. Прочитайте речення. З якого твору взято їх? Назвіть автора.

Лис Микита жив собі як у Бога за дверима. Стоять звірі і птахи, тремтять і чекають, щоб драпака дати. Лис одним духом скочив через пліт на вулицю.

➤ Знайдіть фразеологізми, поясніть значення їх.

➤ Порівняйте два речення: *Лис Микита жив собі як у Бога за дверима*. *Лис Микита жив собі дуже добре*. Підкресліть головні і другорядні члени у другому реченні. Яким членом речення виступає словосполучення *дуже добре*?

➤ Підкресліть члени речення у другому реченні. Як ви підкреслите фразеологізм? (*Фразеологізм є тим самим членом речення, що і слова, тотожні за значенням. Не можна ставити питання до кожного слова у фразеологізмі, треба підкреслювати його як один член речення.*)

Робота з текстом. Прочитайте, визначте стиль мовлення, тему й основну думку тексту. Яку нову інформацію ви отримали? Поставте замість крапок потрібні слова, щоб закінчити каламбури. Що вони означають? За потреби зверніться до словника.

Незліченна кількість фразеологізмів в українській мові. Немає сфери життя, ситуації, де вони не використовувалися б. Хочуть схарактеризувати байдужу людину – вдаються до фразеологізмів *і вухом не веде; як об стіну горохом*, ідеться про друзів – кажуть *водою не розіллеш*. Почуття висловлюють зворотами *аж мороз поза шкурою ходить, аж жижки дрижать*. Коли ж ведеться мудра, статечна розмова, використовують прислів'я: *На віку, як на довгій ниві; Життя прожити – не поле перейти*.

Є серед фразеологізмів запрошення, доброзичливі вітання (*ласкаво просимо*), прокльони (*щоб тебе шиндики шили*), дражнілки (*Заплач, Матвійку, дам копійку*).

А ще є народні каламбури – дотепна гра слів, що надає мовленню гумористичного забарвлення: *На городі бузина ... ; Сім мішків гречаної ... ; Сім верст до небес ... (За Г. Передрій)*.

Підсумок уроку.

Учитель. Пам'ятайте золоте правило, що не буває легкого хліба. Завжди прагніть підкорити вершину. Не пасіть задніх. І не забувайте, що мудрим ніхто не вродився, а навчився.

❓ Як ви зрозуміли ці побажання? Чому потрібно вивчати фразеологізми?

🏠 Вивчити матеріал підручника. Уклас-ти невеликий словничок фразеологізмів, які використовують у мовленні батьки або друзі.

На наступному уроці поглиблюватимемо знання учнів про фразеологізми та ознайомимо їх з новою інформацією.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Уцільнене опитування. Робота з картками та усна відповідь за планом з наступним відгуком на неї.

План усної відповіді

1. Синтаксична роль фразеологізмів.
2. Фразеологічний словник, його структура.
3. Що таке фразеологічні звороти?
4. Джерела української фразеології.

Методична ремарка. Поки окремі учні працюють з картками, інші готують усну відповідь, переставивши в потрібній послідовності пункти плану. Учні мають обов'язково наводити приклади фразеологічних зворотів.

Картка 1-ша

Виписіть лише фразеологічні словосполучення, поясніть значення їх. Уведіть один із фразеологізмів у складне речення.

Груші на тополі, груші на дереві, груші на вербі; товкти картоплю в мисці, товкти воду в ступі; бити байдики, бити посуд; переливати з відра у миску, переливати з пустого в порожнє.

Картка 2-га

Знайдіть у реченнях фразеологізми, поясніть значення їх. Визначте синтаксичну роль фразеологізмів.

Я за тобою піду і в вогонь і у воду. Ти мені зуби не замовляй, говори щиро. До землі обітованої було рукою подати. Мої подруги – ранні пташки, а я не можу прокинутися ні світ ні зоря.

Картка 3-тя

Знайдіть у фразеологічному словнику значення таких фразеологічних зворотів: *горобина ніч, возвести на п'єдестал, авгієві стайні, сіль землі, кров з молоком, не хлібом єдиним, чухати потилицю*. Поясніть походження їх. Два фразеологізми уведіть у просте ускладнене речення.

Дослідження-спостереження. Проаналізуйте подані групи фразеологізмів. Що дає підстави об'єднувати їх?

Кури не клюють – як кіт наплакав; мов у воду опущений – на сьомому небі.

Водити за ніс, обводити навколо пальця, дим пускати в очі.

◆ Згрупуйте фразеологізми в синонімічні ряди.

Кури не клюють, пекти раків, зайтися рум'янем, знімати стружку, аж кишить, хоч греблю гати, дати наганяй.

◆ Згрупуйте антоніми, запишіть їх парами.

Вести перед, хоч голки збирай, Богу душу віддати, пасти задніх, хоч око виколи, топтати ряс.

Самостійне опрацювання інформації. Прочитайте. Що нового ви дізналися?

Крилатий вислів – це влучне, образне висловлювання, яке стало загальновідомим. Зазвичай крилатими є вислови письменників, політичних діячів, інших відомих людей, наприклад: «Караюсь, мучуся, але не каюсь» (Т. Шевченко); «Як тебе не любити, Києве мій» (Д. Луценко).

Афоризм – узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, яку згодом не раз відтворюють інші люди: «Бачити зорі в калюжах» (О. Довженко).

➤ Чи можна вважати афоризми і крилаті вислови фразеологізмами? Відповідь обґрунтуйте.

◆ Прочитайте біблійні крилаті вислови (афоризми). Поясніть, як ви зрозуміли їх. Який вислів сподобався вам найбільше? У якій ситуації можна використати його?

Нема нічого таємного, що не стало б явним. Хто сіє вітер, пожинає бурю. Не хлібом єдиним

живе людина. Хто копає яму для ближніх своїх, той сам упаде в неї.

➤ Для якого стилю мовлення характерні ці вислови?

Дослідження-обґрунтування. Фразеологізми надають мовленню виразності, образності, допомагають авторові схарактеризувати літературного персонажа, створити гумористичний ефект. Визначте роль фразеологізмів у поданих реченнях, узятих із літературних творів.

Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в тисячій груді (*І. Франко*). Я все ще був мов причмелений через той незабитий гол і волів нікому не показуватися на очі. ...Ну, бо зараз почнеться: чого носа повисив? (*І. Андрусак*) Я крутивсь, дідусь спитав: «Ти прийшов ловити гав?» Аж піднявся я із лави: «Та які ж у цирку гави?» (*Г. Бойко*). Зметнулись двоє крил, як щастя-доля: небесна синь і золотавість поля, насущний хліб і пісня в небесах (*Б. Степанюк*).

Творча робота. Напишіть невеликий гумористичний твір на тему «На перерві» або «На уроці», використовуючи фразеологізми.

Підсумок уроку.

Продовжіть речення.

- ☑ На уроці я дізнався (-лася), що
- ☑ Я переконався (-лася) в тому, що

🏠 Опрацювати матеріал підручника. Закінчити творчу роботу або виписати з підручника української літератури п'ять речень із фразеологізмами, визначити їхню роль.

Наступний урок з вивчення фразеології допоможе перевірити, як учні застосовують здобуті знання на практиці.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Любі на день народження подарували електронну книжку.

– Як зручно! – раділа дівчинка. – Тепер замість багатьох підручників я носитиму лише маленьку книжечку, в якій буде та сама інформація. А ще завантажу туди чимало потрібного й цікавого.

Насамперед Любіна електронна книжка поповнилася словниками, щоб

◆ Назвіть відомі вам словники і вкажіть призначення їх.

Робота з фразеологічним словником. Знайдіть у словнику значення фразеологічних зворотів.

Веремію підняти, жувати жуйку, збирати мед з кропиви, народитися в сорочці, показувати клас.

➤ Один із фразеологізмів уведіть у речення.

– Ще в електронній книжці будуть міфи та історія стародавніх народів, бо я дуже люблю про це читати і дізнаватися щось нове, – міркувала Люба.

Робота з міні-текстами. Перепишіть, розкриваючи дужки та розставляючи розділові знаки. Продовжіть останнє речення, з'ясувавши значення фразеологізмів. За потреби скористайтеся словником. Укажіть частини мови в першому реченні.

1-й варіант. Зевс дав ле(г/х)коважній красуні Пандорі скриньку й наказав не відкривати її. Утім весільний володар (О/о)лімпу все ж сподівався що цікавість Пандори візьме гору. Він (не)помілився. Ледве ступивши на землю вона відкрила скриньку і з неї роєм вил(е/и)тіли всякі (не)щастя біди турботи. На дні залишилася надія. Вислів «відкрити скриньку Пандори» означає

2-й варіант. Маленька Греція довго потерпала від нападів сусідніх держав. Під час однієї з таких во(є/ї)н війська (П/п)ерського царя Кіра вдерлися до (Г/г)рецького міста Прісни. Мешканці втікали від ворога, навантаживши вози всіляким добром. Тільки один біженець ішов з порожніми руками. Це був філософ Біас. Де ж твоє майно запитували його всі. Усе своє ношу з собою відповідав філософ, маючи на увазі

➤ Які ви ще знаєте фразеологізми міфологічного походження?

Про ще одне читацьке вподобання Люба не зізнавалася однокласникам. Ще б пак! Шестикласниця, але дуже любить казки. Вона багато читає їх також молодшій сестричці. В електронній книжці неодмінно з'явиться добірка українських народних казок.

Диктант-вікторина. Робота біля дошки. Запишіть речення. З яких вивчених у п'ятому класі казок узято їх? Знайдіть фразеологізми, укажіть значення їх. Підкресліть фразеологізми як члени речення. (Для вчителя в дужках подаємо назви творів.)

Той син і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та проспем пересипається («Ох»). «Не крастиму, не лятимусь, навіть мухи не скривджу!» – говорив злий дід («Хуха-Моховинка», В. Королів-Старий). Тут Недочеревик замовк і глянув на годинник на каміні, що, як дві краплі води, був схожий на годинник з вежі королівського замку («Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», Г. Малік). Б'ю я князеві чолом, б'ю чолом і воєводам («Микита Кожум'яка», Олександр Олесь). Цар думає: «Треба цього вражого сина зо світу звести» («Летючий корабель»).

➤ Зробіть синтаксичний розбір четвертого речення.

У записнику Любиної мами є розділ «Мудрі думки». Тут вона занотовує вислови відомих людей, учить їх напам'ять і цитує, коли виникає потреба. Можливо, і Любі варто почититися в мамі.

◆ Прочитайте афоризми. Прокоментуйте їх. Який із висловів сподобався найбільше? Оформіть його як речення з прямою мовою, в якому слова автора стоять після прямої мови. Запишіть.

Не бійтесь заглядати у словник (М. Рильський). І чужому навчається, і свого не цурайтесь (Т. Шевченко). Вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). Лиш боротись – значить жить (І. Франко). Поразка – це теж наука. Жодна перемога так не вчить (Л. Костенко).

У Любиній родині мудрість черпають з Біблії. У дівчинки є Біблія для дітей. Як приємно перегортати сторінку за сторінкою й осягати глибину цієї вічної книги!

– Біблію читатиму в паперовому варіанті, – вирішила Люба.

Дослідження-реконструювання. Замініть виділені словосполучення біблійними фразеологізмами з довідки. Поясніть значення їх.

Це було дуже давно. Передаючи сімейну реліквію внукові, бабуся попросила *пильнувати* її. Потрібно наполегливо працювати, а не сподіватися на *раптово одержані життєві блага*. За своє довге життя прабабусі довелося *зазнати багато випробувань*. Серед моїх знайомих є кілька *лицемирних, нещирих людей*.

Довідка. Манна небесна, за часів Адама, вовк в овечій шкурі, берегти як зіницю ока, випити гірку чашу.

Люба помітила в тексті на екрані помилку і захотіла виправити її. Однак програма, якою користувалася дівчинка, давала змогу лише читати текст, а не редагувати його.

◆ Запишіть фразеологізми, правильно поєднавши обидві частини їх.

1 заварити	А пілюлю
2 розбити	Б носа
3 дерти	В лікті
4 викидати	Г глека
5 кусати	Г кашу
6 проковтнути	Д коника

...Тепер Любі захотілося поділитися радістю з подругою, і вона зателефонувала Ніні.

Складання діалогу. Запишіть діалог між подругами про враження від подарунка – електронної книжки. У репліках використайте подані або інші фразеологізми: *за вуха не відтягнеш; набити руку; пішло шкереберть; на сьомому небі; ламати голову; вік живи – вік учись; зробити великі очі; почитати з азів; знати від «а» до «я».*

Підсумок уроку.

❓ Якими фразеологізмами ви збагатили своє мовлення на уроці? У якій ситуації використовуватимете їх?

❓ Без якої книжки ви не уявляєте своєї бібліотеки?

🏠 Написати твір «Книжка вчить, як на світі жить», використавши афоризми про книжку та фразеологізми.

Урок 28

Тема. Удосконалення вмінь і навичок використовувати лексеми різних груп і фразеологізми, здійснювати лексичний розбір слова.

Мета: поглибити і розширити знання учнів з лексикології та фразеології; удосконалити вміння аргументовано доводити належність слова до певної групи лексики, пояснювати терміни, доречно використовувати вивчені пласти лексики та фразеологізми в мовленні, користуватися словниками; навчати здійснювати лексичний розбір слова; прищеплювати любов до українського слова.

Тип уроку: урок застосування вмінь і навичок.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Гра «Термінологічний ланцюжок». Називайте по черзі терміни, що стосуються лексикології, і дайте визначення їх.

Дубль-диктант. Запишіть (назвіть) по два приклади слів, які належать до тієї самої лексичної групи, що й указані. Назвіть ці групи.

Зразок: сонцезлото, брунькоцвіт – дитинно, яблуновоцвітно (авторські неологізми).

Чадо, перст; паралелограм, радіус; газда, маржина; канахветка, трамвай; ремствувати, нидіти; карбованець, пуд; їсти, наминати; гаджет, смартфон.

? Який із прикладів можна віднести до двох лексичних груп? (*Гаджет, смартфон – неологізми і запозичені слова.*)

Робота у групах (парах) «Не бійтесь заглядати у словник».

1-ша група – спробуйте визначити лексичне значення виділених слів за допомогою контексту. Якщо це виявиться складно, зверніться до словників. Обґрунтуйте вибір їх. Для яких стилів мовлення характерні виділені слова?

Після дощу посеред дороги з'явилася *баюра*, яку облюбували гуси. Жито хизувалося ромашками і *блავатами*. Спостереження за *підсонням* упродовж тривалого часу дає змогу побачити зміни, що відбулися в природі. *Екзотичні* рослини *адаптувалися* в новому середовищі дуже повільно. Наша команда виявилася *аутсайдером* змагань із футболу.

2-га група – утворіть із поданими парами слів словосполучення, використавши словники. Уведіть два будь-які слова у складне речення.

Особовий, особистий; усмішка, посмішка; дивний, дивовижний; старий, старовинний.

3-тя група – установіть за лексичним значенням, про яке слово йдеться. Зверніть увагу на те, що кожне наступне слово починається тією ж літерою, якою закінчується попереднє. Які з цих слів є запозиченими? Які багатозначними? За потреби скористайтеся словниками.

Заглиблення на вершині вулкана, з якого під час виверження виливається лава. Особа, яка має однаковий з ким-небудь вік, одноліток. Небесне тіло, що має яскраве ядро й оболонку – хвіст. Слово, яке має протилежне значення до іншого. Людина, яка купається в зимовий час у відкритих водоймах. Група експертів, яка вирішує питання про розподіл місць і вручення нагород на змаганнях, конкурсах. Споруда для переходу або переїзду через річку. Ансамбль із трьох виконавців. Сукупність установлених звичаями, традиціями дій, заходів релігійного чи побутового характеру.

Відповіді. Кратер, ровесник, комета, антонім, морж, журі, міст, трю, обряд.

Робота з текстом. Прочитайте текст і виконайте завдання до нього, використовуючи словники.

Люлько пролупив оченята і спросоння втупився у вікно, намагаючись розчолупити, хто се передражнює татове «добраніч», хто се так надокучливо, занудно й ледь чутно кличе його: «Люлю... Люлю...» Люлько закліпав своїми віялами-опахалами – і *legit* освіжив його. Злива.

Лило немов із відра. Невже потоп? «Дивно, – подумав Люлько, – вночі засинав я зовсім без плачів, заплющувати очі, як завжди, не хотів, та сліз ні крапельки не лив. То звідки потоп?» ...Люлько підвівся, тобто підвів себе до шибки, приніс свій *ніс* і впер його у шкло. І це вперте тепло напустило туману, аж засвербіло *чоло*. І чоло почало тертися об шкло і стерло де-не-де туман, і знову стало видно потоп. І стало видно, що і зліва направо, і справа наліво потоп – усе одно. «А де дно?» – подумав Люлько, вважаючи, що десь там має жити рак Ікар.

І задер носа високо-високо... Високо-високо висіло коромисло... (За Н. Гончаром)

➤ Доведіть, що в тексті поєднано ознаки художнього і розмовного стилів.

➤ Установіть за тлумачним словником значення слова *паліндром*. Знайдіть у тексті приклади двох паліндромів. (Потоп, рак Ікар.)

➤ Хто такий Ікар? Що означає крилатий вислів *політ Ікара*?

➤ До яких лексичних груп належать слова *віяло – опахало; справа – зліва*?

➤ Знайдіть у тексті словосполучення *напустило туману; задер носа*. Це синтаксичні чи фразеологічні словосполучення? Доведіть.

➤ Назвіть два фразеологізми, укажіть значення їх.

➤ Зробіть лексичний аналіз виділених слів (усно або письмово), користуючись поданою пам'яткою.

План лексичного розбору

1. З'ясувати лексичне значення слова.
2. Указати, однозначне чи багатозначне, якщо багатозначне – у прямому чи переносному значенні вжито.
3. Дібрати, якщо можливо, синоніми та антоніми.
4. Запозичене чи незапозичене.
5. Належить до активної чи пасивної лексики. Якщо до пасивної, то якої групи (історизм, архаїзм, діалектизм, неологізм, термін).
6. Загальноновживане чи стилістично забарвлене. Якщо стилістично забарвлене, то яке саме (книжна чи розмовна лексика).

Дослідження-обґрунтування. Поєднайте теми творчих робіт із лексикою, яку ви будете використовувати в цих роботах. Обґрунтуйте вибір.

1 «Шляхами славних козаків»	А загальноновні неологізми
2 «Ноутбук, телефон чи планшет?»	Б терміни

3 «Свято в “Макдональдзі”»

4 «Квітковий дивоцвіт»

5 «Рівняймося на героїв спорту»

В архаїзми
Г запозичені слова
Г авторські неологізми

➤ Оберіть тему твору, яка вам найбільше подобається. У якому стилі будуватимете висловлення? У якій формі?

Підсумок уроку.

Відповіді вчителя на запитання учнів.

➤ Написати невелику творчу роботу на одну з тем. Підготуватися до контрольної роботи.

Урок 29

Тема. **Контрольна робота № 2. Тестування. Лексикологія. Фразеологія.**

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань із теми; формувати вміння застосовувати на практиці здобуті знання; удосконалювати навички самостійної роботи, писемне мовлення; розвивати увагу, пам'ять, мислення, творчі здібності; прищеплювати любов до рідної мови.

Тип уроку: урок перевірки та обліку здобутих знань, набутих умінь і навичок.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

І варіант

1-й рівень (3 бали)

1. За вживанням слова поділяються на
 - А загальноновживані і стилістично забарвлені
 - Б запозичені і незапозичені
 - В професійні та терміни
 - Г архаїзми та історизми
2. Жаргонізми – це слова, які
 - А вийшли з активного вжитку
 - Б з'явилися в мовленні порівняно недавно
 - В уживаються на певній території
 - Г уживаються певною групою людей
3. Усі слова є запозиченими в рядку
 - А діагноз, етикет, кефір, дикція
 - Б десниця, баталія, діафільм, перст

В диригент, батьківщина, дорога, хліб

Г плай, смерека, маржина, маїс

4. Усі слова є архаїзмами в рядку

А панщина, верста, пуд, мечник

Б ватра, легінь, чічка, черес

В горілиць, серпень, нагідки, мимохіть

Г піїт, чадо, вої, вакації

5. До офіційно-ділової лексики належать слова

А шпора, тачка, прикид, тусовка

Б радіус, діаметр, гіпотенуза, катет

В резолюція, згідно з наказом, узяти до відома, акт

Г забаванка, талан, пільма, мереживо

6. Правильно дібраний до діалектного слова український відповідник у рядку

А вуйна – битва

Б городник – лопата

В газда – згода

Г мольфар – художник

2-й рівень (6 балів)

1. Складіть речення з поданими словами, щоб проілюструвати їхнє лексичне значення. Кемпінг, баритися, вайлуватий.

2. Укладіть словничок географічних термінів (4–5 слів).

3-й рівень (3 бали)

Напишіть невелику творчу роботу (7–8 речень) на одну з тем:

- Що означає плекати мову?
- Чому вмирають і народжуються слова?
- Чи потрібно боротися з діалектизмами?

У роботі обов'язково використайте приклади відповідних груп слів.

ІІ варіант

1-й рівень (3 бали)

1. За походженням слова поділяються на **А** загальноживані і стилістично забарвлені

Б запозичені і незапозичені

В професійні та терміни

Г архаїзми та історизми

2. Діалектизми – це слова, які

А вийшли з активного вжитку

Б з'явилися в мовленні порівняно недавно

В уживаються на певній території

Г уживаються певною групою людей

3. Усі слова власне українські в рядку

А береза, дім, сестра, ходити

Б хист, либонь, горілиць, мерщій

В тайстра, боцюн, туфлі, легінь

Г очіпок, свита, сап'янці, джинси

4. Усі слова є історизмами в рядку

А панщина, верста, пуд, мечник

Б ватра, легінь, чічка, черес

В горілиць, серпень, нагідки, мимохіть

Г піїт, чадо, вої, вакації

5. До професійної лексики належать слова

А анамнез, симптом, рецепт, укол

Б стельмах, бондар, гончар, шаповал

В скульптор, агроном, дизайнер, мольберт

Г ухвала, інструкція, оголошення, розписка

6. Правильно підібраний до архаїзму сучасний відповідник у рядку

А зигзиця – племінниця

Б десниця – правиця

В каламар – дзвінок

Г шульга – лопата

2-й рівень (6 балів)

1. Складіть речення з поданими словами, щоб проілюструвати їхнє лексичне значення. Каверзний, виднокіл, ілюзія.

2. Укладіть словничок літературознавчих термінів (4–5 слів).

3-й рівень (3 бали)

Напишіть невелику творчу роботу (7–8 речень) на одну з тем:

- Що означає плекати мову?
- Чому вмирають і народжуються слова?
- Чи потрібно боротися з діалектизмами?

У роботі обов'язково використайте приклади відповідних груп слів.

Уроки 30–32

Тема. Змінювання і творення слів. Твірне слово – база для творення іншого слова. Основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, складання основ, абрєвіатури, перехід слів із однієї

частини мови в іншу. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний розбір слова. Словотвірний словник.

Мета: ознайомити учнів з новим для них розділом мовознавства – словотвором; забезпечити засвоєння поняття про основні способи словотвору, твірну основу, словотвірний ланцюжок і словотвірне гніздо; формувати вміння визначати способи творення слів, самостійно утворювати нові слова вивченими способами, укладати словотвірний ланцюжок, словотвірне гніздо; навчати користуватися словотвірним словником; розвивати логічне мислення, аналітичні здібності, пам'ять; виховувати ціннісне ставлення до родини, а також до себе як особистості, сприяти усвідомленню свого психологічного і соціального «я».

Тип уроків: урок засвоєння нових знань; уроки застосування умінь і навичок.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бесіда

- Що вивчає будова слова?
- Назвіть значущі частини слова.
- Які слова називаються спільнокореневими?
- Розмежуйте форми слова і спільнокореневі слова: *родина, родич, рід, родиною, поріднитися, рідний, родину, родини.*

• Коли змінюється лексичне значення слова: при словозміні чи при словотворенні?

• Який розділ мовознавчої науки називається словотвором?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження на основі аналогії. Прочитайте речення, поясніть, як ви розумієте його зміст. Із тексту якого стилю взято речення?

Сім'я пов'язана кровними і родинними відносинами і об'єднує подружжя, дітей і батьків, одночасно два, три і більше поколінь: син – дочка, батько – мати, дід – баба, прадід – прабаба.

➤ Символічно покоління можна зобразити у формі таких ланцюжків:

Дочка ← мати ← баба ← прабаба.

Син ← батько ← дід ← прадід.

➤ За допомогою подібного ланцюжка можна показати «родинні» зв'язки між словами. Спробуйте визначити, де в поданих словах «дитина», «батьки», «бабуся» чи «дідусь».

Учити, учитель, учительський.

Сила, сильний, несильний.

Дослідження-аналіз на основі спостереження. Родовідне дерево не обмежується однією гілкою. Воно досить розлоге.

(Можна показати на екрані або на дошці родовідне дерево когось із учнів або якоїсь відомої людини.) Родовідне дерево слова – це словотвірне гніздо.

➤ Проаналізуйте подане словотвірне гніздо і дайте відповіді на запитання.

і Словотвірне гніздо – це сукупність словотвірних ланцюжків з одним і тим самим вихідним словом.

• Творення якого слова не можна пояснити? (*Ліс.*)

• Із яких значущих частин складається основа такого слова? (*Тільки з кореня.*)

• Які слова «сховалися» у словах *праліс* і *пролісочок*? (*Відповідно ліс і лісочок.*)

• Яких слів більше – тих, які утворилися від інших, чи таких, спосіб творення яких не можна простежити? (*Більше тих, творення яких можна пояснити.*)

і Слова, особливості виникнення яких пояснити не можна, називаються **непохідними**. Слова, спосіб творення яких можна простежити, називаються **похідними**.

Розподільна робота. Розподіліть у дві колонки похідні та непохідні слова.

Теза, окраїна, верба, ім'я, сонечко, ранок, нічний, олов'яний, ніч, арфа, вербичка, антитеза.

➤ Якщо ви правильно виконали завдання, то з перших літер утвориться словосполучення.

К л ю ч: твірна основа.

➤ Знайдіть у підручнику визначення поняття *твірна основа*. Прочитайте вголос.

Дослідження-порівняння. Твірну основу можна порівняти із заготовкою, яку майстер використовує для створення певного виробу. Він може використати цю основу повністю або ж узяти лише частину. До виробу автор додає деталі. Такими деталями при творенні слова є значущі частини – префікси, суфікси. Отже, щоб утворити слово, потрібно до твірної основи додати префікси, суфікси або інші словотвірні елементи. Знайдіть у поданих словах твірну основу. У похідних словах виділіть суфікси та префікси.

Великий → невеликий, писати → переписати, вечір → вечірній, дорога → доріжка, край → безкрайній, берег → прибережний.

➤ Укажіть слова, у яких відбувається чергування приголосних.

➤ Визначіть слова, утворені за допомогою префіксів, суфіксів, а також префіксів і суфіксів одночасно.

Дослідження-конструювання з наступним обґрунтуванням. Утворіть від поданих слів нові за допомогою:

а) префіксів: *ти, зоряний, мова*;

б) суфіксів: *сад, річка, бандура*;

в) префіксів і суфіксів: *сон, вода, дорога*.

➤ Ви утворили слова суфіксальним, префіксальним і префіксально-суфіксальним

способами. Спробуйте дати визначення кожному способу словотвору.

Робота з підручником. Прочитайте, які є способи творення слів, крім суфіксального, префіксального і префіксально-суфіксального.

Лексико-граматична хвилинка. Прочитайте слова. Які вони за походженням?

Фермерський, санстанція, антивірус, інваріантний, клон.

➤ Значення яких слів вам невідомі? У якому словнику ви шукатимете їх? Поясніть значення слів, використовуючи словник іншомовних слів.

➤ Запишіть подані слова у такій послідовності відповідно до способу творення їх: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, основоскладання.

➤ За першими літерами слів прочитайте слово. (*Афікс.*) Знайдіть у словнику іншомовних слів, що таке афікс. (*Афікси – усі значущі частини слова, крім кореня, зокрема префікси і суфікси.*) Продовжте речення, використовуючи термін *афікс*:

Щоб утворити слово, потрібно ... (*до твірної основи додати словотвірчі афікси*).

Щоб дізнатися, як утворено похідне слово, потрібно ... (*визначити, від якого слова утворено це слово і за допомогою якого словотворчого афікса*).

Виконання словотвірного розбору. Ознайомлення зі словотвірним словником.

Знайдіть у підручнику порядок виконання словотвірного розбору. Виконайте словотвірний розбір поданих слів.

Книжковий, вивчити, підберезник, зорепад.

➤ Перевірте правильність виконання розбору за словником.

Підсумок уроку.

◆ На основі вивченого на уроці сформулюйте визначення, який розділ мовознавства називається словотвором.

◆ Укажіть, від яких слів і яким способом утворено такі терміни: *непохідні, твірна, словотвір, префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний*. Назвіть словотвірчі афікси в цих словах.

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Виконайте вправу з підручника (*за вибором учителя*).

На наступному уроці учні застосуватимуть та поглиблюватимуть здобуті знання на практиці.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-конструювання. Прочитайте дієслова. Оберіть те заняття, яке вам найбільше подобається.

Малювати, читати, співати, шити, пекти, танцювати.

➤ Використовуючи подані префікси, утворіть від цих дієслів нові. У кого вийде найбільше словотвірне гніздо?

Префікси: з-, на-, про-, за-, пере-, с-, зі-, ви-, при-, під-.

➤ Уведіть одне з нових дієслів у складне речення про улюблене заняття.

◆ Доберіть до поданих слів антоніми з **не**. Визначте спосіб творення їх.

Високий, глибокий, весело, добре.

Дослідження-гіпотеза з наступним обґрунтуванням. Прочитайте речення з твору Лесі Українки «Лісова пісня». Одне зі слів, яке давно увійшло в літературну мову, було авторським неологізмом. Подумайте, яке слово утворила Леся Українка і як вона це зробила.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряс і цвітуть проліски і сон-трава.

➤ Зробіть висновок на основі всіх виконаних завдань, слова яких частин мови можуть утворюватися за допомогою префіксів. Для яких частин мови префіксальний спосіб є найпродуктивнішим, тобто таким, за допомогою якого утворюється найбільше слів? (Для дієслів, прикметників.)

Лінгвістична задача. Домашнім завданням з української мови було дібрати кілька слів, утворених префіксальним способом, і зробити словотвірний розбір їх. Один учень виконав це завдання так: *Безхмарний* ← *хмарний*, *міжміський* ← *міський*, *придорожній* ← *дорожній*. Чи правильно він виконав завдання?

Коментар учителя. Подані прикметники утворені префіксально-суфіксальним способом. Префікси в них прийменникового походження.

Щоб не помилитися, можна «проговорити» похідні слова, тобто назвати лексичне значення їх. Тоді ви правильно встановите твірну основу: *безхмарний день* – *день без хмар*; *міжміський автобус* – *автобус, що курсує між містами*; *придорожній готель* – *готель, розташований при дорозі*.

Робота в парах. Від поданих слів утворіть нові за допомогою префіксів і суфіксів одночасно. До якої частини мови належать утворені слова? Назвіть орфограми в них.

За кордон, поза чергою, під язиком, на стіні, над Десною.

◆ Зробіть словотвірний розбір і розбір за будовою поданих слів. Укажіть частини мови.

Сутінки, перелісок, підводник, по-доброму, наплічник.

Дослідження-обґрунтування на основі спостереження. Зробіть словотвірний розбір прикметника *безафіксний*. У чому особливість цього способу словотвору? Доповніть подані приклади. Проаналізуйте групи слів, утворених безафіксним способом, і дайте відповіді на поставлені запитання.

Перебігти → перебіг, виходити → вихід, дописати → допис, відлітати → ... , розподілити →

Зелений → зелень, міцний → міць, юний → ... , блакитний →

➤ Слова якої частини мови творяться безафіксним способом? Вони називають конкретні предмети чи почуття, процеси, стани?

➤ Від яких частин мови утворюються слова безафіксним способом?

➤ Розберіть за будовою слова *вихід*, *міць*. Які закінчення мають слова, утворені безафіксним способом?

Безафіксний – це єдиний спосіб словотвору, коли утворене слово є меншим за похідне. Цим способом творяться іменники від дієслів із префіксами або прикметників, що вказують на якість. Утворені іменники зазвичай мають нульове закінчення, хоча може бути й інше (*заява* ← *заявити*). Безафіксний спосіб словотвору є найменш продуктивним. Наші предки вдалися до нього, коли почали абстрактно мислити. Саме тому переважна більшість іменників, утворених таким чином, називає абстрактні поняття.

Дослідження-розпізнавання. Знайдіть у кожному рядку слово, відмінне од інших способом творення.

Перелаз, праліс, переклад, безлад.

Присадибний, нерозлучний, премудрий, позачерговий.

Жовтень, учень, переддень, лежень.

Дослідження-аналіз. Зробіть словотвірний розбір слів *словник, переїзд, мудрець, небагатий, підводний, побратим*.

Індивідуальне завдання. Дослідіть, яким способом утворено прізвища окремих учнів класу.

Підсумок уроку.

Назвіть вивчені на уроці способи словотвору, наведіть приклади слів, утворених кожним із способів.

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Визначити спосіб творення слів, указаних учителем.

На **третьому уроці** з теми розглянемо інші способи словотвору, а також застосуватимемо здобуті знання на практиці.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бесіда

- Назвіть способи словотвору.
- Наведіть приклади слів, утворених префіксальним і суфіксальним способом.
- Визначте спосіб творення слова *прибережний*, поясніть орфограми в ньому.
- У чому особливість безафіксного способу?
- Утворіть словотвірний ланцюжок від слова *земля*.

• Які слова називаються складними?

Дослідження-спостереження. Прочитайте. Що означає кожне з виділених слів? Від яких слів вони утворені?

У нашій сім'ї четверо дітей. Я навчаюся у НВК «Гімназія № 14», а брат – у загальноосвітній школі № 24. Старша сестра – студентка *вишу*, а молодша відвідує *дитсадок*.

і Складні слова – це такі, що мають у своєму складі два або більше корені. Вони утворені від самостійних частин мови, які зберігають у своєму складі слово повністю або частково: *дитсадок* ← *дитячий садок*; *загальноосвітня* ← *загальна освіта*.

Різновид складних слів – складноскорочені (абревіатури). Вони можуть бути утворені з початкових звуків або назв початкових букв: *НВК* ← *навчально-виховний комплекс*.

Також складноскорочені слова утворюються з початкових частин слова або поєднання початкових літер із частинами слів: *виш* ← *вища школа*.

Частини складних слів можуть поєднуватися з метою усунення збігу приголосних літерами **о, е, є**. Такі літери називаються з'єднувальними (сполучними) голосними.

Хвилинка творчості. Прочитайте. Прокоментуйте описану ситуацію.

– Моя мама – візажист салону «Лютава», – сказала Тамара.

– А що таке лютава? – поцікавилася Рая.

– Це слово, утворене від імен двох подруг – Люба та Валя.

➤ Об'єднайтесь у групи і спробуйте утворити нові слова від ваших імен чи прізвищ. Що саме (крамницю, студію і т. п.) ви назвали б цим словом?

Дослідження-конструювання із завданням. Розшифруйте подані абревіатури.

МЗС, КНР, АЕС, МВС, ВНЗ, НАН, ООН.

➤ Пригадайте, як визначається рід складноскорочених незмінюваних іменників. Утворіть словосполучення *прикметник + іменник* з поданими вище абревіатурами.

Лінгвістична задача. Прочитайте.

Знайшовши на горіщі бабусин підручник з української літератури, Дмитрик натрапив на такі рядки з вірша П. Тичини, де йшлося про трактори:

Не сіңце вони смакують; не траву і не овес; а так ходять, як літають, завертають в МТС.

– Вірш написаний у тридцяті роки ХХ століття... Хіба ж тоді були мобільні оператори? – запитав у бабусі онук.

• Як розшифрувати абревіатуру МТС? (*Машинно-тракторна станція*.) Це слово – архаїзм чи історизм?

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте речення. Знайдіть у ньому складне слово. Яким способом воно утворене?

Чорнобривців насіяла мати у моїм світанковім краю (М. Сингаївський).

Слова можуть утворюватися способом складання у поєднанні з суфіксальним способом.

➤ Доведіть, що подані слова утворено способом складання у поєднанні з суфіксальним.

Милосердний, сторічний, багатолюдний, добровичний, чорноморський.

Дослідження-зіставлення. Прочитайте. На яке питання відповідають виділені слова у кожній репліці діалогу? Яке з них є іменником, а яке прикметником?

– Твій тато *військовий*? – запитала Рая.

– Так, він *військовий* лікар, – відповіла Тамара.

Робота з підручником. Прочитайте вгolos матеріал про перехід слів з однієї частини мови в іншу.

Самостійна робота за варіантами. Складіть по два речення зі словами, щоб в одному випадку вони були іменниками, а в іншому – прикметниками й числівниками.

Перший, знайомий – I варіант; черговий, другий – II варіант.

Робота з текстом. Прочитайте текст і виконайте завдання до нього.

Щоб досягти успіху, треба вивчити свої здібності, поставити мету і наполегливо йти до неї.

У дитинстві я хотів стати то футболістом, то пожежником, то відомим ученим і навіть космонавтом. Коли виріс, захопився спортом. Ранок починав із фіззарядки, багато часу проводив на пришкольному стадіоні та у спортзалі, брав участь у легкоатлетичних змаганнях із бігу. Потім зрозумів, що моє покликання – це ...

➤ Які типи мовлення поєднано в тексті?

➤ Знайдіть слова, утворені способом складання. Зробіть словотвірний аналіз їх.

➤ Доберіть приклади слів (по 1–2), утворених іншими способами.

➤ Доповніть текст розповіддю про те, що стало покликанням його автора тепер. Використайте слова, утворені різними способами. Придумайте заголовок.

Підсумок уроку.

❓ У чому особливість складання як способу словотвору?

❓ Що ви знаєте про перехід слів із однієї частини мови в іншу?

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Закінчити роботу над текстом.

Урок 33

Тема. Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи.

Мета: ознайомити учнів з особливостями побудови опису природи; показати відмінності між науковим і художнім описами; з'ясувати роль образних слів у текстах художнього стилю; працювати над збагаченням лексики шестикласників; формувати вміння переказувати текст – опис природи зі збереженням стильових ознак його; розвивати спостережливість, увагу, пам'ять, усне мовлення; виховувати дбайливе ставлення до природи.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-обґрунтування. Послухайте текст. Які картини постали у вашій уяві?

Вийшов я зранку з будинку на поріг та й застиг від подиву. Зелені сосни стояли по коліна в снігу, наділи на себе білі кожухи.

А берези! Яким дивом іскрилися берези! Вони ніби піднялися з снігів і були схожі на царівен, на гордовитих дочок зими. Все, все було заповнено ворохами сніжинок. Ніхто ще не пройшов по тих килимах. На луках зима вислала свої холодні білі полотна (За І. Цюпою).

➤ Яку мету поставив перед собою автор? Який тип мовлення він обрав, щоб показати красу зимового саду? Як називається опис природи? Визначте стиль мовлення.

Опис природи переважно належить до художнього стилю мовлення. Мета такого опису (пейзажу) – створити в уяві читача яскраву картину і зродити певні емоції.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Дослідження-спостереження. Які куточки природи ви хотіли б описати? Назвіть вивчені в попередніх класах художні твори, в яких є пейзажі. Яку роль вони відіграють? (*Показують красу місцевості, де відбуваються події, можуть бути суголосними або ж, навпаки, контрастними до настрою героїв.*) Назвіть характерні ознаки художнього стилю. Прочитайте подані описи природи. Знайдіть у текстах художнього стилю емоційно забарвлену лексику та художні засоби: епітети, метафори, порівняння, персоніфікацію.

Методична ремарка. Для аналізу можна запропонувати класичні зразки пейзажної прози: уривки із «Зачарованої Десни» О. Довженка, «Ранок у лісі» М. Коцюбинського, описи природи з творів М. Стельмаха, Гр. Тютюнника.

Робота над текстом переказу.

Підводне царство

Леся пірнула. Це було так здорово, що їй захотілося скрикнути від задоволення, і вона мало не скрикнула.

У зеленкувато-блакитному світлі, серед переливчатих трепетних сонячних плям коливалися дивовижні волохаті водорості – казковий тропічний ліс. У заростях цього лісу мелькали жваві птахориби. Торпедою промайнула морська голка. На камені спроквола проводить клешнями чудовисько-краб. І раптом – раз! – і нема його. Невже він може так швидко плавати?

На жовтій піщаній полянці застиг великий вусатий бичок – немов заснув, нерухомо повиснувши у воді. Леся обережно простягла руку – от-от схопить. Ой! А це що?! Прямо перед Лесиним носом – дракон! Та це ж морський коник!

А водорості які! Колишуться, звиваються, як живі, як щупальця якоїсь страховидної підводної істоти.

А от скеля. Порослі водоростями камені утворювали плутані підводні коридори. А вузька

розколина у скелі вела в невеличку печеру. Леся наважилася проникнути туди.

Вузький сонячний промінь лише в одному місці, у самісінькій глибині, прожектором пронизував печеру. І на тлі цього променя темні рухливі водорості здавалися таємничішими й химернішими. А маленькі рибки, потрапляючи у промінь, ставали золотаво-прозорими і мелькали, як іскри... (*За В. Нестайком*) (172 слова).

➤ Що саме описано в тексті? Чи доводилося комусь плавати з аквалангом? Якими були враження?

➤ Чи змогли ви уявити красу й загадковість підводного світу, лише прослухавши текст? У чому майстерність автора? Через чиє сприйняття показує він красу морської глибини? (*Через сприйняття героїні твору Лесі. Читач ніби переживає з дівчинкою її емоції.*) Назвіть слова і речення, що передають ці відчуття. З якою інтонацією ви їх вимовите?

➤ Поясніть значення слів *спроквола*, *торпед*, *химерний*. Назвіть авторський неологізм (*птахориби*). Як і для чого В. Нестайко утворив це слово?

Робота в парах: складання плану тексту, лексична робота. Дослідіть, як автор будує опис.

Пригадайте по порядку, що побачила Леся. Запишіть це у формі плану.

➤ Занотуйте найвиразніші художні засоби, що стосуються кожної морської істоти, рослини чи інших деталей. Наприклад: *водорості – дивовижні, волохаті, казковий тропічний ліс.*

➤ Перекажіть текст спочатку подумки, а потім уголос сусідові по парті. Обмінюйтеся враженнями від почутого. Якщо потрібно, вкажіть на недоліки.

Усний переказ тексту за самостійно складеним планом.

Підсумок уроку.

Дайте відповідь на запитання: «Чим збагатив мене сьогоднішній урок?».

🏠 **Н а в и б і р.** Зробити письмовий переказ тексту «Підводне царство» або дібрати текст-опис природи обсягом 150–200 слів і переказати його усно.

Урок 34

Тема. **Зміни приголосних при творенні слів: іменників із суфіксом -ин(а) від прикметників на -ськ(ий), -цьк(ий); буквосполученням -чн- (-ин-).**

Мета: поглибити вивчений матеріал про суфіксальний спосіб словотвору; ознайомити з орфограмами «Літери **щ, чч** в іменниках із суфіксом **-ин(а)**» та «Буквосполучення **-чн-** у прикметниках із суфіксом **-н-**»; формувати відповідні правописні та орфоепічні навички; розвивати спостережливість, логічне мислення; плекати патріотичні почуття.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Дослідження-спостереження. Прочитайте записані на дошці пари слів і з'ясуйте, які слова є похідними. Поставте стрілочки від твірного до похідного слова.

Донецький / Донеччина, вінницький / Вінниччина, київський / Київщина, одеський / Одещина.

➤ До яких частин мови належать твірні й похідні слова?

➤ Виділіть суфікси у прикметниках та іменниках.

➤ Які зміни відбуваються при творенні іменників від прикметників за допомогою суфікса **-ин-**?

➤ Зверте висновки з матеріалом підручника. Назвіть виняток із правила.

Мовчазний диктант із завданням. Визначте назви областей України, які показує на географічній карті вчитель, і запишіть їх.

Методична ремарка. Коли учням буде складно виконати завдання, то можна продиктувати слова: *Рівненська, Хмельницька, Київська, Львівська, Дніпропетровська, Вінницька, Черкаська, Чернівецька, Полтавська, Луганська, Харківська, Херсонська.*

➤ Утворіть від назв областей назви територій – іменники з суфіксом **-ин-**. Підкресліть орфограми.

Дослідження-розпізнавання. Виберіть з-поміж поданих іменників ті, що називають територію України. Запишіть прикметники, від яких вони утворені.

Житомирщина, Орловщина, Сумщина, Брянщина, Чернігівщина, Словаччина, Миколаївщина, Кіровоградщина, Донеччина, Івано-Франківщина, Туреччина.

Робота біля дошки. Запишіть речення. Укажіть орфограму «Літери **щ, чч** в іменниках із суфіксом **-ин(а)**». Поясніть розділові знаки та інші орфограми.

Звенигородщина – співучий куток України, в ньому Кирилівка не останнє село (*С. Васильченко*). Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини – один із найкращих в Україні (*З газ.*). Широкою долиною між двома рядками розложистих гір в'ється по Васильківщині невеличка річка Раствавиця (*І. Нецуй-Левицький*). Донеччино моя, моя ти Батьківщино, тобі любов і всі мої чуття (*В. Сосюра*). Кришталні річки і ставки, дівчата милі, парубки і гомінливі дітлахи – це все моя Галичина (*В. Хом'як*).

Робота з текстом. Прочитайте, випишіть слова з пропущеними літерами, уставте замість крапок літери **щ, чч**. Обґрунтуйте належність тексту до наукового стилю мовлення. Придумайте заголовок.

Кожна держава має свої історично визначені та затверджені законом кордони. Загальна довжина кордонів України – 7590 кілометрів. На суходолі Україна межує з Росією, Білоруссю, Польщею, Слова.иною, Угор.иною, Румунією і Молдовою.

Кордони України в різні часи змінювалися і не повністю збігаються з межами етнічних регіонів. До нинішньої Польщі увійшли споконвічні українські землі – частина Лемків.ини, Надсяння, Холм.ина й Підляшшя. До Білорусі належать українські етнічні території – Берестей.ина, Пін.ина. У складі Російської Федерації перебуває Кур.ина, Дон.ина й інші землі, де здавна проживають українці (*З енцикл.*).

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте речення. Зробіть словотвірний аналіз виділених слів.

На *сонячних* просторах України колосяться *пшеничні* поля.

➤ Зробіть висновок, який прикінцевий приголосний основи змінився на **ч** при творенні прикметників за допомогою суфікса **-н-**.

Робота з підручником. Знайдіть у підручнику відповіді на запитання.

- Які ще кінцеві приголосні основ іменників, крім **ц**, змінилися на **ч** при творенні прикметників із суфіксом **-н-**?

- Які слова є винятком із правила?

Робота зі словником. Знайдіть у тлумачному словнику значення слів *сердечний, сердешний*. Уведіть ці слова в речення.

Синонімічна хвилинка. До поданих слів доберіть синоніми – слова з буквосполученнями **пшн, чн**. Позначте орфограму.

Гвинтівка, мельник, нещасний, лікарський, смішний, дресирований, безсмертний.

Утворіть словосполучення з дібраними синонімами, розберіть одне з них.

Довідка для вчителя. Рушниця, мірошник, сердешний, медичний, комічний, ручний, вічний.

Підсумок уроку.

Доповніть речення.

☑ На уроці я поглибив (-ла) знання про ... , дізнався (-лася) про ... , засвоїв (-ла) орфограми ... , зрозумів (-ла), що

🏠 Вивчити матеріал підручника. Написати твір «Моя маленька батьківщина», використавши слова *соняшник, рушник, сонячний, криничний, сердечний, вічний, батьківщина*.

Уроки 35–36

Тема. Зміни приголосних при творенні відносних прикметників із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** та іменників із суфіксами **-ств(о), -зтв(о), -цтв(о)**.

Мета: ознайомити учнів з орфограмою «Буквосполучення **-ськ-, -цьк-, -зьк-, -ств(о), -зтв(о), -цтв(о)**»; формувати вміння правильно утворювати прикметники з суфіксом **-ськ-** та писати їх; удосконалювати орфографічні й пунктуаційні навички; розвивати спостережливість,

пам'ять; виховувати повагу до особистості Т. Шевченка, зацікавити творчістю Великого українця.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Словниковий диктант. Запишіть з голосу вчителя.

Книжка «Кобзар», Черкащина, кріпаччина, малювання, Санкт-Петербург, заслання, Чернеча гора, отаман Іван Підкова, поема «Іван Підкова», повість «В бур'янах».

➤ Що об'єднує слова диктанту? Ким є Тарас Шевченко для України?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження. Прочитайте речення. Знайдіть спільнокореневі слова. Доведіть, що прикметники утворені від іменників.

Шука козак свою долю, а долі немає. Грає серце козацькеє, а думка говорить. У тієї Катерини хата на помості, із славного Запорозжя наїхали гості. А тим часом запорозьку зброю старий виніс із комори, дивиться, радіє. І чехи Гуса проводжали, як діти батька (*З творів Т. Шевченка*). Ян Гус – національний герой чеського народу.

➤ Підкресліть кінцевий приголосний основ іменників. Якої зміни зазнає цей приголосний при творенні іменників за допомогою суфікса **-ськ-**?

Робота з підручником.

✦ Знайдіть у підручнику інформацію про те, в яких групах приголосних відбуваються зміни при творенні прикметників.

✦ Випишіть у зошити слова-винятки з правила.

✦ Назвіть суфікси іменників, перед якими кінцеві основ **[к], [ц], [ч], [г], [ж], [з], [х], [ш], [с]** зазнають змін. Поясніть, за якої умови зміни приголосних перед суфіксами **-ськ-, -ств-** відбуваються лише у вимові, а не на письмі.

Дослідження-розпізнавання. Виберіть з-поміж географічних назв лише ті, які пов'язані з життям Т. Шевченка. Утворіть від них прикметники. Позначте орфограму.

Санкт-Петербург, Буг, Кавказ, Оренбург, Вільнюс, Прага, Миргород, Черкаси, Кос-Арал, Одеса, Чехія.

Робота з текстом. Прочитайте. Визначте тему й основну думку твору. Назвіть історизми. З якою метою вжито їх?

Тарас Шевченко народився на сучасній Черкасині у кріпакій родині. Його предки – вихідці із запорокого козава. Батько Тараса, Григорій Шевченко, був

стельмахом і займався чумаким промислом. Малий Тарас любив слухати розповіді діда Івана про повстання проти полької шляхти – гайдамаину. Збуджували уяву майбутнього письменника високі козакі могили – «свідки слави дідівини».

Після викупу з кріпактва Шевченко навчався в Академії мистецтв. Полотна художника високо оцінили сучасники, та поетичний талант переміг. У ранніх творах оживали часи козани, мужні запорокі ватаки.

За участь у Кирило-Мефодіївському братві, що ставило своїм завданням звільнення українців з-під влади царя, Шевченка відправили рядовим в окремих Оренбуркий корпус із заборобою писати й малювати. Десять років солдаини підірвали здоров'я поета, але не знищили його духу.

І в казаких степах, і в пісках закаспійських під час заслання Шевченко думав про Україну, жив нею (З підручн.).

➤ Уставте пропущені літери у словах. Поясніть орфограми.

➤ Визначте спосіб творення виділених слів.

Самостійна робота в парах. Запишіть речення, утворюючи прикметники або

іменники від поданих у дужках слів та узгоджуючи їх з іншими словами. Виділіть суфікси в утворених іменниках і прикметниках.

Од (козак – іменник), од (гетьман – іменник) високі могили – більш нічого не осталося... Ой зустрілася я за тими лозами та з (чумак – прикметник) возами. Нас тут триста, як скло, (товариш – іменник) лягло. То город безкрайї. Чи то (турок – прикметник), чи то (німець – прикметник), а може, те, що й московський. Хоч звичаю (козак – прикметник) наберешся та побачиш світа, – не такого, як у бурсі (Т. Шевченко).

Підсумок уроку.

Дайте відповіді на запитання: «Що особисто вам дав сьогоднішній урок? Які види роботи на уроці найбільше сподобались? Яку орфограму ви засвоїли?». Сформулюйте відповідні правила і наведіть приклади.

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Написати міні-переказ тексту, з яким працювали під час уроку, використавши виписані слова з орфограмами.

На наступному уроці з вивчення теми застосовуватимемо здобуті знання на практиці.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Орфографічна хвилинка «Знаю – сумніваюся». Запишіть подані слова з голосу вчителя у дві колонки. Якщо ви впевнені у правописі – занесіть слово в колонку «Знаю», якщо ні – в колонку «Сумніваюся».

Паризький, тюркський, чеський, латиський, меккський, закарпатський, ткацтво, птаство, убоцтво, людство, козаччина, Галичина, Вінниччина, Угорщина.

➤ Обговоріть слова, написання яких викликає сумнів, із сусідом по парті. Перевірте себе за словником.

Дослідження-конструювання. Утворіть з поданих пар слів словосполучення «прикметник + іменник». Які слова ви написали з великої літери і чому?

Узбек, плов; студент, гуртожиток; казах, степ; Острог, академія; Прага, торт; чумак, шлях; тюрки, народи; Галичина, акцент; Рига, берег; Овруч, вулиці; пірати, корабель.

➤ Запишіть у фонетичній транскрипції прикметники *узбецький* і *піратський*. Написання якого слова відмінне од вимови? Відповідь обґрунтуйте.

➤ Уведіть одне зі словосполучень у речення, в якому між підметом і присудком потрібно поставити тире.

Робота з текстом. Запишіть текст із голосу вчителя. Підкресліть слова з орфограмами «Буквосполучення **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**, **-ств(о)**, **-зтв(о)**, **-цтв(о)**» та «Літери **щ**, **чч** в іменниках із суфіксом **-ин(а)**»; обґрунтуйте правопис.

Петербурзьке життя Шевченка було бурхливим і цікавим. Він входив до вишуканого товариства, навчався в Академії мистецтв, був відомим художником і поетом. Однак Тарас мріяв про Україну. І ось через чотирнадцять років розлуки він відвідав рідну Кирилівку, об'їздив Київщину, Чернігівщину, побував на острові Хортиця, де колись вирувала Запорозька Січ, і в козацькій столиці часів Хмельниччини – Чигирині. Тоді ж Шевченко познайомився з майбутніми членами Кирило-Мефодіївського братства Максимовичем і Кулішем.

➤ Поставте три запитання або складіть завдання до тексту, які стосувалися б таких розділів мовознавства, як лексикологія, словотвір і синтаксис.

Дослідження-аналіз. Обговорення учнівських запитань і завдань. Виконання окремих завдань біля дошки і самостійно (за вибором учителя).

Підсумок уроку.

Методична ремарка. Позаяк на уроці учні багато працювали самостійно, учитель сам підіб'є підсумки роботи, відзначить найкращих учнів, укаже на типові помилки.

🏠 Виконати вправу з підручника.

Уроки 37–38

Тема. Складні слова. Сполучні о, е у складних словах. Правопис складних слів разом і через дефіс. Творення

складноскорочених слів. Правопис складноскорочених слів.

Мета: поглибити знання учнів про складання як спосіб словотвору та складні і складноскорочені слова; ознайомити з правописом складних слів; вивчити орфограму «Літери **е (є)**, **о** у складних словах»; формувати відповідні правописні навички, удосконалювати вміння утворювати складні слова і здійснювати словотвірний аналіз їх; розвивати спостережливість, пам'ять, ерудицію; виховувати прагнення стати освіченою, багатогранною особистістю, яка знає і любить рідну мову, природу, батьківщину.

Типи уроків: урок засвоєння нових знань; урок застосування вмінь і навичок.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Усна відповідь «Що я знаю про складні слова».

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-класифікація. Прочитай-те текст.

У журналі класний керівник записує інформацію про батьків. У графі «Місце роботи» занотовує такі відомості: продавець-консультант інтернет-магазину; оператор АЗС; інспектор міськво; лікар-педіатр райлікарні; медсестра санепідемстанції; викладач педуніверситету; вихователь ДНЗ; автомеханік; військовослужбовець; оператор водоканалу; *ветфельдшер*; учитель фізкультури; землевпорядник; фотокореспондент.

➤ Знайдіть складні слова. Запишіть їх у три групи-колонки: 1) утворені складанням цілих слів; 2) утворені поєднанням твірних основ зі сполучними звуками; 3) утворені за допомогою складання частин і цілого слова; 4) складені з частин основ; 5) складені з двох слів, перше з яких є невідмінюваним.

➤ Зробіть словотвірний аналіз виділених слів.

➤ Прокоментуйте правопис слів кожної групи. З'ясуйте і поясніть, які складні слова пишуться через дефіс; як пишуться

складноскорочені слова, утворені з початкових літер загальних назв; коли складні слова пишуться разом.

Дослідження-аналіз. Розберіть за будовою іменники *пішохід, газопровід, життєпис, землемір*. Як називаються літери **о, е, є** у складних словах?

✦ Зробіть словотвірний аналіз цих слів.

✦ Зверніть увагу, яким приголосним закінчується основа першого слова, від якого утворилося складне, – твердим чи м'яким. Зробіть висновок, коли у складних словах пишемо **е (є)**, а коли – **о**. Яка літера на позначення сполучного голосного пишеться у словах, перша частина яких закінчується літерами **ж, ч, ш, щ**?

Робота з підручником. Самостійно опрацюйте матеріал підручника про написання складних слів. Зверте свої попередні висновки з підручником. Яку нову інформацію ви почерпнули? Як пишуться слова, першою частиною яких є **міні-, максі-, віце-, екс-**?

Словниковий диктант. Запишіть з голосу вчителя. Поясніть правопис складних слів.

Волюбний, хліб-сіль, інтернет-кафе, соцмережа, біосферний, міні-спідниця, суховій, рум'янолиций, боєприпаси, компакт-диск, кіноповість, віце-прем'єр, чорнослив, стежка-доріжка, гвинтокрил, сонцезахисний, автоінспектор, землемір, міськком, краєвид, працелюб, абонплата, мікробіологія, давньоруський, синьоокий, екс-чемпіон.

➤ Уведіть два будь-які слова у складне речення.

і Складноскорочені слова (аббревіатури), утворені з початкових літер власних і загальних назв, переважно пишуться великими літерами. Це офіційні назви країн: *КНР, США*; державних установ і організацій: *АПН (Академія педагогічних наук), МВС*; а також складноскорочені слова, утворені складанням основ: *АТС, АЗС, ЗНО*. Складноскорочені слова, які є загальними назвами, утворені від частин основ і читаються по складах, здебільшого пишуться з малої літери: *неп (нова економічна політика), виш*.

Диктант. Запишіть аббревіатури, що відповідають поданим тлумаченням.

Східноєвропейський національний університет, Міністерство внутрішніх справ України, нерозпізнаний літальний об'єкт, Національний банк України, нова економічна політика, Чорнобильська атомна електростанція, Українська повстанська армія, синдром набутого імунodefіциту, центральний універсальний магазин, основи безпеки життєдіяльності, довготривала оборонна точка.

Довідка для вчителя. СНУ, МВС, НЛО, НБУ, неп, ЧАЕС, УПА, СНІД, ЦУМ, ОБЖ, дот.

➤ Складіть прикметникові словосполучення з двома аббревіатурами, визначте рід їх.

Пояснювальний диктант. Робота біля дошки. Запишіть речення. Поясніть написання складних слів. Назвіть орфограми в інших словах, а також пунктограми.

Колись тут був величеський ставок-копанка, але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. Хіба ж такий театр можна вшкварити! На весь район! Справжній МХАТ! Тільки то Московський, а наш буде Васюківський художній академічний театр ВХАТ. А як була земля наша в скруті, тоді не лише козаки, а й гречкосії йшли її боронити. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком цукерки «Тузик». А ідей у Вадима Григоровича сила, бо енергії в нього не менше, ніж у АЕС (*Із творів В. Нестайка*).

➤ Назвіть ознаки розмовного стилю в тексті. Доберіть синоніми до слів *льотчик, калабаня*.

Підсумок уроку.

Закінчіть речення.

☑ На уроці мені вдалося поглибити свої знання про складні слова і дізнатися, що ... ; а також засвоїти таку нову лексику:

☑ Мені потрібно більше попрацювати над засвоєнням ... , удосконалювати вміння

🏠 Вивчити правила. Виписати з підручника географії або історії п'ять речень зі складними словами. Зробити словотвірний розбір їх.

Завдання **наступного уроку** – поглибити знання учнів про написання складних слів та удосконалювати правописні навички.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Узаємоопитування (учні ставлять по чергово запитання, що стосуються написання складних слів, і відповідають на них).

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Вправа «Четверте зайве». Знайдіть у кожному рядку і підкресліть слово, відмінне правописом або способом творення од решти. Обґрунтуйте.

- Синьоокий, спецкор, сталевар, бензовоз.
- Вагон-ресторан, пароварка, магазин-салон, кафе-кондитерська.

- ХТЗ, АТС, НВК, Мінфін.

- Метробуд, кінофільм, фотокопія, небосхил.

Дослідження-конструювання. Від кожної з поданих пар слів утворіть складне слово. Назвіть орфограми.

Блакитний, око; край, знати; життя, писати; море, плавати; бал, маскарад; педагогічний, рада; фото, виставка; ліквідація безграмотності; спеціальний цех; Організація Об'єднаних Націй; спортивне шоу.

◆ Доберіть якомога більше слів, першою частиною яких є словотвірні елементи **теле-, авіа-, аква-, біо-, астро-, гео-, мікро-**. З'ясуйте, що означають подані елементи.

◆ Доберіть якнайбільше слів, які закінчувалися б словотвірними елементами **-тека, -логія, -фон**. Спробуйте визначити, що означають подані частинки.

Навчальний диктант із завданням. Запишіть текст із голосу вчителя. Підкресліть складні слова.

Царство грибів

Пісколюби – соромливі гриби. Вони люблять ховатися під хвоєю, в піску, під мохом. Обережно піднімаєш глицю, а там причаїлася товстонога зеленичка.

Тихо-тихо горять охоплені листопадним вогнем осики. Гриби часто ховаються за першим

опалим листям. Нагнешся, бувало, за червоною сирійкою чи червоноголовцем, а в руках у тебе листок осики. А поряд ще таке ж листя. А то не листя, а підосичник притаївся, не дихає.

У зелених травах нечутно бродять у міждерев'ї брати-грибівники. І казковими самоцвітами сяють їм симпатичні сестри-сирійки (*за В. Чемерисом*).

Додаткові завдання. Поясніть лексичне значення слів *глиця, самоцвіти*. Підкресліть у тексті диктанту складні слова. Зробіть словотвірний розбір та розбір за будовою слів *товстонога, червоноголовець, підосичник, міждерев'я*.

Підсумок уроку.

Коментар учителя щодо орфо- і пунктограм у навчальному диктанті.

↑ Повторити правопис складних слів. Дібрати по чотири приклади до кожної вивченої орфограми.

Урок 39

Тема. **Написання слів із пів-. Контрольний диктант № 1.**

Мета: пояснити правила написання складних слів, першою частиною яких є **пів-**; формувати вміння визначати у словах орфограму «Написання слів із **пів-** разом і через дефіс»; перевірити рівень орфографічної і пунктуаційної грамотності учнів, уміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати спостережливість, увагу, слухову пам'ять; виховувати інтерес до історії, почуття гордості за славних співвітчизників.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, перевірки та обліку здобутих знань і набутих умінь.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження. Прочитайте слова, доведіть, що вони є складними. Зробіть висновок про те, коли слова з **пів-** пишуться разом, а коли через дефіс. У якому випадку після **пів-** ставиться апостроф?

Пів-України, пів-Європи, пів-Києва.

Півнеба, піввідра, півобласті.

Пів'ящика, пів'юрти, пів'їдальні.

Пояснювальний диктант. Запишіть речення, поясніть написання слів із **пів-**, а також інші орфо- і пунктограми.

Тітонька Шука – страшенна злоюка, що терпіти її несила: піввуса Сому відкусила. Парасолька раділа кожна, приміряла своє вбрання: «Скільки сонцю палити можна? Хай цей дощик пролле з півдня!» Помовчимо. Слова – завжди півправа (*З творів Н. Горик*). Пів-Полісся вода залила, тільки де-не-де хутір самотній, тільки де-не-де клапоть села (*Д. Фальківський*). Жінка принесла на ринок кошик яблук. Першому покупцю вона продала половину всіх своїх яблук і ще пів'яблука (*Г. Вдовиченко*). Пів-Європи пройдемо, стільки пережито (*О. Підсуха*).

Написання контрольного диктанту.

Кава Юрія Кульчицького

Відомий рецепт віденської кави має цікаву історію. Головний герой її – українець Юрій-Франц Кульчицький. Він народився на Самбірщині, молодим пішов на Січ. Перебував у турецькому полоні, там спробував неповторний смак кави. Пізніше Кульчицький служив у австрійській дипломатичній місії. Під час облоги Відня турками він зумів непомітно пройти через ворожий табір, щоб передати цінну інформацію польським союзникам.

У нагороду Юрій отримав від короля землі, маєтки та триста мішків кави. Кульчицький знав справжню цінність незвичного для Європи напою і відкрив у Відні кав'ярню. Він частував

гостей кавою з медом, цукром і рогадиками у формі півмісяця. Згодом новий напій завоював чи не пів-Європи.

На честь героя-кавовара названо одну з вулиць Відня (*За матеріалами інтернету*) (111 слів).

Підсумок уроку.

Відповіді вчителя на запитання учнів щодо правопису слів у диктанті та пояснення пунктограм.

↑ Повторити вивчене в попередніх класах про частини мови.

Урок 40

Тема. Узагальнення вивченого про словотвір. Тренувальні вправи.

Мета: узагальнити знання учнів про способи творення слів та правопис їх; удосконалювати вміння здійснювати словотвірний аналіз, правописні навички; розвивати увагу, пам'ять; прищеплювати любов до рідної мови.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Бесіда

- Який розділ мовознавства називається словотвором?
- У чому полягає відмінність між словотворенням і словозміною?
- Які слова називають похідними і непохідними?
- Що таке твірна основа?
- Які ви знаєте способи словотворення?
- Які групи приголосних зазнають змін при творенні прикметників та іменників?
- Назвіть орфограми у складних словах.
- Які слова називають складноскороченими?
- Як пишуться складноскорочені слова?

Диктант-тест. Дайте письмові відповіді на запитання і виконайте завдання.

1 Випишіть слова, утворені безафіксним способом.

Перебіг, вибір, праліс, недруг, берег, клекіт, заморський, землемір, міць.

2 Утворіть якомога більше слів суфіксальним способом від слова *сестра*.

3 Утворіть слова способом складання.

Лісова смуга; життя, писати; плаття, футляр; методичний кабінет.

4 Утворіть прикметники за допомогою суфікса *-ськ-*.

Калуга, волох, депутат, казах, гірняк.

5 Запишіть правильно слова.

(Пів)ями, (пів)столиці, (міні)диктант, (мікро)система, (пів)Європи, (вагон)ресторан.

6 Розшифруйте абрєвіатури.

УТН, ВНЗ, ДПА, ГЕС.

7 Складіть два речення, у яких слово *контрольна* виступало б різними частинами мови.

Дослідження-конструювання. Розмістіть слова в такій послідовності, як вони утворилися одне від одного. Позначте у словотвірному ланцюжку твірні основи.

Вода, водянистий, водяний. Безводний, водний, вода. Автомобіліст, автомобіль, автомобілістка. Сад, садити, садівництво, садівник. Перепис, писати, переписати.

➤ Утворіть словотвірне гніздо одного зі слів.

Дубль-диктант. Визначте спосіб творення поданих слів. Доберіть слова, утворені тим самим способом, що й кожне з поданих.

Перехід, прамова, сонечко, юнь, далекосхідний, придунайський, недалеко, соцмережа.

Етимологічна хвилинка. Укажіть способи творення поданих прізвищ. Яке походження їх?

Миколенко, Бондарчук, Задорожний, Підбайрачний, Добровольський, Лісняк.

Дослідження-обгрунтування. Визначте суфікси в поданих іменниках. Поясніть, яких відтінків надають вони словам. Для якого стилю характерні?

Дідусь, дідуньо, дідуган; вовчик, вовчисько, вовчище; звірок, звірюка, звірятко; писака; здорвило; їсточки, їстоньки.

➤ Утворіть за допомогою суфіксів згубності й пестливості нові слова від слів *дуб*, *кіт*. Уведіть два з них у речення.

Підсумок уроку.

Учитель зробить аналіз роботи учнів на уроці та під час вивчення теми «Словотвір», дасть настанови щодо підготовки до контрольної роботи.

🏠 Підготуватися до контрольної роботи. Виконати тестові завдання з підручника.

Урок 41

Тема. **Контрольна робота № 3. Тестування. Словотвір.**

Мета: перевірити рівень засвоєння учнями розділу «Словотвір. Орфографія» і сформованості відповідних орфографічних навичок; удосконалювати вміння виконувати словотвірний аналіз; обгрунтовувати написання слів із вивченими орфограмами; розвивати увагу, мислення; виховувати охайність, старанність, відповідальність.

Тип уроку: урок перевірки та обліку здобутих знань і набутих умінь.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Методична ремарка. За завдання першого рівня учні отримують 5 балів (по 0,5 бала за кожну правильну відповідь); за завдання другого рівня – по 2 бали; за завдання третього рівня – 3 бали.

І варіант

1-й рівень

1. Творення граматичних форм за допомогою закінчення – це

- А словотвір
- Б словозміна
- В основоскладання
- Г абрєвіація

2. Твірна основа – це

- А основа, що складається лише з кореня
- Б частина слова без закінчення
- В основа, що містить суфікс і префікс
- Г основа, від якої утворене слово

3. Укажіть рядок, у якому всі подані слова мають непохідну твірну основу.

- А берег, зима, голос
- Б праліс, горбок, нічка

- В** приказка, розклад, лісник
Г словник, сонний, негарний
4. Укажіть рядок слів, який становить словотвірний ланцюг.
А море, моряк, морський
Б звіт, звітувати, відзвітуватися
В читання, читанка, прочитати
Г масаж, масажний, масажист
5. Укажіть рядок, у якому в усіх складних словах уживається сполучний голосний **о**.
А вод..гін, широк..полий, сніг..пад
Б ліс..степ, бур..лом, стал..вар
В зор..пад, жовт..ротий, місяц..хід
Г житт..люб, вод..лікарня, піш..хід
6. Установіть відповідність між словами і способами словотвору.
1 префіксальний	А верболіз, перелаз, куц
2 суфіксальний	Б перехід, випас, блакить
3 префіксально-суфіксальний	В перелісок, співробітник, запічок
4 безафіксний	Г городній, ямка, мудрець
5 складання	Г прадід, недавно, принести
Д зоопарк, працелюб, запічок

2-й рівень

1. Складіть два речення, у яких слово *випускний* виступало б то прикметником, то іменником.
2. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**; підкресліть орфограми.
 Узбек, Париж, казах, депутат, Кавказ, товариш, грек, Донецьк.

3-й рівень

- Напишіть невеликий вір про члена вашої родини. Використайте слова з суфіксами, які виражали б ваше ставлення до цієї людини, а також складні слова.

II варіант

1-й рівень

1. Розділ науки про мову, що вивчає особливості творення слів, – це
А словотвір
Б словозміна

- В** основоскладання
Г абрєвіація
2. Слова, спосіб творення яких можна простежити, називаються
А твірними
Б похідними
В непохідними
Г афіксами
3. Укажіть рядок, у якому всі подані слова мають непохідну твірну основу.
А щоденник, підсніжник, писанка
Б напад, приїхати, записати
В весна, сестра, дорога
Г лікарня, гірняк, назва
4. Укажіть рядок слів, який становить словотвірний ланцюг.
А ліс, лісник, лісовий, лісочок
Б писати, записати, запис, розписка
В говорити, говір, говірка, заговорити
Г білий, біліший, білішати, побілішати
5. Укажіть рядок, у якому в усіх складних словах уживається сполучний голосний **е**.
А кор..їд, лиц..мір, синь..окий
Б прац..люб, мор..плавець, овоч..сховище
В добр..дій, легк..атлет, житт..пис
Г лист..ноша, мін..шукач, миш..ловка
6. Установіть відповідність між словами і способами словотвору.

1 префіксальний	А загребелля, запис, підпілля
2 суфіксальний	Б назустріч, розгадати, неволя
3 префіксально-суфіксальний	В перелісок, співробітник, запічок
4 безафіксний	Г надмірний, підпасок, бездонний
5 складання	Г суховій, снігопад, телеміст
Д луговий, голосок, шахтар

2-й рівень

1. Складіть два речення, у яких слово *милий* виступало б то прикметником, то іменником.
2. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою суфікса **-ств(о)**, підкресліть орфограми.
 Козак, птах, агент, брат, пророк, кравець, птахівник.

3-й рівень

Напишіть невеликий твір про когось з відомих людей. Використайте слова з суфіксами, які виражали б ваше ставлення до цієї людини, а також складні слова.

🏠 Повторити вивчене про частини мови.

Урок 42

Тема. Загальна характеристика частин мови. Іменник як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.

Мета: повторити вивчене в попередніх класах про частини мови, класифікацію та граматичні ознаки їх; ознайомити з граматичними ознаками іменника; удосконалювати вміння розрізняти самостійні і службові частини мови, знаходити іменники в реченні, характеризувати їх; розвивати мовлення, уяву, спостережливість, увагу; прищеплювати любов до природи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-трансформація. Послухайте текст про мешканців країни Морфологія. Чи знайомі ви з ними?

Методична ремарка. Можна намалювати «портрет» кожного мешканця.

На центральному майдані Морфології зібралися її мешканці. Ось начальник, він знає собі ціну і весь час підкреслює, хто він і що може. Поруч – модель, яка, милуючись собою, усіх запитує: «Яка я?» Підійшов бізнесмен. Він розуміє, котрий товар скільки коштує. Біля цих людей постійно перебуває охоронець, що за потреби замінить і бізнесмена, і начальника, і навіть модель. А це примхлива тітонька, яка завжди наказує, що робити, що зробити. Останній у цій компанії – енергійний юнак. Він знає всі новини, бо любить запитувати: як? де? куди? звідки?

➤ Користуючись підказками в тексті, розкажіть про частини мови в науковому стилі.

Що означає кожна з них і на які питання відповідає?

➤ Крім названих вами самостійних, є ще службові частини мови. Назвіть їх.

➤ Яка відмінність між самостійними і службовими частинами мови?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота з підручником. Розгляньте таблицю «Частини мови». Чи є в ній нова для вас інформація? Як називається десята частина мови? Чому вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови?

Диктант «Приклад». Запишіть частини мови, які мають такі граматичні ознаки: належить до певного роду; змінюється за родами; є незмінюваною самостійною частиною мови; служить для поєднання частин складного речення; змінюється за часами; змінюється за числами.

Методична ремарка. Учні вказують лише ті частини мови, граматичні ознаки яких відомі їм з початкової школи.

Дослідження-розпізнавання. Прочитайте текст.

Розповім вам, діти, про характер клена. Він згорне в трубки листячко і не розгортає його. Клен чекає світла і тепла. Розкотиться перший грім, а клен розвісить низки листя.

З холодом дерево не сперечається, при першому його натиску змінює свій колір. Це осінь дарує кленові барви. А через деякий час вкриває землю листям. Такий килим – окраса осені.

➤ Слова яких частин мови наявні в тексті? Як ви їх розрізняєте?

➤ Яких частин мови бракує в тексті?

➤ Збагатіть, де доречно, текст прикметниками і прислівниками. Прочитайте ваш варіант і порівняйте його з оригіналом.

Розповім вам, діти, про дивний характер клена. Він згорне *навесні* в трубки *латчасте* листячко і *довго* не розгортає його. Клен чекає світла і тепла. Розкотиться перший грім, а клен розвісить низки *смарagdового* листя.

З холодом дерево не сперечається, при першому його натиску *швидко* змінює свій колір. Це осінь дарує кленові барви. А через деякий час вкриває землю *багряним* і *жовтогарячим* листям. Такий килим – окраса осені (З підручн.).

➤ Слів якої частини мови найбільше в тексті? Чому саме іменників? Яка роль іменників у мовленні?

Робота в парах. Підготовка до висловлювання на мовну тему. Обговоріть із сусідом по парті, що ви знаєте про іменник як частину мови.

Дослідження-класифікація. До яких частин мови належать подані спільнокореневі слова? Як ви їх розрізняєте?

Зелений, зеленіти, зелень, зелено.

Дослідження-характеристика на основі тексту. Робота у групах. Поверніться до раніше опрацьованого тексту.

1-ша група – дослідіть морфологічні ознаки наявних у ньому іменників. Знайдіть приклади іменників чоловічого, жіночого і середнього родів. Укажіть іменник у множині. Поставте його у початковій формі (називний відмінок однини). Як визначити відмінок іменника? Випишіть по одному іменнику в різних відмінках.

2-га група – дослідіть синтаксичну роль іменників у тексті. Випишіть два словосполучення, у яких іменник виступав би то головним, то залежним словом. Доведіть, що іменник може бути будь-яким членом речення. Підкресліть у тексті підмет, присудок, додаток і обставину, виражені іменниками.

Підсумок уроку.

Доповніть або продовжіть речення.

- ☑ Морфологія вивчає
- ☑ Частини мови є ... і
- ☑ Самостійні частини мови – це іменник, прикметник,
- ☑ Прийменник, ... , ... – це службові частини мови.

☑ У словосполученні іменник виступає

☑ Синтаксична роль іменника –

🏠 Вивчити матеріал підручника. Випишати невеликий текст про природу в художньому стилі, підкреслити в ньому іменники.

Урок 43

Тема. Іменники – назви істот і неістот (повторення). Іменники загальні та власні, конкретні й абстрактні. Збірні іменники. Велика літера й лапки у власних назвах.

Мета: повторити і поглибити вивчене про іменники – назви істот і неістот, власні й загальні назви; забезпечити засвоєння поняття про конкретні, абстрактні і збірні іменники; формувати вміння розрізняти категорії іменників; удосконалити навички правильного написання власних назв; розвивати пам'ять, ерудицію, логічне мислення; прищеплювати любов до рідного краю, стимулювати прагнення глибше пізнати його.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-характеристика. Запишіть прислів'я, прокоментуйте його. Назвіть іменники, укажіть рід, число, відмінок їх.

Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням.

➤ Які з іменників мають конкретне значення, тобто позначають поняття, які можна сприйняти органами чуття, а які є абстрактними – такими, що називають поняття, властивості, явища, почуття, стани?

➤ Які іменники відповідають на питання *х т о?*, тобто є назвами істот, а які на питання *щ о?*, тобто називають неістот?

Дослідження-спостереження. Прочитайте речення. З текстів якого стилю взято їх?

Персонажами української міфології є мавки, лісовики, домовики.

Об'єктом вивчення мікробіології є мікроби, бактерії та віруси.

➤ Вигаданими чи реальними є мавки, лісовики, домовики? Живими чи неживими є мікроби, бактерії?

і Поняття *живе* – *неживе* та *істота* – *неістота* не збігаються. До істот належать міфологічні персонажі, померлі (небіжчик, покійник), до неістот – мікроорганізми, віруси, бактерії.

Розподільний акродиктант. Розподіліть подані іменники у дві колонки – назви істот і неістот.

Звір, небіжчик, плід, Владислав, мікроб, страва, Тернопіль, тигр, кропива, школяр, бандурист, бактерія.

➤ Підкресліть другу літеру в кожному слові.

К л ю ч. Велика літера.

? Що ви знаєте про написання великої літери в іменниках?

Коментований диктант. Запишіть, коментуючи написання власних іменників. Назвіть абстрактні іменники.

Україна – велика держава Європи. З півдня її землі омивають Чорне та Азовське моря. Найбільша річка України – Дніпро. Україна межує з Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Білоруссю та Росією. Столиця України – місто Київ. Найвищий законодавчий орган – Верховна Рада. Очільником держави є Президент України.

Творчий диктант. Доповніть речення іменниками – власними назвами. Які з них ви напишете в лапках?

Пройдемося вулицями Побуваємо в розважальному центрі Подивимося фільм Потім посидимо з друзями в дитячому кафе ... і поласуємо там тортом По дорозі додому я куплю в кіоску улюблений журнал

Робота з підручником. Опрацюйте самостійно параграф підручника, у якому йдеться про іменники – власні й загальні назви. Яка інформація стала для вас новою?

Робота з текстом. Запишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте правопис великої літери.

Для кожного (У/у)країнця дорогими є дві книги – «(К/к)обзар» (Ш/ш)евченка і (Б/б)іблія.

Повний текст (Б/б)іблії на території (У/у)країни вперше було видано в друкарні

(К/к)ієво-(П/п)ечерської (Л/л)аври в 1758 році. Українською мовою (Б/б)іблію перекладали в ХІХ столітті письменники (П/п)антелеймон (К/к)уліш, (І/і)ван (Н/н)ечуй-(Л/л)євицький та фізик (І/і)ван (П/п)улюй.

«(К/к)обзар» перекладено більш ніж на 100 мов світу. Цю книгу читають своєю рідною мовою (Я/я)понці, (К/к)итайці і навіть (Я/я)кути та (Ц/ц)игани. Уже перше видання «(К/к)обзаря» стало поштовхом до світового визнання (У/у)країни й (У/у)країнців, до формування самосвідомості нації (*3 посібн.*).

Дослідження-обґрунтування. Складіть речення з поданими словами. Обґрунтуйте, як від правопису слів залежить значення їх.

Україна, «Україна»; «Кобзар», Кобзар, кобзар; заповіт, «Заповіт».

Дослідження-спостереження. Прочитайте речення. Назвіть іменники. Поясніть лексичне значення слова *Шевченкіана* та правопис великої літери в ньому.

Студентство та *інтелігенція* долучилися до створення мистецької *Шевченкіани* в рідному місті.

➤ Визначте спосіб творення виділених слів. Позначте в них суфікси.

➤ В однині чи множині вживаються виділені іменники? Чи мають вони форму множини?

і Іменники, що позначають сукупність однакових або подібних предметів, які сприймаються цілісно, називаються **збірними**. Найчастіше таку сукупність становлять назви істот, рослин, та ін.: *молодь, дитвора, деканат, березняк, листя, коріння*. Вони не мають форми множини через те, що виражають об'єднання багатьох предметів, які не підлягають лічбі. Для збірних іменників характерні такі суфікси: **-ств-, -цтв-, -инн-, -от-, -ар-, -арій-** тощо.

Вибіркова робота. Випишіть лише збірні іменники. Виділіть у них суфікси. Поясніть, як ви розрізняєте ці іменники.

Апаратура, апарат; професура, професор; парубки, парубоцтво; квасоля, квасолиння; листки, листя; коріння, корінці; гниль, гнилиця.

➤ З'ясуйте значення незнайомих слів за тлумачним словником.

➤ Уведіть у речення два будь-які збірні іменники.

Підсумок уроку.

Поясніть значення вивчених на уроці термінів: іменники – назви істот і неістот, загальні та власні назви, конкретні й абстрактні іменники. Наведіть приклади.

🏠 Вивчити матеріал підручника. Виконати вправу (за вибором учителя).

Урок 44

Тема. Рід іменників (повторення).
Іменники спільного роду.

Мета: поглибити вивчене в початкових класах про рід іменників, забезпечити засвоєння поняття про іменники спільного роду; формувати вміння правильно визначати рід іменників, узгоджувати їх з іншими частинами мови; розвивати мовлення, логічне мислення; виховувати шанобливе ставлення до відомих українців, зацікавити їхньою діяльністю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Диктант «Ерудит». Послухайте описові визначення понять. Запишіть відповідні слова, які позначають ці поняття, поясніть уживання великої літери.

Автор «Повісті минулих літ». Село, в якому народився Тарас Шевченко. Інша назва вірша Шевченка «Тече вода в синє море...». Найважливіша книга християн. Псевдонім Лариси Косач. Журнал, названий на честь найбільшої річки України. Планета, на якій ми живемо. Свято, яке ми відзначаємо 7 січня. Твої улюблені цукерки. Найвищий законодавчий орган в Україні.

Бесіда

- Що ви знаєте про рід іменників?
- Виберіть зі слів диктанту по одному іменнику чоловічого, жіночого та середнього родів.
- Як ви визначаєте рід іменника?

- Чи змінюються іменники за родами?
- Чи можна стверджувати, що поняття *чоловічий рід*, *жіночий рід* і *чоловіча стать*, *жіноча стать* тотожні?

• Які ж граматичні ознаки роду є в українській мові?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Дослідження-розпізнавання. Виділіть у поданих словах закінчення. Згрупуйте іменники, які мають однакові закінчення, за родами. Зробіть висновки, чи можна визначити рід іменників лише за їхніми закінченнями.

Оселя, земля, Володя, дядя, теля, весілля; день, лід, тінь, піч; число, село, батько, Петро.

➤ Іменники якого роду можуть мати закінчення **-а**, **-я**, нульове закінчення, закінчення **-о**?

♦ Прочитайте уривок з учнівського твору. Виправте граматичні помилки.

Наш путь до моря був довгим, але цікавим. Спочатку мене вразило величне Дніпро, потім широка степ.

➤ До якого словника потрібно звернутися, коли виникають труднощі з визначенням роду?

Робота з орфографічним словником. Визначте рід поданих іменників. Доберіть до них означення, виражені прикметниками. Одне з утворених словосполучень розберіть.

Тюль, біль, нежить, дріб, аерозоль, собака, шампунь, Сибір.

Лінгвістична задача.

Дмитрик і Павлик грали в лінгвістичний волейбол. Дмитрик називав слова, а Павлик визначав рід. Прозвучало чергове слово – *плакса*.

- Жіночий, – сказав Павлик.
- Але ж мого братика теж називають плаксою, а він хлопчик!

Якого ж роду іменник *плакса*?

Робота з підручником. Опрацюйте самостійно матеріал підручника про спільний рід іменників. Укажіть характерні ознаки іменників спільного роду.

Диктант «Одним словом». Запишіть іменники спільного роду, що відповідають поданим значенням слів.

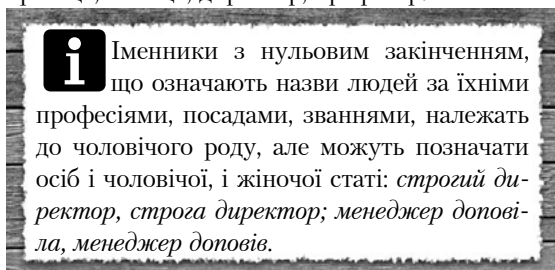
Людина, яка все робить лівою рукою. Людина, яка нічого не робить. Учень, помічник класного керівника. Людина, що не має батьків. Ледача людина, яка не хоче працювати. Професія людини, яка розносить листи, пресу.

Слова для самоперевірки. Шульга, нероба, староста, сирота, ледащо, листоноша.

➤ Складіть два речення, в одному з яких іменник спільного роду означає особу чоловічої статі, а в іншому – жіночої.

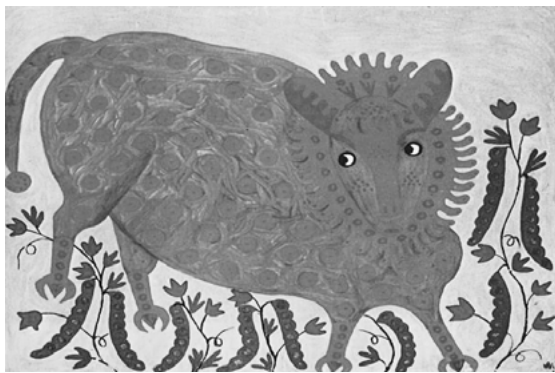
Дослідження-конструювання. Доберіть до поданих іменників назви осіб протилежної статі. Чи завжди можна це зробити? Чому?

Українець, герой, працівник, письменник, кравець, митець, директор, професор.

Робота з текстом. Прочитайте. Придумайте заголовок.

Марія Приймаченко – народна художниця України, лауреат Державної премії України імені Шевченка, майстер пензля світового рівня. Її ім'я відоме в багатьох країнах світу, де пройшли персональні виставки. Марія Приймаченко займалася вишивкою, керамічним ро(з/с)писом, але основний напрям її творчості – декоративний живопис.

У дитинстві Марія важко занедужала. Сильн.. біль спочатку прикува.. її до ліжка. Потім дівчина піднялася, але на все життя залишилася інвалідом: одна нога була нерухомою. Марія не впала духом, вона почала малювати. Була шульгою, та однаково добре малювала і правою рукою.

Особливе місце у творчості мисткині займають фантастичні тварини і птахи. Справжнім шедевром серії про звірів став «Гороховий звір». У нього великі вуха і грива, як у лева, тулуб пр(е/и)крашають червоні «яблука», на чолі, переніссі і щоках – ластовиння. Рожеві лапи закінчуються чи то кі(х/г)тями, чи то клешнями. Круглі чорні очі дивляться допитливо. Та і сам звір – яскрава кольорова пляма соня(ч/ш)ного проміння і (рожево)червоних хмарин. Зелені стручки гороху разом із синіми квітами утворюють росли(нн/н)ий орнамент (За матеріалами інтернету).

- Узгодьте іменник *біль* з іншими словами в реченні.
- Знайдіть іменники спільного роду.
- Укажіть іменники чоловічого роду, що означають особу жіночої статі.
- Знайдіть збірний іменник. Доберіть до нього синонім. (*Ластовиння – веснянки.*)
- Поясніть написання слів з великої літери та інші орфограми.
- Які ще картини Марії Приймаченко ви знаєте? Запишіть назви двох-трьох.

Підсумок уроку.

Продовжіть речення.

☑ Новою інформацією про рід іменників для мене стало те, що ...

☑ Я дізнався (-лася) з тексту про те, що ...

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Записати невеликий текст про Катерину Білокур. Визначити в ньому рід іменників, пояснити написання власних назв.

Урок 45

Тема. **Число іменників (повторення).**
Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.

Мета: розширити й поглибити знання учнів про граматичні ознаки іменника, зокрема змінювання за числами; забезпечити

засвоєння поняття про іменники, які мають форми лише однини або лише множини; збагачувати мовлення учнів; розвивати увагу, спостережливість, пам'ять; прищеплювати любов до української мови.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Ущільнене опитування. Виконайте завдання на картках.

Картка 1-ша

До поданих іменників доберіть прикметники, щоб можна було визначити рід іменників. Зробіть синтаксичний розбір двох утворених словосполучень.

Бандероль, шампунь, вермішель, собака, нежить, степ, лебідь, кір, Сибір, староста.

Картка 2-га

Виправте граматичні помилки, пов'язані з визначенням роду іменників. Запишіть речення правильно.

Вікно прикрашає нова прозора тюль. Сильна головна біль не дає йому заснути. Продавець порекомендував ефективну аерозоль. Через страшенну нежить довелося перенести візит. Обережно: у дворі зла собака.

Картка 3-тя

Випишіть іменники спільного роду. Уведіть два з них у речення, щоб вони вказували на осіб чоловічої і жіночої статі.

Базіка, непосида, жирафа, лелека, листоноша, староста, собака, гайдамака.

Гра «Четверте зайве». Знайдіть у кожному рядку слово, відмінне од інших родом.

Роль, вуаль, біль.

Вовчище, прізвище, горище.

Путь, дріб, ступінь.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

◆ Що вам відомо про число іменників? Поставте подані іменники у формі множини.

Інженер, портфель, цистерна, суддя, квартира, родина, яблуко, дно (дена), сміливість, тато.

◆ Поставте подані іменники в однині.

Дерева, матері, міста, учні, килими, землі, іменники, обценьки.

Учитель. Ви не змогли поставити у множині слово *сміливість*, а в однині – *обценьки*. Який висновок напрашується?

Робота з таблицею.

Методична ремарка. Ліву частину таблиці учитель заповнює тоді, коли учні дають відповіді.

Отже, ми зробили висновок, що є іменники, які мають форму тільки однини або тільки множини. Подивіться на праву частину таблиці. Це приклади іменників, які вживаються лише в однині. Відтворіть ліву частину таблиці: укажіть, що означає кожна група іменників.

Що означають іменники, які мають форму лише однини	Приклади
Назви речовин	Срібло, нафта, олія, цукор, молоко
Назви дій, якостей, почуттів	Читання, воля, журба, радість, любов
Власні назви	Полтава, Дунай, Юпітер
Збірні іменники	Товариство, юнацтво, дівтора

➤ Доповніть праву колонку власними прикладами.

◆ Розгляньте ліву частину таблиці й самостійно доберіть приклади.

Що означають іменники, які мають форму лише множини	Приклади
Назви парних предметів	Штани, окуляри, ножиці
Назви почуттів, якостей, станів	Заздрощі, веселощі, радощі

Назви відрізків часу, свят, обрядів, процесів	Канікули, вибори, переговори, заручини, вечорниці
Власні назви	Карпати, Чернівці, Гімалаї
Назви речовин	Вершки, парфуми, дріжджі

Розподільний диктант. Розподіліть іменники на три колонки: а) ті, що мають форму як однини, так і множини; б) ті, що можна поставити лише в однині; в) ті, що вживаються тільки у множині. Про значення незнайомих слів запитайте в учителя.

Антена, мед, штани, вибори, вечір, парфуми, успішність, абзац, Львів, айстра, рештки, курага, Альпи, радість, степ, Уганда, насіння, колос, Монако, ножиці, слюда, святки, Анди, уявлення, Одеса, вила, окуляри, радість.

Дослідження-конструювання. Утворіть від дієслів і прикметників іменники, що мають лише форму однини, укажіть спосіб творення.

Обговорити, будувати, конструювати, виконувати, обґрунтувати, вірний, щирий, гордий.

Робота біля дошки. Виконання дослідницького завдання. Запишіть речення. Поясніть розділові знаки в них. З текстів яких стилів узято кожне речення? Знайдіть у словнику значення слова *врунитися*.

До хвойних рослин належать такі породи: сосна, ялиця, ялина, модрина. Особливість модрини в тому, що вона скидає на зиму хвою. По один бік дороги стояли білою повинню гречки, а по другий врунилися пшениці.

➤ Які особливості числа іменників ви помітили в записаних реченнях? З якою метою автори вживають однину замість множини або навпаки?

і З метою узагальнення форму однини вживають замість множини. Це одна з особливостей наукового і публіцистичного стилю мовлення: *Характерною рисою українця була і залишається любов до пісні* (З газ.).

У художньому та публіцистичному стилях з метою узагальнення або в переносному значенні іменники, вживані лише в однині, можуть мати форму множини: *Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко). Коли імена чи прізвища, а також географічні назви вжито у зневажливому значенні, вони пишуться з малої літери: *Найбільш непередбачуваними є титишки* (З газ.).

Дослідження-обґрунтування. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Поясніть, чому автори замість однини вживають множину і навпаки.

Підприємство виготовляє і реалізує дошку дубову і б..резову (З газ.). Віримо, що з цих хлоп..ят виростуть майбутні (К/к)лички й (У/у)сіки (З газ.). Тут співали мені дуби, степ гойдав пш..ниці і вівса (Д. Луценко).

Підсумок уроку.

Дайте розлогу усну відповідь на запитання: «Що мені було відомо про число іменників і що було засвоєно на уроці?».

🏠 Вивчити теоретичний матеріал і виконати вправу з підручника.

Уроки 46–47

Тема. **Контрольний докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами опису природи.**

Мета: з'ясувати рівень сформованості в учнів основних текстотвірних умінь, мовних знань, орфографічних і пунктуаційних навичок; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, логічне мислення; удосконалювати навички застосування теоретичних знань на практиці, навички самостійної роботи; прищеплювати любов до природи; стимулювати прагнення пізнавати світ флори й фауни.

Тип уроків: уроки перевірки та обліку здобутих знань, набутих умінь і навичок.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроків.

Освоєння теми уроків. Виконання системи завдань.

Читання тексту вчителем.**У незнайомому лісі**

Уперше в житті Сашко був у справжньому лісі. Переважали тут сосни. Високі, стрункі, жовтокорі, вони змикалися вгорі рясним гіллям.

Сашко змалку відрізняв сосну від ялини. Принесе, бувало, мати під Новий рік невеличку пишну сосну, прикрасить блискучими кульками, обвішає цукерками і каже: «Оце тобі, Сашку, ялинка. Грайся, друзів запроси». Та хлопець добре знає, що це сосна. Ялинка акуратніша, стрункіша, у неї короткі голочки, а в сосни довгі, звисають китицями.

Ось хоровод струнких берізок. Вони, як ті шестикласниці на перерві, збіглися пошепотіти.

А що то за деревце таке кремезеньке на галевині? Наче клен, проте листя трохи інакше вирізьблене, округліше.

У лісі духмяно пахло хвоєю і різнотрав'ям, було вогукувато, навіть задушливо. Часом, коли ліс густішав і юного мандрівника щільною стіною обступали дерева, його проймав легенький острах.

І знов аж потемніло в лісі – так густо зійшлися дерева. Чутливі вуха заповонив багатоголосий хор лісового птаства. Дивно, але раніше Сашко не помічав пташиного гомону. Скрекоче сорока, кує зозуля, а шпак старається за цілий колектив: він уміє і по-жаб'ячому, і навіть по-солов'їному... Птахи плакали й реготали, схлипували, свистіли, зітхали (За К. Світличним) (172 слова).

Словникова робота. Поясніть за допомогою синонімів лексичне значення слова *кремезний*. Чи є в тексті ще слова, значення яких ви не зрозуміли з контексту? Як автор описує голоси птахів? Які дієслова для цього використовує?

Робота з текстом. Сформулюйте тему й основну думку тексту. (Тема – розповідь

про перебування хлопчика в незнайомому лісі; основна думка – треба вчитися вмінно бачити прекрасне й загадкове у природі.) Доведіть, що в тексті поєднано розповідь і опис природи. У якій послідовності це відбувається?

Самостійне складання плану тексту.

Повторне читання тексту. Виконання роботи на чернетках.

Методична ремарка. На дошці вчитель записує слова *жовтокорі, по-жаб'ячому, по-солов'їному*.

Робота над редагуванням і вдосконаленням написаного.

Написання переказів у зошитах для контрольних робіт.

Підсумок уроків.

Відповіді на запитання учнів.

🏠 Повторити вивчений матеріал про форми слова та відмінки.

Урок 48

Тема. Відмінки іменників, значення їх. **Поділ іменників на відміни і групи.**

Мета: поглибити знання учнів про відмінки іменників, значення їх; ознайомити із принципом поділу іменників на відміни та групи; формувати вміння визначати відміну і групу іменників, ставити іменники в потрібній формі; навчати робити морфологічний розбір іменників; розвивати пам'ять, логіку, асоціативне мислення; виховувати здатність оцінювати свої дії, узгоджувати їх із загальнолюдськими нормами моралі.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бесіда

- Доведіть, що слова *родина, родини, родиною* є формами того самого слова.

- Унаслідок чого утворилися форми слова *родина*? Яка частина слова змінюється при відмінюванні цього іменника?

- Назвіть відмінки та питання, на які вони відповідають. Які відмінки є непрямыми?

Який відмінок не відповідає на питання? Який відмінок уживається лише з прийменником? А які без прийменників?

- Провідмінійте усно слово *родина*.
- Чому важливо знати правила відмінювання іменників?

Дослідження-обґрунтування. Поставте і запишіть слова *родина, батько, мати, дитя* в родовому та орудному відмінках. Виділіть закінчення. Обґрунтуйте відповідь на запитання, чому закінчення в іменників різні, хоча відмінки ті самі.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Учитель. У відмінюванні іменників є певна закономірність. Залежно від того, до якого роду належить іменник і яке в нього закінчення в називному відмінку однини, іменники поділено на чотири відміни. Уміння правильно визначати відміну іменника допоможе без помилок писати закінчення їх, узгоджувати з іншими словами. Отже, щоб визначити, до якої відміни належить іменник, потрібно поставити його в називному відмінку однини, виділити закінчення й визначити рід. Сам поділ іменників на відміни потрібно запам'ятати. Перед опрацюванням теоретичного матеріалу зверніть увагу на такий момент: за винятком спільного, кожен рід іменників представлений у двох відмінах: чоловічий – у I і II, жіночий – у I і III, середній – у II і IV. Закінчення іменників одного роду, але різних відмін не можуть бути однаковими, за винятком закінчення **-я**, яке є в іменниках середнього роду II і IV відмін.

Опрацювання матеріалу підручника. Об'єднайтеся у групи по четверо. Спочатку опрацюйте матеріал кожен самостійно. Потім розкажіть його сусідові по парті. Оберіть старшого у групі, який має опитати трьох інших членів групи.

Розподільний акродиктант. Розподіліть іменники у колонки за трьома відмінами.

Зоря, ткач, учитель, торт, Уляна, тинь, староста, якість, роман, жовч, Іспанія, хуга, актор,

честь, тато, Україна, абажур, територія, число, риба, актуальність, атом, село, урок, армія, ніж, аврал, йогурт.

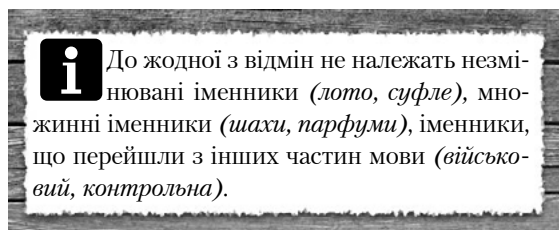
У кожному слові підкресліть першу літеру. Прокоментуйте утворений вислів Г. Скороди. Назвіть 5–6 іменників III відміни.

Ключ. З усіх утрат утрата часу найтяжча.

Проблемне завдання. Підкресліть у поданому реченні іменники. Визначте відміну кожного з них.

Ми грали зі знайомим спочатку в шахи, а потім у лото.

➤ Чому не можна виконати цього завдання?

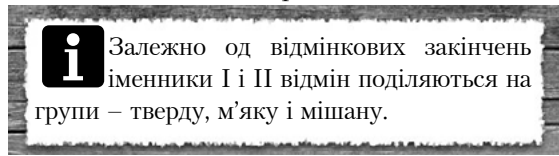
Робота біля дошки. Запишіть речення, поясніть орфо- і пунктограми. Визначте відміни іменників. Назвіть іменники, що не належать до жодної з відмін.

Усе важке для лінощів, а для праці все легке. Ти маєш час, а це дорожче за гроші. Усе твоє вміння, мудрість, сила, майстерність нічого не варті, якщо не буде в тобі віри в майбутню перемогу твоєї справи. На сміливого пес гавкає, а баягуза кусає. Уникай брехні, але й правду не всю кажи, щоб не поранити, не образити когось (*За М. Дочинцем*).

➤ Який із висловів сподобався найбільше? Відповідь обґрунтуйте.

Дослідження-спостереження. Знайдіть в останньому реченні попереднього завдання антоніми. Запишіть їх у називному відмінку. Чи належать до однієї відміни іменники *правда* і *брехня*?

➤ Порівняйте відмінкові закінчення цих іменників. Чому іменники, що належать до однієї відміни, мають різні закінчення?

➤ Виділіть закінчення та основу в поданих іменниках і спробуйте знайти закономірність, на основі чого виділяють групи іменників.

Тверда група: дорога, вода, батько, село, берег, син.

М'яка група: яблуна, суддя, мрія, край, кінь.

Мішана група: груша, вежа, паша, ніж, плащ, плече.

➤ Зіставте свої висновки з матеріалом підручника. До якої групи належать іменники середнього роду II відміни із закінченням **-е** (*море, серце*)?

◆ Визначте відміну і групу поданих слів. Доберіть до них синоніми – іменники, які належали б до тієї самої відміни, але іншої групи.

Друг, хата, молодиця, провалля, робота, метелиця, хлопець, педагог, велетень.

Орієнтовні відповіді. Товариш, оселя, жінка, яма, праця, завірюха, юнак, учитель, гігант.

Дослідження на основі аналогії. Прочитайте початки речень.

- У Назара твердий характер.
- Ігор – м'яка людина.

❓ У прямому чи переносному значенні вжито прикметники? Зважаючи на характеристику хлопців, доповніть подані речення другою частиною:

- ... він ніколи не змінює свого рішення.
- ... тому він може змінити своє рішення.

❓ Чи до однієї відміни й групи належать іменники *Назар, Ігор*? Поставте ці іменники в родовому й орудному відмінках.

Іменники II відміни чоловічого роду з основою на **р** належать до твердої, м'якої і мішаної груп. На основі аналогії з характером хлопців запам'ятайте основний принцип віднесення таких іменників до твердої і м'якої груп: *тверда група* – це іменники із суфіксами **-ар-, -ир-, -ер-**, наголос у яких є постійним, тобто не переходить з основи на закінчення: *ма́йстер – ма́йстра, касі́р – касі́ра, саніта́р – саніта́ра*.

М'яка група – це іменники з суфіксами **-ар-, -ир-**, у яких при відмінюванні наголос змінюється, тобто переходить із суфікса на закінчення: *друка́р – друкаря́, бога́тир – богати́ря*.

Робота з підручником. Знайдіть у підручнику відповіді на запитання:

- Які ще іменники належать до твердої групи?
- Які ознаки іменників мішаної групи?
- Які особливості іменників *кома́р, снігу́р, зві́р, хаба́р*?

Логічний диктант. Послухайте пари слів, побудовані на асоціативному зв'язку. Запишіть по пам'яті друге слово. Визначте групу кожного іменника, що закінчується на **р**.

Методична ремарка. Перше слово кожної пари вчитель зачитує ще раз, а учні занотують лише друге.

Шевченко – Кобзар; свято – ювіляр; Франко – Каменярь; книжка – друкар; зима – снігур; екіпаж – командир; чай – цукор; будівництво – муляр.

Підсумок уроку.

Заповніть пропуски в поданих реченнях.

- ✓ Відмінків є ... , а відмін іменників
- ✓ Щоб визначити відміну іменника, потрібно
- ✓ До четвертої відміни належать
- ✓ Іменники жіночого роду з нульовим закінченням належать до
- ✓ Іменники середнього роду належать до ... , а також ... відміни.
- ✓ Іменники *тві́р, Дми́тро, жи́то, се́рце, ву́гілья* належать до ... відміни, бо
- ✓ До мішаної групи належать
- ✓ Іменники II відміни чоловічого роду з основою на **р** належать до Наприклад:

🏠 Вивчити відповідний параграф підручника. Виконати одну із вправ на визначення відмін і груп іменників.

Урок 49

Тема. Аналіз переказу. Повідомлення на лінгвістичну тему.

Мета: указати на типові помилки, допущені учнями в переказах; поглибити знання

шестикласників про мету, зміст і структуру усного висловлення на мовну тему; навчати будувати розлоге висловлення, що містить значний обсяг матеріалу; удосконалювати навички самостійної роботи; вміння систематизувати матеріал, узагальнювати вивчене, складати план майбутнього повідомлення; розвивати усне і писемне мовлення, пам'ять, увагу; виховувати шанобливе ставлення до рідної мови як однієї з найбагатших і найдовершеніших мов світу.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Методична ремарка. Рекомендуємо спочатку зробити загальний аналіз контрольних переказів за традиційною схемою, звернувши увагу на типові помилки у змісті та мовленнєвому оформленні. Учням, які допустили найбільше помилок, запропонувати картки для індивідуальної роботи. Вправи на редагування дати як домашнє завдання. Більшу частину уроку відведемо на роботу над створенням усного висловлення.

Бесіда

- Що означає скласти повідомлення на лінгвістичну тему?

- Коли ми будуємо такі повідомлення? Яка мета їх?

- У якому стилі будується повідомлення на лінгвістичну тему? Назвіть основні ознаки наукового стилю.

- Усне мовлення також передбачає дотримання певних вимог. Яких саме?

- Які зауваження щодо ваших зв'язних висловлень часто робить учитель?

- Навіщо складають план повідомлення?

Обговорення майбутнього висловлення.

Учитель. На попередньому уроці ми вивчали тему «Відміни й групи іменників». Ви маєте побудувати повідомлення на цю тему. Про що ви повинні неодмінно сказати? Яка основна думка майбутнього висловлення? *(Довести, що знання теоретичного*

матеріалу потрібне для того, щоб грамотно писати, правильно узгоджувати слова в реченні.) Які типи мовлення поєднуються у повідомленні? *(Розповідь з елементами роздуму.)* Хто буде адресатом мовлення?

Коллективне складання плану повідомлення.

Методична ремарка. Можна запропонувати готовий план і обговорити його.

Орієнтовний план

Відміни і групи іменників

1. Що таке відміни іменників? Який основний принцип поділу іменників на відміни?

2. Які іменники належать до I (II, III, IV) відміни?

3. Іменники яких відмін поділяються на групи? Від чого залежить цей поділ?

4. Яка особливість поділу на групи іменників II відміни з основою на р?

5. Чому потрібно засвоїти матеріал про відміни та групи іменників?

Робота в парах. Обговоріть план із сусідом по парті. Доберіть приклади до кожного пункту плану. Проконсультуйтеся з учителем.

Методична ремарка. Особливу увагу вчитель має звернути на формулювання кожної мікротемати та логічні переходи від одного пункту плану до іншого.

Самостійна робота над повідомленням.

Підсумок уроку.

Відповіді вчителя на учнівські запитання.

🏠 **Загальне.** Підготувати усне повідомлення на лінгвістичну тему «Відміни і групи іменників». **Індивідуальне.** Зредагувати текст, запропонований учителем.

Уроки 50–51

Тема. **Відмінювання іменників I відміни. Особливості написання іменників у кличному відмінку.**

Мета: поглибити знання учнів про іменники I відміни, ознайомити з правилами відмінювання їх; формувати вміння правильно писати відмінкові закінчення іменників I відміни, уживати їх у кличному відмінку; удосконалювати правописні

навички; розвивати спостережливість, пам'ять, кмітливість, логічне мислення; виховувати цілеспрямованість, наполегливість, прагнення вдосконалювати свої знання; навчати визначати життєву мету.

Тип уроків: уроки засвоєння нових знань.

Перебіг уроків

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Перевірка домашнього завдання. Учніські повідомлення.

Розподільний диктант. Розподіліть іменники у три колонки відповідно до груп: тверда, м'яка, мішана. Про значення невідомих слів запитайте в учителя.

Образ, куля, остача, депутат, змій, вежа, бригадир, бабуся, прізвище, вихор, тварина, стеля, лицар, межа, село, змія, ідиш, оркестр, секретар, листоноша, ішак, антена, зима, ішемія, каменярь, ондатра.

➤ Які з поданих у диктанті іменників належать до I відміни? Відповідь обґрунтуйте.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження. Порівняйте відмінювання іменників I відміни, які належать до різних груп, і дайте відповіді на запитання.

Н. в. перемога, праця, удача

Р. в. перемоги, праці, удачі

Д. в. перемозі, праці, удачі

З. в. перемогу, працю, удачу

О. в. перемогою, працею, удачею

М. в. (у) перемозі, (у) праці, (в) удачі

Кл. в. перемоги, праці, удачі

❓ У яких відмінках закінчення іменників збігаються? (У давальному і місцевому.)

❓ У якому відмінку закінчення іменників мішаної групи збігається з твердою? (У знахідному.)

❓ У яких відмінках збігаються закінчення іменників I відміни м'якої і мішаної груп? (У родовому, орудному і кличному.)

Вибіркова робота. Випишіть лише ті іменники, які в родовому відмінку мають закінчення **-і**.

Микола, учениця, лінія, пуща, удача, береза, сестра, долоня, сваволя, ноша.

➤ Підкресліть другу літеру в кожному написаному слові. Утворене слово стане оцінкою вашої роботи.

К л ю ч. Чудово!

➤ Поясніть за допомогою словника лексичне значення слова *сваволя*.

➤ Назвіть серед вписаних слів іменники м'якої групи.

➤ Який серед поданих іменників має закінчення **-і**? Поставте іменник *лінії* в називному відмінку. Назвіть основу.

➤ Наведіть інші приклади іменників з основою на **-й** і поставте їх у родовому відмінку однини.

♦ Прочитайте подані у фонетичній транскрипції слова. Визначте відмінок їх.

[дор'із'ці], [р'іц'і], [к'іс'ці], [мус'і], [сн'іц'і], [пe"pe"моз'і], [стр'іс'і].

➤ Запишіть слова відповідно до правил орфографії, а через риску – форми цих слів у називному відмінку. Підкресліть літери, що позначають звуки, які чергуються. Сформулюйте правило чергування кінцевих приголосних основ іменників I відміни у давальному і місцевому відмінку.

Ігрові завдання.

✦ Подумайте, чому в орудному відмінку іменник *слива* має закінчення **-ою**, а *груша* і *яблука* – **-єю**?

✦ Відгадайте загадки. Іменники-відгадки поставте в орудному відмінку. Підкресліть орфограму «Букви **о**, **е** (**є**) в закінченнях іменників I відміни».

Хвостик як ниточка, само як калиточка, а очі як намистинки. У воді купалася, сухою залилася. Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце – чому це так? Без рук, без ніг, а пнеться на батіг. Сім шкір має, сльози всім витискає. Весною біле, літом зелене, восени жовте, узимку солодке. Загородив дід хлівець для п'ятьох овець.

Відповіді. Миша, качка, вишня, квасоля, цибуля, груша, рукавиця.

Робота в парах. Прочитайте у підручнику про закінчення кличного відмінка однини іменників І відміни. Поставте подані іменники у кличному відмінку.

1-й у ч е н ь. Світлана, жменя, ідея, Віта.

2-й у ч е н ь. Анастасія, доня, сніговиця, Віра.

➤ Уведіть одне зі слів у речення. Поясність розділові знаки при звертанні.

Підсумок уроку.

❓ Які завдання ви ставили перед собою на початку уроку? Яким виявився результат? Які висновки ви зробили?

🏠 Вивчити матеріал підручника про відмінювання іменників І відміни. Виконати вправу (за вибором учителя).

На наступному уроці розглянемо відмінювання іменників І відміни в однині і множині.

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Бліц-завдання.

✦ Випишіть іменники І відміни.

Світлиця, бажання, миша, лоша, мрія, дозвілля, листоноша, суддя, внучка, внуча.

✦ Випишіть іменники м'якої групи (І в а р і а н т), мішаної групи (ІІ в а р і а н т).

Склянка, чаша, водойма, стеля, стаття, цита-та, вежа, башта, акація, алича, будівля, лисичка, лисиця.

✦ Поставте іменники в орудному відмінку однини.

Задача, рілля, Софія, хмара, пожежа, праця.

✦ Поставте іменники у кличному відмінку однини.

Весна, Україна, райдуга, Катерина, Катя, суддя, мрія, Надія, Надя, Надійка.

✦ Поставте іменники у місцевому відмінку однини.

Завірюха, допомога, мука, муха, райдуга, губка.

✦ Поставте іменники в називному відмінку множини.

Драма, круча, вежа, суддя, сім'я, вітальня, миша, груша.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота з підручником. Прочитайте в підручнику інформацію про те, які закінчення мають іменники І відміни в родовому відмінку множини. Поставте іменники з останнього завдання в родовому відмінку множини. Виділіть закінчення.

♦ Знайдіть серед поданих іменників у родовому відмінку множини ті, у яких є помилки в написанні відмінкових закінчень. Запишіть їх правильно.

Рук, земель, статтів, суддей, губів, легень, легень, сосон, весн, мрій, площей, бур, сімей, гривнів.

➤ Уведіть два слова у прості ускладнені речення.

Дослідження-відновлення. Відтворіть фразеологізми, уставивши з довідки пропущені слова – іменники І відміни в потрібній формі. Укажіть відмінки іменників. Виділіть закінчення в них.

За тридев'ять ... ; на ... носити; копилити ... ; кривити ... ; ... не розлити; хапатися за ... ; дати березової ... ; тримати камінь за ... ; заблукати між трьох ... ; сісти в ... ; взяти ... на плечі; народитися під щасливою ... ; витати у

Довідка. Нога, голова, земля, рука, калаша, губа, зірка, душа, сосна, вода, пазуха, каша, хмара.

➤ Поясніть значення фразеологізмів. Уведіть один із них у речення.

Робота у групах.

1-ша група – складіть і запишіть діалог «У магазині», використавши подані іменники в різних формах однини і множини: *гривня, сума, копійка, вага, решта, покупка, полиця, подружка.*

2-га група – поставте подані в дужках іменники у потрібній формі. Укажіть відмінки іменників І відміни. Поясніть орфограми в них.

Розповісти (Миколка), перебувати в (дорога), радіти (душа), смакувати (черешня), позичити (Марічка), спати на (подушка), запалення (легені), слухати рішення (судді), колекція (марки), краса (площі), бродити по (вулиці), ходити по (гори) і (долини), радитися з (Ілля), пересуватися (суша), мішок із (картопля).

3-тя група – поясніть лексичне значення поданих слів. З іменниками І відміни

складіть речення, поставивши слова в не-прямих відмінках.

Кар'єр, кар'єра; прем'єр, прем'єра; адрес, адре-са; гривна, гривня; усмішка, посмішка.

➤ До яких словників ви звернетесь, вико-нуючи це завдання?

4-та група – утворить кілька пестли-вих форм від іменників I відміни – власних імен учнів, що навчаються у вашому класі. Поставте ці іменники в орудному і клично-му відмінках. Уведіть три слова в речення.

З р а з о к: Наталя – Наталя, Наталочка; На-талею, Наталочкою; Наталю, Наталочко.

Диктант із завданням. Запишіть текст із голосу вчителя. Поясніть орфограми та пунктограми. Підкресліть іменники I відмі-ни, укажіть число та відмінок їх. Слова якої лексичної групи переважають у тексті? Від-повідь обґрунтуйте.

Уявіть бібліотеку, що не має меж і охоплює всю планету. Кожна країна в цій книгозбірні має свої полицки. Утім матеріали зберігаються в пам'яті комп'ютера. Зветься така бібліотека Все-світньою мережею інтернет. За допомогою цієї мережі можна ознайомитися з різноманітною інформацією з різних галузей знань: астрономії, географії, біології, історії... (З посібн.).

Звіт груп про виконану роботу.

Підсумок уроку.

❓ Якою інформацією збагатив вас урок? Де можна застосувати здобуті знання?

🏠 Вивчити параграф підручника. Зна-йти в інтернеті цікаву інформацію з астро-номії або зоології, написати на основі цього матеріалу невеликий текст, у якому викори-стати іменники I відміни.

Уроки 52–54

Т е м а. **Відмінювання іменників II відмі-ни. Особливості правопису закінчень імен-ників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку. Букви а (я), у (ю) в закінченнях іменників чоловічого роду II відміни.**

М е т а: ознайомити учнів з особливостя-ми відмінювання іменників II відміни; фор-мувати вміння визначати форму іменника в реченні, правильно обирати відмінкові закінчення, використовувати синонімічні

закінчення як засіб милозвучності; удоско-налювати навички грамотного письма, умін-ня працювати з орфографічним словником; розвивати діалогічне й монологічне мовлен-ня, пам'ять, логічне та асоціативне мислення; виховувати оптимізм, позитивне сприйняття світу; активізувати прагнення глибше пізна-ти життя, переборювати труднощі заради мети; виробляти лідерські якості.

Т и п у р о к і в: уроки засвоєння нових знань.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання систе-ми завдань.

– Друга відміна найскладніша, – сказав учень Песиміст. – Так багато треба вчити на-пам'ять!

– Однак якщо систематизувати матеріал, значно легше запам'ятати його, – відповів Оптиміст.

Дослідження-класифікація. Згрупуй-те іменники, які належать до II відміни, за такими ознаками: а) іменники чоловічого роду з нульовим закінченням; б) іменники чоловічого роду із закінченням **-о**; в) імен-ники середнього роду із закінченнями **-о**, **-е**; г) іменники середнього роду із закінченням **-а**, **-я**.

Батько, Дніпро, урожай, щастя, колосся, поле, вітер, жовтень, лице, село, ніж, кобзар, школяр.

➤ Над кожним словом зверху надпишіть групу.

П е с и м і с т. Почав відмінювати іменни-ки чоловічого роду *автомобіль*, *Париж* і вже на родовому відмінку засумнівався, як пра-вильно: *вийшов із автомобіля* чи *вийшов із автомобілю*; *приїхав із Парижа* чи *приїхав із Парижу*.

О п т и м і с т. Усе залежить від значення. Проте й тут є певні закономірності. Порівняй значення іменників правої і лівої колонок та-блиці за кожним пунктом і тоді зрозумієш, що не такий-то і складний цей матеріал.

Робота з таблицею «Закінчення а (я), у (ю) в іменниках чоловічого роду однини II відміни».

Методична ремарка. Краще працювати з таблицею колективно. Слід читати кожен пункт в обох колонках і одразу ж шукати спільне й відмінне, а також запам'ятовувати винятки.

Пор. №	Закінчення <i>-а (-я)</i>	Закінчення <i>-у (-ю)</i>
1	Істоти, персоніфіковані предмети: <i>учителя, ведмедя, Діда Мороза</i>	Збірні поняття: <i>ансамблю, народу, полку, класу, саду, парку</i>
2	Чітко окреслені предмети, що піддаються лічбі: <i>олівця, малюнка, цвяха, портфеля, блокнота</i>	Абстрактні поняття, процеси, стани, властивості: <i>екзамену, спорту, грипу, експорту, конфлікту</i> . Винятки: <i>ривка, стрибка, стусана</i>
3	Назви населених пунктів: <i>Києва, Стеблева, Львова</i> . Винятки: <i>Кривого Рогу, Зеленого Гаю</i> (складені назви)	Назви територій, країн: <i>Донбасу, Іраку, Криму, Афганістану</i>
4	Назви дерев: <i>клена, бука, ясена</i>	Назви кущів, трав'янистих рослин: <i>барвінку, очерету, жасмину, любистку, звіробою</i>
5	Терміни геометричні, фізичні, лінгвістичні, математичні, переважно українського походження: <i>атома, кута, ромба, відмінка, префікса</i> . Винятки: <i>виду, роду, синтаксису, складу, способу</i>	Терміни іншомовного походження, що означають фізичні й хімічні процеси, а також літературознавчі: <i>аналізу, синтезу, альманаху, романтизму, імпульсу, ферменту, епосу, модернізму</i>
6	Назви річок, водних об'єктів, наголос у яких падає на закінчення: <i>Дінця, Дніпра, Іртиша</i>	Назви річок, озер з ненаголошеним закінченням: <i>Дунаю, Дону, Байкалу, Рейну</i>

7	Назви будівель з наголосом на закінченні: <i>гаража, млина, бліндажа</i>	Назви будівель з наголосом на основі, а також частин їх: <i>заводу, палацу, вокзалу, даху, коридору</i>
8	Міри довжини, ваги, часу; місяці, дні тижня, грошові одиниці: <i>кілометра, кілограма, вівторка, долара, тижня</i>	Назви речовин, матеріалів: <i>азоту, граніту, цукру, гіпсу, цементу</i>

Оптиміст. Утім не все можна порівняти. Тобі доведеться запам'ятати й інші випадки вживання відмінкових закінчень.

Песиміст. Оце так утішив! Що ж, учитимуся далі.

і Закінчення **-а (-я)** мають іменники, що означають:

- назви машин та їхніх деталей (*дизеля, гвинта, мопеда, мотора*);
- назви частин тіла, органів (*хребта, нігтя, шлунка, мозоля, але мозку, попереку, стравоходу*).

Закінчення **-у (-ю)** мають іменники, що означають:

- назви установ, закладів, організацій (*комітету, університету, парламенту*);
- явища природи, стихії (*інею, холоду, граду, землетрусу, вогню*);
- назви ігор, танців (*вальсу, краков'яку, футболу, тенісу, але гопака, козачка*);
- складні слова (*рукопису, родоводу, зорепаду*).

Оптиміст. Хочу поділитися ще одним спостереженням: закінчення **-а (-я)** мають переважно іменники з конкретним значенням, а **-у (-ю)** – з абстрактним: *тигра, фломастера, чоловіка і успіху, космосу, реалізму*.

Песиміст. А якщо твоє спостереження не спрацює?

Оптиміст. Тоді розгорнемо орфографічний словник. Знайдемо слово.

Наприклад, *відмінок*. Бачиш, поруч позначка **-а**. Оце і є відповідь на твоє запитання.

Робота з орфографічним словником. Знайдіть в орфографічному словнику подані слова. Запишіть їх у родовому відмінку за абеткою.

Телефон, портрет, гектар, автограф, крок, коридор, метеорит, індекс.

Дослідження-відновлення. Поясніть значення фразеологізмів, дописавши закінчення родового відмінка однини в іменниках. Уставте пропущені літери та приберіть ризики.

Шукати вітр.. в полі; не/має дим.. без вогн.. ; чіпляється, як реп'ях до кожух.. ; сніг.. серед зими не/випросиш; язик до Ки(є/і)в.. доведе; розум.. , як у кози хвост.. ; комар нос.. не/підточить; хоч з мост.. та у воду.

Песиміст. Знову я чогось не розумію. В останньому фразеологізмі міст – це чітко окреслений предмет. Отож має бути закінчення **-а**. Проте я перевірів цей фразеологізм за словником, а там написано: *хоч з мосту та у воду*.

Оптиміст. Деякі іменники II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини мають паралельні закінчення **-а (-я)**, **-у (-ю)**. Вони залежать від наголосу (*моста́ – мѐсту, стола́ – стѐлу*) та значення: *Рима* (місто) – *Риму* (країна), *Романа* (людини) – *роману* (твору), *листопада* (місяця) – *листопаду* (явища природи).

Дослідження-обґрунтування. Запишіть словосполучення і речення. Обґрунтуйте вживання закінчень **-а (-я)**, **-у (-ю)**.

Запрошую до столу, купили нового стола; привезли на будівництво багато каменю, Іван-царевич під'їхав на коні до каменя; учора повернувся з Рима, історія Стародавнього Риму.

Оптиміст. Вдалося подружитися з родовим відмінком?

Песиміст. Так, дещо я вже зрозумів. Перейдімо до давального відмінка. *Кому? Чому? Дядьку.* Чи, може, *дядькові?* Ну, от. Нова проблема.

Оптиміст. Чому ж проблема? Правильні обидва варіанти. У давальному відмінку в іменниках твердої групи уживаються

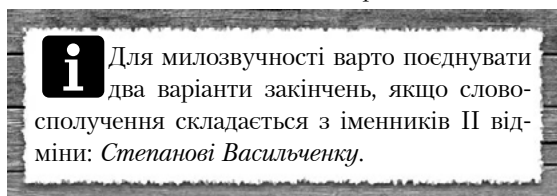
паралельні закінчення **-у (-ові)**: *директору – директорові*; м'якої – **-ю (-єві)**: *Юрію, Юрієві*; мішаної групи – **-у (-єві)**: *товаришу, товаришеві*. Уживання паралельних форм у давальному відмінку однини властиве всім іменникам II відміни. Проте закінчення **-ові, -єві, -єві** частіше вживаються в іменниках – назвах істот.

Літературний диктант із завданням. Пригадайте імена та прізвища літературних героїв та авторів книжок про них і поставте їх у давальному відмінку однини. Виділіть закінчення в обох формах.

Персонажі віршованої казки В. Симоненка. Володар країни Недоладії, який боявся втратити корону. Брати, засновники Києва. Дивак з оповідання Гр. Тютюнника. Ім'я та прізвище автора твору «В бур'янах».

Творче завдання. Поставте подані іменники в давальному відмінку однини та уведіть їх у речення.

Князь Кий, дивак Олесь, Тарас Шевченко.

Песиміст. Усього-на-всього два відмінки вивчили, а ще скільки залишилося!

Оптиміст. Такі ж закінчення, як у давальному відмінку, будуть і в місцевому. Проте в іменників м'якої групи є ще один варіант закінчення – **-і (-ї)**: *на коні, на коневі, на коню; у гаї, у гаю*. А от труднощі в тебе можуть виникнути ще з орудним і кличним відмінками.

Песиміст. Це тема наступних уроків. А поки що підіб'ємо підсумки.

Підсумок уроку.

? Від чого залежить написання відмінкових закінчень родового відмінка іменників II відміни однини?

◆ Назвіть кілька іменників, що мають закінчення **-і (-ї)**.

? Що ілюструють приклади *бала* (оцінка), *балу* (великий вечір з танцями)?

◆ Назвіть відмінкові закінчення іменників чоловічого роду у давальному і місцевому відмінках.

🏠 Вивчити теоретичний матеріал за підручником. Поставити подані іменники в місцевому відмінку, скласти речення з однією із форм кожного слова: *край, товариш, ґрунт, Львів*.

Наступний урок із теми присвяти-мо вивченню інших відмінкових закінчень.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Матвійка називають філософом. А знаєте чому? Що означає це слово? (*Філософ – спеціаліст із філософії, науки, що вивчає загальні закони розвитку природи й суспільства.*) Звичайно, однокласники хлопчика мають на увазі інше значення цього слова, переносне. Просто Матвій любить розмірковувати про все на світі й робити маленькі відкриття. Ось одне з них: «Виявляється, можна багато чого встигнути за один ранок».

Дослідження-спостереження. Прочитайте словосполучення. У якому відмінку стоять вжиті в них іменники? Виділіть закінчення.

Застелити диван, з'їсти сніданок, прибрати посуд, повторити урок.

Вигуляти Рекса, нагодувати хом'ячка, зустріти друга, послухати Вакарчука.

➤ Дослідіть, з якими відмінками збігаються форми знахідного відмінка іменників. Від чого це залежить?

i У знахідному відмінку II відміни форма іменників чоловічого роду, що означають назви істот, переважно збігається з формою родового відмінка, а неістот – називного.

А зі скількома людьми щодня доводиться спілкуватися! Одного дня Матвійко нарахував понад шістдесят.

Вибіркова робота. Виберіть іменники II відміни, поставте їх в орудному відмінку.

Тато, мама, бабуся, дідусь, брат, сестра, учитель, товариш, друг, сусідка, родич, науковець, школяр, тренер, Ігор, Віталій, Микола, сторож, добродій.

◆ Доповніть речення, додаючи потрібні слова в орудному і називному відмінках.

i Закінчення **-ом** мають іменники твердої групи, а м'якої та мішаної – **-ем**.

– Спілкування з ... – це для мене

– Наймудріший – це мій дідусь, – сказав Матвійко. – От кого справді можна філософом назвати. Над його словами я часто задумуюся.

Самостійна робота. Перепишіть, поставивши подані в дужках іменники у формі орудного відмінка однини. Виділіть відмінкові закінчення.

Нехай робота ніколи не буде для тебе (тягар). Не похваляйся своїм (*хист*) і не жертвуй усім заради свого *ремесла*. Усміхайтесь! Якщо не (*обличчя*), то (*серце*) (*З творів М. Дочинця*). Перемагай труднощі (розум), а небезпеку (досвід). Краще загинути (орел), ніж жити (заєць) (*Нар. творч.*).

➤ Доберіть синоніми до виділених слів.

– А ще, – хитро примружившись, сказав Матвійко, – протягом дня я можу бути різними людьми. Зранку – сином, онуком, у школі – учнем, однокласником, у транспорті – пасажиром, у бібліотеці – читачем... І щоразу до мене по-різному звертаються!

◆ Продовжте рядок названих хлопчиком слів – іменників II відміни, що означають соціальні ролі людини. Поставте подані та запропоновані вами іменники у кличному відмінку.

i Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик-**, **-ок-**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *батьку, синку, Джеку, Жаку, Людвігу, Фрідріху; погоничу, слухачу, товаришу*, також іменники *діду, сину, тату*.

Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю*.

Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець-** та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане, Степане, чумаче; жене (від жнець), кравче, хлопче, шевче, стороже, школярє*.

Дослідження-обґрунтування. Робота з підручником. Прочитайте речення. Прокоментуйте форми виділених слів.

Мріють *крилами* з туману лебеді рожеві (В. Симоненко). Змахнула птиця *крильми* й полетіла. Миколка хизувався новими *чоботами*. Залазити *чобітьми* в душу.

➤ Знайдіть у підручнику інформацію про іменники II відміни, які мають паралельні форми в орудному відмінку множини.

Робота з текстом діалогу. Прочитайте діалог мовчки. виправте помилки, пов'язані з неправильним уживанням відмінкових закінчень іменників II відміни.

– Дідусе, порадьте, що потрібно, аби спілкування з людиною було приємним.

– Треба, Матвійко, виявляти інтерес до співрозмовника, цікавитися його проблемами, а ще бути багатогранною особистістю.

– А як стати цікавим співрозмовником?

– Мені, онучок, жаль дитини, яка весь час сидить перед монітором комп'ютеру. Замість того, щоб спілкуватися з товаришом, не відірветься від екрана. Калачом не виманиш! А треба знайти час, аби прочитати цікавого твору, відвідати заняття гуртку. Вивчай іноземні мови, будь завжди в руху, у пошуці нового. Тоді з тобою, Матвіє, буде цікаво спілкуватися хлопцями чи дівчинами.

➤ Поясніть розділові знаки при діалозі. Знайдіть фразеологізм і поясніть значення його.

Підсумок уроку.

Розкажіть про відмінкові закінчення іменників II відміни в орудному, знахідному, кличному відмінках однини і множини; наведіть приклади.

🏠 Вивчити правила. Виконати вправу з підручника (за вибором учителя).

Третій урок із вивчення теми проведемо у формі квесту.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Методична ремарка. Можна організувати роботу так, щоб учні оцінювали кожен етап її і на спеціальних аркушах самоконтролю фіксували результат. У такому разі вчитель має подбати, щоб роздруковані матеріали були в кожного учня.

Лексична хвилинка. Знайдіть у словнику іншомовних слів значення слова *квест*. Доведіть, що це слово іншомовного походження. (*Квест – спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями.*)

➤ Чи готові ви разом із Матвієм узяти участь у такому змаганні? Чим воно може бути корисним для вас? Обґрунтуйте.

Завдання для квесту

Грамотичне анкетування. Дайте відповіді на кожне запитання анкети, обираючи з дужок будь-який з іменників II відміни й узгоджуючи його з іншими словами. Укажіть відмінки іменників, виділіть у них закінчення.

Зразок. Що ти хочеш перевірити, беручи участь у квесті? (*Знання, везіння.*) – Хочу перевірити знання. (Зн. в.)

З ким би ти пішов долати перешкоди? (*Друг, товариш, приятель.*)

Яку річ ти неодмінно візьмеш із собою? (*Ліхтарик, компас, телефон.*)

Кому присвятиш перемогу? (*Тато, дідусь, товариш.*)

Без чого ти не уявляєш свого життя? (*Смартфон, футбол, конструктор.*)

Ти весь час перебуваєш у (*рух, спокій*)?

Ти ніколи не відчував (*страх, жаль, біль*)?

Звернися з побажанням до тих, хто за тебе вболіває. (*Учитель, тренер, друг.*)

Дослідження-обґрунтування. Перепишіть, поставивши подані в дужках слова в родовому відмінку. Обґрунтуйте вибір закінчення **-а (-я)** чи **-у (-ю)**.

Почекай до (вечір). Вийди із (автобус) на околиці (Дивин). Підійди до останнього (будинок). Поверни праворуч і йди в бік (ліс). Підійди до старого (дуб). Від нього прямуй до (центр). Підійди до великого (камінь). Дізнайся з (напис) на ньому, що робити далі. У жодному разі не роби ні (крок) назад.

Матвій упорався із завданням. А на камені прочитав: «Направо підеш – вовка зустрінеш, наліво підеш – у болото потрапиш. А прямо підеш – роботу знайдеш».

– Що ж, виберу найменше зло. Я роботи не боюся, – рішуче зробив крок уперед Матвій. Він побачив величезну гору картоплі. «Ти маєш відділити дрібну од великої», – почув чийсь голос. Хлопець узявся за роботу.

Розподільна робота. Розподіліть подані іменники у дві колонки: 1) ті, що мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**; 2) ті, що мають в орудному відмінку однини закінчення **-ем (-єм)**.

Спорт, кобзар, голуб, Ігор, копач, європеєць, спосіб, рукав, рівень, атом, стиль, край, сніданок, куш.

➤ Підкресліть другу літеру почергово в кожному слові обох колонок. Прочитайте побажання. Що воно означає?

К л ю ч. Попутного вітру!

– Невже мені доведеться летіти? А може, стрибати з парашутом? Страшно, бо ж я ніколи цього не робив! Зате цікаво побачити землю з висоти пташиного польоту! – розмірковував Матвій.

Вибіркова робота. Прочитайте. Випишіть іменники II відміни. Поставте їх у називному, давальному, місцевому та кличному відмінках однини і множини. Виділіть закінчення.

Хмари здавалися маленькими ягнятками з висоти польоту трьох повітроплавців. Тепер вони летіли так швидко, що навіть не встигали помітити, як обганяють незлічені отари хмар-баранців. За якийсь час вони обігнали всі хмари й унизу

побачили землю. Земля була зелена й гарна. Луки розкинулися на всіх навколишніх пагорбах, а за пагорбами стрункими рядами вишикувалися щоголові сосни.

Зненацька налетів такий дужий вітер, що аж затріщало й почало ламатися гілля на деревах. Упали перші краплі дощу (За А. Курковим).

Приземлившись, Матвій опинився перед чоловіком, який виготовляв глиняного горщика.

– Хто ви? – запитав хлопець.

– Моє прізвище таке, як і моя професія, – відповів той.

Лінгвістична задача. Назвіть прізвище і професію майстра. Поставте обидва іменники в родовому та орудному відмінках однини. Чи однаковими будуть закінчення?

Методична ремарка. Якщо учні не справляться із завданням, можна процитувати Євгенію Чак: «У родовому відмінку однини слово *гончар* має закінчення **-я** – *гончаря*, а коли воно означає прізвище, то в закінченні пишуть **-а** – *Гончара*, тобто, замість відмінювання за м'якою групою, змінюють як іменник мішаної групи II відміни: *Гончара, Гончарем*».

Справжнім мандрівникам часто доводиться вибиратися зі скрутних ситуацій, будувати тимчасове житло або засоби для пересування з підручних матеріалів. Під час мовного квесту Матвієві довелося конструювати синтаксичні конструкції.

Дослідження-конструювання. Робота в парах. Складіть з поданих слів речення. Запишіть їх.

Віл, мотузка, чоловік, в'язати, а, слово. Сокира, язик, зводити, а, будинки, не. Будь, слово, господар, своє. Київ, город, дядько, бузина, на, а, в. Без, рід, міст, вода, й, хоч, з, сім'я, та, у.

Відповіді. Вола мотузкою в'яжуть, а чоловіка – словом. Будинки зводять не язиком, а сокирою. Будь господарем свого слова. На городі бузина, а в Києві дядько. Без сім'ї та роду хоч з мосту й у воду.

Наприкінці подорожі Матвій мусив подолати уявний незнайомий ліс, точніше – описати його і розповісти про свою мандрівку тим лісом.

Творча робота. Напишіть про те, як подолав хлопчик уявні нетрі. Максимально використайте подані іменники II відміни.

Стовбур, деревце, куц, листя, гілля, березняк, горб, яр, вітер, град, дощ, страх, біг, стрибок, укус, комар, пенюк, хмиз, вовк, заєць, ведмідь, барліг, мурашник, дуб, звір, переполох, біль, подих, маршрут, компас.

Підсумок уроку.

? Чи всі етапи квесту вам удалося подолати? Який із них був найскладнішим? Які висновки ви зробили, узявши участь у квесті? Над чим ще у вивченій темі потрібно попрацювати?

🏠 Повторити відмінювання іменників II відміни. Провідміняти запропоновані вчителем іменники II відміни.

Урок 55

Тема. Відмінювання іменників III відміни.

Мета: ознайомити учнів з особливостями відмінювання іменників III відміни; поглибити знання про написання іменників III відміни в орудному відмінку; удосконалювати правописні навички, працювати над запобіганням помилок при узгодженні іменників III відміни з іншими словами у словосполученні й реченні; розвивати пам'ять, творчі здібності; прищеплювати любов і повагу до найріднішої людини – матері.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Орфографічна хвилинка. Запишіть слова, поясніть орфограми в них.

Галуззю, повинню, мудрістю, жовчу, кров'ю, Об'ю, матір'ю, кіновар'ю.

➤ До якої відміни належать подані іменники? Обґрунтуйте.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системних завдань.

Дослідження-спостереження. Провідмініайте іменники *кров, ніч, тінь* (за

варіантами). Виділіть відмінкові закінчення. Чи залежать закінчення іменників III відміни в непрямих відмінках від того, яким є кінцевий приголосний основи – твердим, м'яким чи шиплячим?

i Іменники III відміни на групи не поділяються, тому відмінкові закінчення в них однакові незалежно від кінцевого приголосного основи.

Пояснювальний диктант. Запишіть речення. Визначте відмінки іменника *мати*, виділіть відмінкові закінчення.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала (А. Малишко). Ходімо зараз до матері, нехай вона втішиться, що має таку добру дитину (М. Коцюбинський). Леся задумала вишити сорочку своїй хрещеній матері, що дуже її любила та пестила (О. Косач-Кривенюк). Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О. Довженко). Маю я святе синівське право з матір'ю побути на самоті (В. Симоненко). Матері забути не можу (П. Тичина).

i Форма *матір* характерна лише для знахідного відмінка. У називному відмінку *матір* подається з позначкою *застаріле*. У непрямих відмінках слова *мати* з'являються суфікси *-ер-, -ір-*.

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте. Подумайте, чому в одних словах у закінченнях давального, орудного й місцевого відмінків пишемо **а**, а в інших – **я**.

Низький уклін усім матерям. Ми пишаємося матерями-героїнями. За час навчання ми побували в багатьох подорожах. Літо запам'яталося цікавими подорожами. У тінях дерев ховаємося у спеку.

i Літеру **а** пишемо в закінченнях давального, орудного і місцевого відмінків з основою на шиплячий; в усіх інших – букву **я**.

Самостійна робота. Запишіть речення. Поставте іменники III відміни в потрібній формі, виділіть закінчення, підкресліть орфограми. Зробіть розбір виділених іменників як частини мови.

Десь із темними (ночі), із тихим (очі) встала казка сивоброва в мене за плечима (А. Малишко). Поезія Шевченка вражає (мальовничість), (плавність) і (співучість), (безліч) відтінків чуття (О. Гончар). Доти ягнята скачуть, доки (мати) бачать. За гроші не купиш ні батька, ні (мати) (Нар. творч.). Моя (любов), я перед тобою, бери мене в свої блаженні сні (Л. Костенко).

Серед іменників III відміни чимало назв абстрактних понять, які мають лише форму однини: *гордість, свіжість, юність*.

Теоретично у кличному відмінку однини можна поставити всі іменники III відміни, проте найчастіше такі форми трапляються в художньому стилі: *любове, совісте*.

◆ Поставте подані іменники у кличному відмінку однини й уведіть один-два з них у речення.

Радість, мудрість, пам'ять, осінь, печаль, ніч.

Творча робота за опорною лексикою.

Напишіть творчу роботу на одну з тем: «Найірідніша людина», «Риси, які я найбільше ціную в людях». Використайте подані іменники III відміни в різних відмінках.

Мати, гордість, честь, чесність, вимогливість, людяність, гідність, любов, велич, радість, скромність, працьовитість, мудрість, фальш, наполегливість, майстерність, дисциплінованість.

Підсумок уроку.

Доведіть тезу, навівши аргументи і приклади: «Відмінювання іменників III відміни значно простіше, ніж I і II».

🏠 Вивчити відповідний параграф підручника. Виписати з художньої літератури шість речень з іменниками III відміни і провідмінити їх.

Урок 56

Тема. **Відмінювання іменників IV відміни.**

Мета: ознайомити учнів з особливостями відмінювання іменників IV відміни, формувати вміння правильно утворювати граматичні форми цих іменників; удосконалювати правописні навички; розвивати спостережливість, уяву; виховувати відповідальність за доручену справу; прищеплювати любов до братів наших менших.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Сусідка запитала школярку Даринку:

– Чи ти зможеш побути годинку з Оленкою та Іванком, поки я на ринок збігаю? Не хочу дітей із собою брати, а тато наш у від'їзді.

– Із задоволенням! – відповіла дівчинка.

П'ятирічні двійнята зустріли Даринку з радістю.

– Пограємо в зоопарк, – запропонувала Оленка. – Ось ведмедик. А це ведмеденятко.

– Ні, у «Веселого фермера», – заперечив Іванко. – Дивися, яке гарне свиненятко!

Даринка засміялася:

– Ми пограємося і у фермера, і в зоопарк. Але спершу я вас навчу, як називати маленьких тварин.

Словотвірна хвилинка. Доберіть до поданих слів іменники, що є назвами дитинчат тварин чи птахів.

Кінь, курка, вівця, свиня, корова, ведмідь, жаба, кіт, чайка.

➤ До якої відміни належать іменники *лоша, курча, ягня* та інші, названі вами? У чому особливість відмінювання іменників IV відміни?

– Спочатку завітаємо на сільське подвір'я, – сказала Даринка. – Ви зараз будете допомагати господарям. Іванко доглядатиме лоша, а Оленка – теля.

Дослідження на основі спостереження.

Прочитайте речення. Визначте відмінки іменників IV відміни. Виділіть відмінкові закінчення та суфікси іменників *теля, лоша*.

Теля / лоша пасеться на лузі. Підійди до теляти / лошати, подивися на нього. Нарви травички теляті / лошаті. Погладь теля / лоша. Тобі цікаво спостерігати за телям / лошам? Пам'ятай, що їздити на теляті / лошаті не можна! Яке ж ти гарне, теля / лоша!

– А тепер пройдемося зоопарком. Зупинимось біля вольєра, де бавляться кумедні ведмежата. За ними спостерігає багато малят.

♦ Провідмініайте іменники *ведмежата* (I варіант), *малята* (II варіант). Виділіть відмінкові закінчення.

i У знахідному відмінку множини іменники IV відміни, що означають назви людей, мають форму, однакову з родовим відмінком: *малят, хлоп'ят, дівчат*. Іменники IV відміни, що означають назви тварин, мають паралельні форми, які збігаються з називним і родовим відмінками: *ведмежата і ведмежат, кошенята і кошенят*.

– А яке ім'я у цього ведмежати? – поцікавилася Оленка. – Чи воно не має ім'я? Чи імені? Як правильно?

– Імена мають люди, а тварини – клички, – пояснила Даринка. – А правильними є обидва варіанти, які ти назвала: ім'я та імені.

i Іменники IV відміни із суфіксом **-ен-** у непрямих відмінках можуть мати в родовому й орудному відмінках однини паралельні форми: *Р. в. – ім'я, імені, О. в. – ім'ям, іменем*.

♦ Запишіть іменники *плем'я, тім'я, вим'я* в родовому та орудному відмінках однини. Уведіть два будь-які з них у просте ускладнене речення.

– Прочитай нам щось цікаве, – попросила Оленка.

– Добре, принесіть якусь книжку, – погодилася Даринка.

За хвилину двійнята поклали перед Даринкою цілу купу книжечок.

Розподільна робота із завданням. Випишіть окремо назви книжок, у яких є іменники II і IV відмін. Укажіть відмінок і число цих іменників.

«Малютам про звірят», «Тарзан із племені мавп», «Синє ведмежа Гришка», «Пісенька ластів'ятка», «Гидке каченя», «Казки дракона Омелька», «Чарівне горнятко», «Гусенятко», «Жирафчик і Пандочка».

– А прочитаю я вам повчальний текст, – сказала Даринка, розгортаючи одну з книжок.

Робота з текстом. Послухайте текст і виконайте завдання після нього.

Звірі

Маленьке сліпе лисенятко взяли з нори і дали на виховання *кішці*. Вона любила його, і лисеня лащилося до неї, як до рідної матері.

У кошику кішка народила кошенят, але вижило лише одне. В іншій забрали всіх *кошеньят*. Тоді обидві кішки почали одне маля годувати: рідна піде – влазить у *кошик* чужа.

І не тільки вовк, навіть тигр із неймовірною ніжністю заглядатиме в очі, якщо людина викохає його і змалечку стане йому замість матері.

Несправедливо, коли про когось скажуть: «Ото справжній звір». Насправді ж звірі здатні на неймовірну любов і ніжність (*За М. Пришвіним*).

➤ Чому цей текст повчальний? Яка його основна думка?

➤ Обґрунтуйте, чому в першому реченні немає коми перед сполучником **і**, а в другому є.

➤ Укажіть речення з прямою мовою і поясніть розділові знаки при ній.

➤ Підкресліть у тексті всі іменники, надпишіть над кожним відміну і відмінок.

➤ Зробіть морфологічний розбір виділених слів.

Підсумок уроку.

Повернулася додому мама і запитала:

– Як ви тут без мене провели час?

– Нам було так цікаво! – навперебій заговорили Іванко й Оленка. – Ми дізналися стільки нового.

– Розкажіть і мені, але по черзі, – попросила мама.

? Що нового дізналися ви про іменники IV відміни та відмінювання їх? Які життєві уроки отримали?

🏠 Напишіть невелику розповідь про улюблену книжку про тварин або відвідини зоопарку. Використайте іменники IV відміни в різних формах.

Урок 57

Тема. Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників.

Мета: забезпечити засвоєння учнями поняття про незмінювані іменники, особливості узгодження їх з іншими словами в реченні; навчати визначати рід незмінюваних іменників; заохотити учнів до роботи зі словниками; розвивати зв'язне мовлення, мислення, комунікативні вміння, читацькі інтереси; активізувати прагнення пізнати нове, цікаве, бажання стати ерудованою людиною.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Епіграф. Велика бо користь буває людині од учення книжного... бо се є ріки, що наповнюють весь світ увесь.
Се є джерела мудрості,
бо є в книгах незмірна глибина.
Якщо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш користь душі своїй.
«Літопис Руський»

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Вступне слово вчителя. Робота з епіграфом до уроку. Прочитайте записаний на дошці епіграф. Як ви розумієте цей вислів?

Справді, з книжками ми йдемо по життю, з ними почуваємося мудрішими й упевненішими. На попередніх уроках ми працювали з науковою літературою, щоб почерпнути знання про відмінювання іменників. Назвіть

іменники у виділеному в епіграфі реченні, укажіть відміну та відмінок їх.

Створення проблемної ситуації.

Учитель. Дім, у якому живуть книжки, називається книгозбірнею.

Перенесімося уявою у шкільну бібліотеку. Тим більше, що нас туди запрошують. Прочитайте оголошення.

Оголошення

Якщо ви хочете стати актором лялькового театру «Усмішка», що діє при бібліотеці, зверніться до завідувача відділу гурткової роботи М. І. Дацюк.

Актив гуртка

Маринка зацікавилася оголошенням. Вона зайшла в бібліотеку й побачила чоловіка та жінку, які розмовляли між собою. «Хто з них М. І. Дацюк? – замислилася учениця. – М. І... Марія Іванівна? Микола Ілліч?» Утім хвилинку подумавши, Маринка впевнено підійшла до...

? До кого підійшла дівчинка? Чому?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

♦ Отож ми побачили, що, крім відмінюваних, є ще незмінювані іменники. Які ж прізвища належать до незмінюваних? Дівчатка, піднесіть руку, якщо ваше прізвище не відмінюється. Хлопчики, проконтролюйте правильність виконання завдання. Чи однаково підписуватимуть зошити Степанченко Світлана і Спепанченко Дмитро? Зробіть висновок про те, які ще жіночі прізвища не відмінюються.

Робота з картками.

Картка 1-ша

Перепишіть, поставивши слова в дужках у потрібній формі. Уживайте вставне слово, яке виражало б увічливість.

(Марія Іванівна)! Дайте книжку (Оксана Іваненко) «Тарасові шляхи». Хочу дізнатися про дитячі роки (Тарас Шевченко).

Картка 2-га

Прочитайте виразно діалог, правильно вживаючи іменники, що в дужках.

– Добрий день, (Марія Іванівна)!

– Добридень, (назвати своє ім'я)! Хочеш узяти художню книжку?

– Ні, я зараз ознайомлююся з пригодами героїв книжки (Всеволод Нестайко) «Торедори з Васюківки». А на післязавтра мені потрібно підготувати повідомлення про (Маруся Чурай). Порекомендуйте, будь ласка, літературу.

– Прочитай статтю (Станіслав Тельнюк) «Ми чуємо твій голос, Марусю». Там є цікавий матеріал.

– Дуже вам вдячна.

Картка 3-тя

Перепишіть, поставивши імена та прізвища з дужок у потрібному відмінку. Який висновок ви зробили?

– Ти відвідуєш ляльковий театр «Усмішка»?

– Так. Я ходжу туди разом із (Наталка Пилипчук, Ігор Мартинюк, Ірина Ткаченко, Ліна Хоменко та Ілля Чумак).

Настав час подивитися на «Усмішку». Послухаємо фрагмент вистави.

Дослідження на основі інсценізації. Розіграйте діалог із ляльками в руках.

П е п і. Гарно привітайся з шимпанзом, Нільсоне. Мені здається, що він родич двоюрідного брата твого діда.

Н і л ь с о н. Здрастуйте.

П е п і. Молодець! Досить дивитися. Треба починати купівлю. Я хочу купити піаніну.

Н і л ь с о н. Ти ж не вмєєш грати, Пепі!

П е п і. Так, треба дуже добре вправлятися, щоб грати на піаніні.

? Уривок із якого твору інсценізували діти? Яке зауваження слід зробити Пепі? Як потрібно було сказати?

? Що об'єднує слова *шимпанзе, піаніно, Пепі*? Які вони за походженням? Зробіть висновок, які ще іменники бувають незмінюваними. Чи можуть такі слова мати закінчення?

Робота у групах з орфографічним словником та підручником.

1-ша група – щоб перевірити, чи слово незмінюване, потрібно звернутися до орфографічного словника. Знайдіть у ньому слово *піаніно*. Яка позначка вказує на те, що воно є незмінюваним? Знайдіть приклади інших незмінюваних слів.

2-га група – знайдіть у підручнику відповідь на запитання, як визначити відмінок незмінюваних іменників. Визначте відмінки іменників у реченнях: *Я хочу купити піаніно. Треба вправлятися, щоб грати на піаніно.*

► Прозвігуйте про роботу у групах та її результати перед однокласниками (один представник від групи).

Самостійна робота з підручником.

Наукова література, зокрема підручник, допомагає розв'язати найскладніші завдання. Самостійно опрацюйте матеріал підручника про рід незмінюваних іменників. Обговоріть прочитане в парах.

Фізкультхвилинка. Перевірте, як удалося вам засвоїти матеріал підручника. Якщо в озвучених учителем двовіршах почуєте помилку у вживанні роду прикметників, затушайте ногами, якщо ні – зааплодуйте.

Лютий холод омине –
Маю теплий я кашне.

Заговорить до ладу
Це розумне какаду.

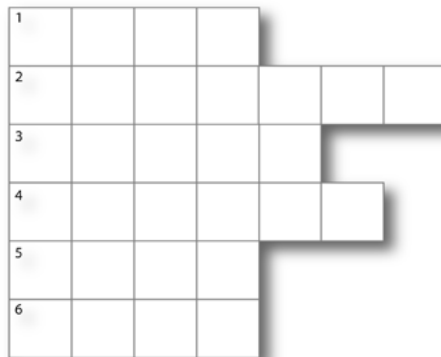
Нам сподобавсь над усе
Цей кумедний шимпанзе.

На столі лежить досє
На старенького мосє.

Хуанхе широке, знаєм,
У Китаї протікає.

Ерудитами стають ті, хто багато читає. Цікаву інформацію можна почерпнути з енциклопедій. Перевірити ерудицію допоможе наступне завдання.

Кросвордний акродиктант. Відгадайте завдання кросворду. Зауважте, що відповідями мають бути незмінювані іменники.

1. Звертання до жінки в Німеччині. 2. Розмова журналіста з цікавою людиною. 3. Молодший дипломатичний ранг. 4. Акробатичний стрибок, що супроводиться перевертанням тіла у повітрі через голову. 5. Муза історії. 6. Столиця Норвегії.

Відповіді. 1. Фрау. 2. Інтерв'ю. 3. Аташе. 4. Сальто. 5. Клію. 6. Осло.

► Підкресліть першу літеру в кожному слові-відповіді. Яке слово утворилося? (*Фіаско*.) Знайдіть його значення у тлумачному словнику. Що означає фразеологізм *зазнати фіаско*? (У книжці Євгенії Чак «Барви нашого слова» сказано, що пляшка по-італійськи називається *фіаско*. Вважають, що в переносному значенні це слово почали вживати після невдалого виступу з пляшкою видатного італійського комедійного актора Біанколеллі. Його не сприйняли глядачі, і акторові довелося піти зі сцени. У провалі він звинуватив пляшку. Тому вислів *зазнати фіаско* вживаємо тоді, коли йдеться про те, що когось спіткала невдача.)

◆ Доберіть прикметники до кожного з незмінюваних іменників-відповідей із попередньої вправи так, аби можна було визначити їхній рід. Одне зі словосполучень уведіть у речення.

У науковій і публіцистичній літературі часто використовують слова, які складаються з самих лише великих літер, наприклад: ЗНО, АЕС, СНУ.

Дослідження-спостереження. Як називаються слова ЗНО, АЕС, СНУ? Наведіть інші приклади складноскорочених

слів. Запам'ятайте: вони теж є незмінюваними іменниками. Знайдіть закономірність у таких твердженнях: *ЗНО – зовнішнє незалежнє оцінювання – середній рід, АЕС – атомна електростанція – жіночий рід, СНУ – Східноєвропейський національний університет – чоловічий рід.*

Кодовий диктант. Коли вчитель називає складноскорочене слово чоловічого роду – пишуть 1, жіночого – 2, середнього – 3.

ПТУ, ООН, ГЕС, МЗС, ТЕС, ВВП, НВК, ЗОШ, БМП, МОЗ, НАН.

Часто у книгозбірнях працюють не тільки фонди, експозиції художніх творів, гурткові студії, а й музеї.

Аудіювання. Послухайте уважно текст і виконайте тестові завдання.

Понад двадцять років тому з ініціативи відомого мовознавця, поліглота, професора К. Тищенко в тодішньому КДУ імені Тараса Шевченка було засновано перший у світі Лінгвістичний навчальний музей. Нічого подібного до ЛНМ у світі до того не було. Тут зібрано інформацію про природу мов, які є на планеті. Серед експонатів – фонограми близько ста мов, понад двісті букварів, підручники. Під час перших відвідин унікального музею японці знімали на відео всі деталі експозиції, аби створити таку саму в Токіо (*З газ.*).

1. Запропонований текст за типом мовлення

А розповідь

Б опис

В роздум

2. Лінгвістичний музей цікавий, бо

А існує більше ста років

Б він перший і унікальний у світі

В його створили за місяць

3. Професор К. Тищенко

А чоловік

Б жінка

4. Музей зацікавив

А італійців

Б американців

В японців

5. Назвіть складноскорочені слова, що є в тексті.

6. Назвіть інші незмінювані іменники.

7. Визначте рід незмінюваних іменників.

Підсумок уроку.

Про що цікаве ви дізналися сьогодні на уроці? Над чим ще потрібно попрацювати?

🏠 Користуючись словниками, укласти з незмінюваних іменників тематичний словничок (назви тварин, географічних об'єктів, термінів певної науки тощо).

Урок 58

Тема. Відмінювання іменників, що мають лише форму множини.

Мета: поглибити знання учнів про множинні іменники, ознайомити з особливістю відмінювання їх; удосконалювати вміння правильно вживати відмінкові закінчення множинних іменників; розвивати спостережливість, аналітичні здібності, пам'ять; активізувати прагнення бути цікавою, всебічно розвинутою людиною.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Розподільна робота. Розподіліть іменники за родами: чоловічий, жіночий, середній. Підкресліть незмінювані іменники. Поясніть значення їх.

Дріб, парі, леді, Омелько, Оріноко, біль, ательє, рефері, еклер, джура, Ілля, нехворощ, Душанбе, ЕОМ, путь, румба, ескімо, ООН.

➤ Підкресліть у кожному слові першу літеру. Якщо ви правильно виконали завдання, прочитаєте народне прислів'я. Поясніть, як ви розумієте його зміст.

Ключ. Добре діло не пропаде.

➤ Пригадайте, які іменники не мають роду. Що ви знаєте про множинні іменники?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-обґрунтування. Занотуйте подані фразеологізми. Поясніть значення їх.

Наламати дров, за тридев'ять земель, продавати витрішки, зуби з'їсти, за сімома замками, слова обценьками не витягнеш, рости як на дріжджах, у чотирьох стінах.

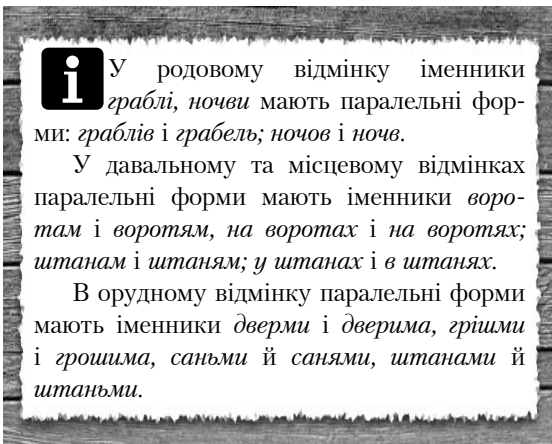
➤ Підкресліть у висловах іменники, назовіть ті, що мають форму лише множини. Визначте відмінки іменників, виділіть закінчення. Порівняйте закінчення множинних іменників із закінченням іменників, що змінюються за числами. Чи є між ними відмінності? Зробіть висновок про відмінювання іменників, що вживаються лише у множині. (Вони відмінюються так само, як іменники, що стоять у множині.)

Робота біля дошки. Провідмініайте іменники *джинси* (I варіант), *гастролі* (II варіант), *канікули* (III варіант). Зробіть висновки про те, які закінчення мають множинні іменники в родовому відмінку.

◆ Поставте подані іменники у формі родового відмінка. Виділіть закінчення.

Обійми, шпроти, ножиці, ясла, сіни, консерви, дрова, окуляри, шорти, вила, ворота, граблі, ночви.

➤ Які закінчення мають два останні слова?

Самостійна робота. Перепишіть, поставивши слова, що в дужках, у потрібній формі та вставляючи, де потрібно, пропущені літери і знаки. Визначте відмінки множинних іменників, виділіть закінчення в них. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

Старший майнув до (сани) по сокиру, а менший повільно пішов уперед, боячись сам перший підійти до лося (Є. Гуцало). Лис Микита жив собі як у Бога за (двері) (І. Франко). Аля кинулася до (двері), але вони були замкнені (Г. Малик). «Він пр.йшов, щоб випустити мене з в.язниці», – подумала Аля і підійшла до (грати)

(Г. Малик). Стоїть дід на (ворота) у червоних чоботях і питає: «Кізон.ко моя мила, чи ти їла?» (Нар. казка). Біда з (гроші), біда і без (гроші) (Нар. творч.). Поганий танцюрист і в (штани) заплутається (Нар. творч.).

Дослідження-обґрунтування на основі проблемного питання. Прочитайте речення. Чи однаковими будуть форми родового відмінка слова *старости* в обох випадках?

Перед самим Семеном Карпо застав до Мотрі (старости). На великій перерві на нараду зібрали (старости) з усіх класів.

Під каз ка. З'ясуйте лексичні значення обох слів. Подумайте, чи обидва іменники є множинними.

Творча робота. Виконайте одне завдання на вибір (індивідуально чи в парі з сусідом по парті).

✦ Побудуйте маршрут мандрівки Україною або світом, використовуючи географічні назви, які є множинними іменниками. Скористайтеся географічною картою (За В. Федоренком).

На приклад: Спочатку побуваємо в чарівних Карпатах. Потім пройдемося ошатними вулицями Чернівців. Автомобілем поїдемо в Черкаси, а звідти – до Сум...

✦ Складіть і запишіть діалог «У магазині», використавши множинні іменники в різних відмінках.

✦ Напишіть невеликий твір-опис експозиції музею народного побуту, використавши слова *сіни, граблі, вила, жорна, обжирки, вечорниці, веселюці* та інші множинні іменники.

✦ Складіть невелику гумористичну розповідь, увівши в неї іменники *джинси, фінанси, джунглі, витребеньки, канікули*. Придумайте заголовок.

Підсумок уроку.

◆ Укажіть «зайве» слово, обґрунтуйте відповідь: *дріжджі, радощі, площі, ножиці, вечорниці, пахощі*.

◆ Знайдіть словосполучення з граматичними помилками. Виправте ці огріхи.

Нових грабель, східних прянощey, зимових канікулів, консерва зі шпрот, повернутися з гастролів, стояти на воротях, засилати старостів,

розпоряджатися грішми, розплатитися грошима, грюкнути дверями, шальки терезів.

🏠 Закінчити творчу роботу або виконати вправу з підручника.

Уроки 59–60

Тема. Букви *е, и, і* в суфіксах *-ечок-, -ичк-, -ичок-, -ичк-, -інн(я), -енн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)* відмінкових форм іменників.

Мета: поглибити вивчене про творення іменників суфіксальним способом; ознайомити учнів з написанням іменникових суфіксів, зокрема літер *е, и* в них; формувати вміння правильно утворювати і писати іменники з суфіксами *-ечок-, -ичк-, -ичок-, -ичк-, -інн(я), -енн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)*; розвивати пам'ять, спостережливість, допитливість; прищеплювати любов до природи, розвивати вміння бачити її красу і прагнення примножувати багатства.

Тип уроків: уроки засвоєння нових знань.

Перебіг уроків

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження. Прочитайте. Яким способом утворив І. Калинець іменники від слова *парасолька*? Зробіть висновок, які суфікси найчастіше вживаються в іменниках, що означають осіб чоловічої статі.

Тоді пан Парасольцо зібрав дорогих родичів на вечерю. Ось хто прийшов: прадід Парасоляр, татко Парасолець, брат Парасоляк, дядько Парасольник, *небіж* Парасольченко, *кузен* Парасольчук, *швагер* Парасоленко, далекий родич Парасоляч.

➤ З'ясуйте значення виділених слів. До якої лексичної групи вони належать?

Дослідження-конструювання. Добе-реть до поданих слів спільнокореневі іменники з суфіксами *-ар- (-яр-), -ник-, -ець-, -ист-, -іст-, -ир-, -тель-, -ач-*, що означають назви осіб за родом занять чи професією.

Бандура, піаніно, пекти, учити, промо-ва, право, каса, будівля, фінанси, програма,

мовознавство, плавати, очолювати, завідувати, доглядати, куховарити.

➤ Утворіть, де це можливо, іменники жіночого роду.

Наприклад: Бандура → бандурист → бандуристка.

➤ Зробіть висновок на основі виконаних завдань, які суфікси іменників – назв істот є найпоширенішими.

➤ Уведіть один з іменників у речення, де між підметом і присудком треба поставити тире.

Дослідження-аналіз. Установіть спосіб творення поданих іменників. Від яких частин мови утворено їх? Яке значення мають ці іменники – конкретне чи абстрактне?

Захоплення, озброєння, горіння, говоріння, напруження, творіння.

➤ Поставте наголос в іменниках. Зробіть висновок, коли в абстрактних іменниках пишемо суфікс *-енн- (-єнн-)*, а коли *-інн-*.

Робота з підручником. Знайдіть відповідь на запитання: «Який суфікс пишеться в іменниках, що мають збірне значення?».

Дослідження-обґрунтування. Запишіть речення, уставляючи пропущені літери *е, є, і*. Поясніть написання суфіксів *-енн- (-єнн-), -інн-*.

Урожай щойно зібрали, тому на полі залишилося чимало бадил..ння, картопл..ння, цибул..ння, буряч..ння. Коли з верхнього листка з'являється колос, настає колос..ння, а трохи пізніше – цвіт..ння. Рослини для суш..ння збирайте в сонячну погоду. Охороняйте зелені *насадж..ння* від пошкоджень. Вивч..ння впливу органічних речовин на розвиток сільськогосподарських культур сприяє підвищ..нню *врожайності* їх. Осво..ння нових технологій відіграє велику роль у *рослинництві*.

➤ Розберіть за будовою виділені слова. Поясніть правопис їх.

Дослідження-спостереження. Прочитайте пари слів. Які з них є похідними?

Плести – плетиво; прясти – прядиво; мерезити – мереживо; пекти – печиво; морозити – морозиво.

➤ Що означають іменники, утворені від дієслів? (*Продукт праці*.) Який суфікс пишеться в цих іменниках?

Диктант-мініатюра. Запишіть із голосу вчителя. Знайдіть у тексті вивчені на уроці орфограми. Прокоментуйте написання іменників.

Це сон чи мареву? Ні, це зима обійшла свої володіння. Розвісила на ялинках білосніжне прядиво, прикрасила гілочки берізок ніжним мереживом з *інею*. Плетиво з тонких сріблястих гілочок кущів нагадує химерне павутиння. Не можна приховати свого захоплення від особливої зимової *краси*.

➤ Зробіть морфологічний розбір виділених іменників.

Підсумок уроку.

Виберіть з-поміж поданих суфіксів іменників ті, про які йшлося на уроці. Назвіть орфограми в суфіксах і пригадайте написання їх.

-зтв-, -ач-, -инк-, -иння-, -ив-, -ев-, -іст-, -тель-.

🏠 Вивчити правила. Виконати вправу з підручника.

На наступному уроці ознайомимо учнів з іншими орфограмами в суфіксах іменників і працюватимемо над удосконаленням правописних навичок.

Дослідження-гіпотеза. Прочитайте. Чи поділяєте ви сумніви другого учасника діалогу? Чи достатньо у вас знань, аби відповісти на запитання?

– Яку літеру слід писати у слові *дощ.чок*: **е** чи **и**?

– Звичайно, **е**! Це пестливий суфікс, а він пишеться з **е**: *річка, ложечка*.

– Ні, я не погоджуюся. Адже є й пестливі слова з суфіксом **-ичк-**: *травичка, водичка*. Тут, мабуть, є якийсь секрет.

Дослідження-порівняння. Порівняйте, як утворилися іменники 1-ї і 2-ї колонок. Знайдіть закономірності. Спробуйте сформулювати правило, коли пишуться суфікси **-ичок-**, **-ичк-** у зменшувально-пестливих формах, а коли **-ечок-**, **-ечк-**.

Дощик → дощичок	Ложка → ложечка
Котик → котичок	Відро → відеречко
Столик → столичок	Річка → річечка

Робота з підручником. Порівняйте свої висновки з уміщеним у підручнику правилом. Знайдіть відповідь на запитання:

«Коли у зменшувально-пестливих суфіксах пишемо літеру **є**?».

◆ Запишіть подані слова з голосу вчителя. Підкресліть орфограму «Літери **е, є, и** в суфіксах іменників».

Подушечка, *книжечка*, горобчикок, травичка, краєчок, стежечка, копієчка, відеречко, *Марієчка*, кружечок, Гнатичок, краєчок, вершечок, стеблиночка, Валечка, Валеричок, Софієчка, *столичок*.

➤ Виділені слова запишіть у фонетичній транскрипції.

Коментований диктант. Запишіть речення, коментуючи написання голосних **е, є, и** в суфіксах іменників.

Гуси слухають сестричку, з рук її скубуть травичку. В піджачок з голочок одягнувся їжачок та й з хати – назбирати грушечок-гниличок (*З творів М. Стельмаха*). Он ярочки зелененькі, стежечки по них маленькі, перевиті, мов стрічечки, збігаються до річечки (*Леся Українка*). Рости, рости, житечко, на лану! (*Олександр Олесь*).

Лінгвістичні сходинки.

1. Утворіть від поданих слів іменники з суфіксами **-ичк-**, **-єчк-**, **-єчк-**.

Стілець, полиця, брат, сестра, ромашка, трава.

2. Утворіть словосполучення з кожним словом.

3. Уведіть словосполучення у складне речення.

4. Зробіть синтаксичний розбір цього речення.

Творча робота за опорними словами.

Прочитайте дві групи слів. Які літери потрібно в них написати? У творі на яку тему можна використати подані іменники? Напишіть невеликий твір, використавши слова однієї з груп. Придумайте назву.

Стебл(е/и)ння, огуд(е/и)ння, дощ(е/и)чок, трав(е/и)чка, плет(е/и)во, ма(є/ї)во, лі(є/ї)чка, захопл(е/и)ння.

Вивч(е/и)ння, передбач(е/и)ння, продовж(е/и)ння; розум(и/і)ння, осво(є/ї)ння.

Підсумок уроку.

Розкажіть про букви **е, и, і** в суфіксах іменників, керуючись поданими опорними поняттями.

Збірні іменники; іменники з абстрактним значенням; іменники, що означають матеріал або продукт праці; іменники зі зменшувально-пестливим значенням.

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Підготувати словниковий диктант «Правопис іменників» (10–12 слів).

Урок 61

Тема. Написання й відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, імен по батькові.

Мета: ознайомити учнів з особливостями творення чоловічих і жіночих імен по батькові, відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ; формувати вміння правильно вживати відмінкові форми чоловічих і жіночих імен по батькові; використовувати їх у мовленні; запобігати появі граматичних помилок; розвивати спостережливість, увагу; виховувати почуття гордості за видатних українців – майстрів слова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-спостереження. Прочитайте речення. Дайте відповідь на запитання.

Ігор Святославович укріпив ум силою, а серце вигострив мужністю й повів свої хоробрі полки на землю Половецьку за землю Руську («Повість минулих літ»).

❓ Чиїм сином був князь Ігор? Як ви про це дізналися? Що таке ім'я по батькові?

i Відповідно до традиції українці мають, крім імен, ще й по батькові. Разом вони становлять офіційне ім'я людини.

➤ Зробіть словотвірний аналіз слова *Святославович*. (*Святославович* ← *Святослав*.) За допомогою якого суфікса утворюються чоловічі імена по батькові?

i Тільки суфікс **-ович-** є словотвірним для чоловічих імен по батькові в українській мові.

◆ Утворіть імена по батькові від імен *Ігор, Василь, Валерій, Юрій, Петро*.

Дослідження-реконструкція. Прочитайте мовчки. Перечитайте речення вголос у такому порядку, щоб ім'я *Тарас Григорович Шевченко* у першому реченні стояло в називному відмінку, у другому – в родовому і т. д.

Щороку в березні ми вшановуємо пам'ять Тараса Григоровича Шевченка. Не лише українці пишуться Тарасом Григоровичем Шевченком. Тарас Григорович Шевченко – геніальний син українського народу. Ми чуємо крізь віки твій голос, Тарасе Григоровичу Шевченко. Ім'я Тараса Григоровича Шевченка відоме кожному українцеві. У Тарасові Григоровичу Шевченку світова громадськість вбачає мудрого пророка і духовного провідника. Тарасові Григоровичу Шевченку поставлено багато пам'ятників, присвячено чимало мистецьких творів.

➤ Виділіть відмінкові закінчення в іменах по батькові. Особливу увагу зверніть на відмінки, у яких часто роблять помилки. Це орудний – закінчення **-ем** та кличний – **-у**.

➤ Зверніть увагу, чи відмінюються чоловічі прізвища на **-о**. Запам'ятайте це.

➤ Реконструйте і запишіть текст, замінивши імена та прізвища синонімами, займенниками та перифразами (наприклад, Кобзар).

Дослідження-спостереження. Прочитайте. Визначте відмінки жіночих імен по батькові.

Найпрестижніша мистецька нагорода України – Національна премія імені Т. Шевченка. У 1987 році Шевченківську премію отримала поетеса Ліна Василівна Костенко. У творчому доробку Ліни Василівни Костенко є такі знакові твори, як «Маруся Чурай» і «Берестечко».

➤ За допомогою якого суфікса утворилося жіноче ім'я по батькові?

i Жіночі імена по батькові творяться за допомогою суфікса **-івн(а)**, а коли твірна основа закінчується на **-й**, то **-ївн(а)**: *Іван* ← *Іванівна*, *Матвій* ← *Матвійвна*.

➤ Провідмініяйте усно *Ліна Василівна Костенко*. Зверніть увагу на закінчення родового відмінка **-и**, а також давально-го **-і**.

❓ Чи відмінюються жіночі прізвища, що закінчуються на **-о**? Які ще жіночі прізвища не відмінюються?

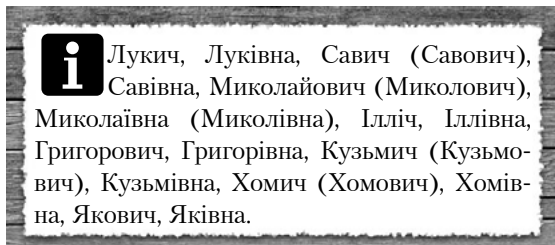
◆ Утворіть жіночі імена по батькові від імен *Ігор, Василь, Валерій, Юрій, Петро*.

Завдання на встановлення відповідності. Поєднайте імена по батькові українських письменників із прізвищами їх. Які твори цих авторів ви вивчали?

1 Іван Якович	А Малик
2 Павло Григорович	Б Косач
3 Лариса Петрівна	В Тичина
4 Галина Миколаївна	Г Франко

◆ Складіть два речення, увівши в них чоловіче й жіноче ім'я по батькові в непрямих відмінках. Укажіть ці відмінки, виділіть у них закінчення.

Дослідження-припущення. Спробуйте утворити імена по батькові від імен *Григорій, Кузьма, Хома, Яків, Лука, Сава, Ілля, Микола*. Чи можна це зробити за загальним правилом?

Творчий диктант. Запишіть, утворюючи імена по батькові та узгоджуючи їх з іншими словами в реченні. Укажіть відмінкові закінчення.

(Григорій, Сава) Скворода писав: «Світ ловив мене, та не спіймав». Запрошуємо Вас, шановний (Іван, Лука), на урочисте засідання, присвячене ювілею (Петро, Ілля) Чайковського. Премію імені Лесі Українки вручили (Надія, Павло) Гуменюк. Твори (Всеволод, Зіновій) Нестайка читає вже третє покоління дітей. Чого тільки не передумав Тарас за ніч про завтрашню зустріч із (Карл, Павло) Брюлловим – художником, якого знає весь світ.

Самостійна робота з узаємоперевіркою. Провідмініяйте своє прізвище, ім'я та по батькові. Перевірте одне в одного правильність виконання.

◆ Прочитайте текст. Знайдіть у ньому імена по батькові персонажів твору. З'ясуйте, від яких слів утворено їх.

Дозвольте представити вам учителів. Класним керівником у вас буде Пантера Ягуарівна. Вона викладатиме лісову математику. Лісознавство викладатиме Лисавета Патрикіївна. Лісторію, тобто лісову історію, – Мамонт Африканович. Лісографію, тобто лісову географію, – Жирафа Жирафівна. Фізкультуру – Макак Макакович. Спеціальний музичний предмет сольфеджіо – Бегемот Гіпопотамович (*В. Нестайко*).

➤ Цей уривок узято з книжки В. Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі». У творі йдеться про життя лісових мешканців – учнів музичної школи, їхніх учителів і батьків. Придумайте імена для героїв подібної казкової історії про птахів, риб або рослин.

Підсумок уроку.

❓ Побутує думка, що потрібно відмовитися від імен по батькові, бо їх немає в більшості європейських країн. Чи погоджуєтеся ви з нею?

❓ Яке практичне значення мають здобуті на уроці знання? Де ви можете застосувати їх?

🏠 Вивчити теоретичний матеріал. Скласти і записати діалог із класним керівником, з яким зустрілися через десять років після закінчення школи. Ужити прізвища, імена та по батькові вчителів.

Урок 62

Тема. **Написання не з іменниками.**

Мета: поглибити знання учнів про будову слова і творення іменників префіксальним способом; вивчити орфограму «Не з іменниками»; удосконалювати правописні навички; розвивати спостережливість, пам'ять, творчі здібності; зацікавити народною творчістю, літературою; прищеплювати любов до слова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-аналіз. Розберіть подані іменники за будовою. У яких словах **не** є префіксом, а в яких частиною кореня?

Неволя, неправда, немовля, нектар.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Дослідження-обґрунтування. Доберіть до слів *неволя, неправда, недруг* спільнокореневі антоніми без **не**, а також різнокореневі синоніми. (*Неволя – воля; рабство і т. д.*) Зробіть висновок, як пишеться іменник з **не**, якщо до нього можна дібрати синонім без **не** або ж слово без цього префікса є іменником, протилежним за значенням.

Дослідження-спостереження.

✦ Прочитайте слова. Чому вони пишуться з **не** разом? У яких словах **не** виступає префіксом?

Недотепа, нечупара, нестача, ненажера, нероба.

✦ Прочитайте речення. Доведіть, що в ньому є протиставлення. Як у такому випадку пишеться **не** з іменниками? Якою частиною мови є **не**?

Цей чоловік мені не друг, а просто знайомий.

✦ Прочитайте речення. Доведіть, що в них є заперечення чогось.

Це не сестра, а моя подруга. За календарем уже не осінь.

Самодиктант. Послухайте текст і скажіть, що було написано на стрілці. З якого твору взято рядки?

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот, аж попереду побачила стовпчик. На ньому криво прибіта стрілка показувала кудись угору. А на стрілці нерівними літерами нашкрябано... (*Г. Малик*).

➤ Пригадайте й запишіть імена мешканців Недоладії. До складу якого префікса входить **не** в цих іменах?

Усне повідомлення на мовну тему. На основі зроблених висновків складіть усне висловлення про те, як пишеться **не** з іменниками.

Робота біля дошки. Запишіть речення. Поясніть зміст їх і прокоментуйте написання **не** з іменниками.

Згода будує, а незгода руйнує. Життя прожити – не поле перейти. Не одягає красить людину, а добрі діла. Дай серцю волю, заведе в неволю. Краще згоріти на роботі, ніж заіржавіти від неробства. Недосіл на столі, а пересіл під столом (*Нар. творч.*). У нас нема зерна неправди за собою (*Т. Шевченко*). Не розум від книг, а книги від розуму створились (*Г. Сковорода*).

➤ Знайдіть іменники, утворені безафіксним способом.

◆ Доберіть до іменників синоніми з **не**. Два з них уведіть у складне речення.

Самостійність, ворог, горе, ледар, загроза, бранець, племінник, брехня, ворожнеча.

Творча робота (на вибір).

✦ Напишіть невеликий твір про те, як дівчинка потрапила в країну, де щезло **не**. Дайте назву твору.

✦ Напишіть гумористичне оповідання про випадок із життя, використавши подані слова: *негода, невдача, нещастя, недотепа, нехлюя, нечема*.

Підсумок уроку.

❓ Що нового ви дізналися про написання іменників з **не**? На якому рівні, на вашу думку, ви засвоїли тему? Який вид роботи сподобався найбільше? Чому?

🏠 Вивчити правила. Закінчити творчу роботу.

Урок 63

Тема. **Особливості творення іменників. Правопис складних іменників.**

Мета: повторити способи творення іменників; поглибити вивчений матеріал про творення складних іменників; ознайомити з написанням складних іменників разом і через дефіс; розвивати творчі здібності, усне і писемне мовлення, пам'ять, увагу, уміння робити висновки; зацікавити культурними надбаннями рідного народу, зокрема українською казкою; стимулювати бажання докладніше ознайомитися з літературними казками.

Тип уроку: комбінований.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Вправа з ключем. Випишіть іменники відповідно до способу творення їх у такому порядку: 1 – суфіксальний, 2 – префіксальний, 3 – префіксально-суфіксальний, 4 – складання, 5 – безафіксний.

Блакить, лікар, безрукавка, рукопис, прадід.

➤ Підкресліть третю літеру в кожному слові.

К л ю ч. Казка.

❓ Чи любите ви казки? Обґрунтуйте.

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Робота в парах. Підготовка усного висловлення на лінгвістичну тему. Підготуйте повідомлення на тему: «Творення іменників», провівши міні-дослідження на основі поданих запитань.

- Якими способами творяться іменники?
- Який спосіб творення іменників в українській мові найпродуктивніший? (*Суфіксальний.*) Які найменш продуктивні? (*Префіксальний, префіксально-суфіксальний.*)
- Який спосіб словотвору характерний лише для іменників? (*Безафіксний.*)
- Яким способом найбільше творяться іменники на сучасному етапі? (*Складання.*)

Дослідження-обґрунтування. Прочитайте речення з казок. Назвіть складні іменники, поясніть написання їх.

«Бабо-Яго, розкажи казку!» – чую дитячий голос. Королівством рознеслася звістка, що кіт Мурчик – знаменитий лікар-екстрасенс, який лікує від безсоння (*І. Калинець*). І зітхнув Золоторіг: «Де ти, друже, де ти?» Там цвіте краса-країна з дивним ім'ям Сльозолий (*Олександр Олесь*). Виступив Лихослав, поклонивсь громаді (*М. Лотоцький*).

➤ Які складні слова є авторськими неологізмами?

Дослідження-спостереження. Ознайомлення з новою інформацією.

✦ Прочитайте імена казкових героїв. Доведіть, що це складні слова. Від яких частин мови вони утворені?

Котигорошко, Вернидуб, Крутивус, Вернигора.

❓ У якій формі стоять твірні дієслова? Як пишуться іменники, першою частиною яких є дієслова, що виражають наказ чи прохання? Подумайте, чи є звук [и] в них з'єднувальним голосним.

❓ Який з цих іменників утворений способом складання у поєднанні з суфіксальним?

✦ Прочитайте речення. Чи може воно слугувати тезою майбутнього твору? Ви підтримали б чи спростували це твердження?

Шестикласники вже не захоплюються казками, адже більшість дітей відзначили своє дванадцятиріччя і їх цікавить серйозніша література.

➤ Знайдіть складні іменники, першою частиною яких є числівник. Як пишуться такі слова?

Розподільний диктант. Запишіть у дві колонки складні слова, першою частиною яких є: а) дієслово; б) числівник.

Семиліток, Непийвода, перекотиполе, проїдисвіт, восьминіг, трикутник, ломикамінь, дев'ятисил.

➤ Складіть з одним зі слів речення на казкову тематику.

Вибірковий диктант. Послухайте текст казки. Що вас у ній вразило? Випишіть складні іменники.

Жив Білозмій під чорним підземним озером, у чорній зміїній печері. Сто років не показувався він на світло. Шкіра його була отруйною на дотик, а сам він міг переменитися на білого гада.

По черзі ставали на двобій з Білозмієм і Вернигора, і Вирвидуб, і Виписьоре, і навіть Стійнавухах. Та щойно хтось із них торкався Білозмія, як тут же млів від його отрути.

Останнім зійшовся з Білозмієм Чорнотур. Узяв шпильку, що вийняв зі шкури бика, а самого бика осідлав і виїхав на ньому на двобій.

Довгенько вони билися-боролися. І врешті притиснув бик ногами Білозмія до землі, а Чорнотур заніс над ним гостру шпильку. Та Чорнотур мав дуже добре серце і не міг завдати

своєму ворогові смертельної рани. Завагався – і руку опустил (За І.-М. Драч).

➤ За виписаними іменниками відтворіть текст казки сучасної письменниці.

Підсумок уроку.

Продовжіть речення.

☑ Мені було відомо про творення іменників ...

☑ Новим для мене стало ...

🏠 Повторити вивчений матеріал про відмінювання і написання іменників, виконати тестові завдання. За бажанням. Придумати закінчення казки про Чорнотура.

Урок 64

Тема: **Контрольна робота № 4. Тестування. Іменник. Відмінювання іменників. Контрольне читання мовчки.**

Мета: перевірити рівень засвоєння мовних знань і сформованості вмінь поділяти іменники на відміни і відмінювати їх, а також уміння розуміти й аналізувати прочитаний самостійно текст; удосконалювати навички застосовувати теоретичні знання на практиці, вміння працювати з текстом науково-популярного стилю; розвивати ерудицію, навички самостійної роботи, увагу, пам'ять; виховувати допитливість; стимулювати прагнення дізнаватися щось нове; зацікавити життям і творчістю українських та зарубіжних письменників.

Тип уроку: урок перевірки та обліку здобутих знань, набутих умінь і навичок.

Перебіг уроку

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Методична ремарка. Враховуючи, що учні виконуватимуть два види контролю, пропонуємо два варіанти тестових завдань, що складаються із дванадцяти запитань. За кожну правильну відповідь учень отримає один бал.

І варіант

1. Укажіть правильне твердження.

А іменники змінюються за родами

Б іменники *ніч, розкіш, подорож* належать до мішаної групи

В іменники *трюмо, турне* належать до II відміни

Г іменники можуть бути головними і другорядними членами речення

2. Усі власні назви пишуться з великої літери і в лапках у рядку

А журнал Барвінок, казка Ох, книга Біблія

Б торт Київський, майдан Київський, бульвар Київський

В супермаркет Ювілейний, псевдонім Багряний, стадіон Олімпійський

Г автомобіль Таврія, ансамбль Смерічка, пісня Щедрик

3. Усі іменники належать до чоловічого роду в рядку

А староста, суддя, менеджер

Б біль, нежить, Дніпро

В путь, емаль, собака

Г тюль, вовчище, кіновар

4. Мають форму однини лише іменники

А гордість, Китай, листок

Б сум, цукор, нафта

В совість, стиль, курча

Г посібник, монітор, газ

5. До I відміни належать усі іменники в рядку

А гусеня, коліща, душа

Б дядько, серце, справа

В плем'я, сім'я, здоров'я

Г матуся, Микита, заброда

6. Закінчення **-а (-я)** у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

А Миргород, роман, табун

Б вагон, Париж, гектар

В бензин, Крим, прапор

Г Єгипет, апостроф, Тернопіль

7. Закінчення **-е** у кличному відмінку мають усі іменники в рядку

А душа, хлопець, Оля

Б Олег, сестриця, товариш

В вовк, майор, Павло

Г друг, кобзар, Олексій

8. Усі іменники у формі орудного відмінка мають у закінченні літеру **-е (-є)** у рядку

А лікар, пісня, калач

Б круча, бригадир, слюсар

В прізвище, тхір, Андрій

Г паща, рай, менеджер

9. Усі іменники є незмінюваними в рядку

А пальто, Торонто, івасі

Б авто, птаство, Баку

В ягня, АЕС, пані

Г леді, Чилі, ООН

10. Граматичних помилок у побудові слововосполучень із незмінюваними іменниками немає в рядку

А цікаве турне, багатолюдне Тбілісі, кумедний поні

Б різноманітне меню, далеке Конго, елгантна мадам

В строгий журі, тепле кашне, рожеве фламінго

Г овочева рагу, маленьке какаду, багатоводна Хуанхе

11. Немає помилок у написанні відмінкових закінчень іменників у рядку

А сказати Сергієві, гордитися іменем, будівля з цементу

Б пасти козенятів, гуляти з Ільою, дорогий Ігорю

В ударити по рукам, спілкуватися з Дашею, пора листопада

Г годувати телята, допомогти Василеві, ходити в пальті

12. Відбувається подвоєння приголосних в орудному відмінку однини в усіх словах рядка

А глагур, молодь, Об

Б верф, молодість, широчінь

В здобич, розкіш, паморозь

Г доповідь, міць, Керч

ІІ варіант

1. Укажіть неправильне твердження.

А іменники І і ІІ відмін поділяються на групи

Б іменники належать до певного роду

В іменники *лоша, курча* належать до мішаної групи

Г іменники *військовий, ножиці* не належать до жодної відміни

2. Усі власні назви пишуться з великої літери і без лапок у рядку

А гора Говерла, книга Євангеліє, планета Меркурій

Б кафе Меркурій, танець Повзунець, кіно-театр Молодість

В казка Близнята, свято Різдво, острів Сицилія

Г газета Факти, проспект Волі, озеро Світязь

3. Усі іменники належать до жіночого роду в рядку

А листоноша, суддя, нероба

Б біль, тюль, нежить

В путь, глазур, галузь

Г собака, забіяка, куріпка

4. Мають форму лише множини іменники

А сходи, висівки, ночви

Б меблі, голоси, фінанси

В Ромни, коліскові, шорти

Г спиці, духи, голубці

5. До ІІ відміни належать усі іменники в рядку

А сонце, меч, Кирило

Б Париж, куліш, розкіш

В орля, дитя, дівчатко

Г кількість, голуб, дріб

6. Закінчення **-у (-ю)** у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

А музей, Львів, птах

Б мороз, простір, жасмин

В ключ, вогонь, Горохів

Г граб, конгрес, Ірак

7. Закінчення **-ю** у кличному відмінку мають усі іменники в рядку

А матуся, Юрій, доля

Б обрій, теля, Олеся

В дідусь, тополя, учень

Г доня, Василь, край

8. Усі іменники у формі орудного відмінка мають у закінченні літеру **-е (-є)** в рядку

А дощ, пустир, куля

Б вишня, актор, товариш

В Ілля, тротуар, Стрий

Г куц, режисер, межа

9. Усі іменники є незмінюваними в рядку

А мадам, сеньйор, міс

Б МВС, шимпанзе, макака

В пальто, Токіо, шоу

Г пюре, аташе, Перу

10. Граматичні помилки в побудові словосполучень із незмінюваними іменниками є в рядку

А зелене Сочі, аргентинське танго, австралійський кенгуру

Б солодке какао, африканський цеце, приморський Батумі

В смачне рагу, маленький поні, далека Міссісіпі

Г швидко таксі, елегантна мадам, прудкий ему

11. Немає помилок у написанні відмінкових закінчень іменників у рядку

А запросили Івана Петренка, чекаємо канікулів, великою пащою

Б іти з матір'ю, працювати маляром, не чути ні звука

В телефонувати Антонові, стояти за дверима, приголосного звука

Г приїхати з Карпатів, поблизу Кривого Рога, надокучливі комарі

12. Не відбувається подвоєння приголосних в орудному відмінку однини в усіх словах рядка

А мідь, шерсть, любов

Б жовч, повінь, пам'ять

В вуаль, папороть, мазь

Г свіжість, смерть, любов

Текст для читання мовчки

Імена, що роблять людину невидимкою

Чудовий винахід людського розуму – ім'я – відрізняє окрему людину з-поміж інших. Проте деякі наймення здатні зробити свого носія невидимкою.

Цю властивість мають псевдоніми, тобто вигадані імена. Псевдонімами здебільшого послуговуються літератори, актори, іноді – художники та вчені.

Псевдонім допомагає сховатися від ока недоброзичливців чи опонентів. Він також сприяє заміні немилозвучних імен або прізвищ на кращі. Крім цього, псевдоніми змушені вибирати відомі люди, які носять однакові прізвища. Так, французіві, автору роману «Три мушкетери» Олександрові Дюма довелося підписуватися Дюма-батько, коли його син дебютував збіркою віршів, указавши в ній власне прізвище.

Першими використали псевдоніми давні греки, які й придумали це слово (*псевдо* означає

«омана», «вигадка», а *онома* – «ім'я»). Естафету греків підхопили французи. З їхньої легкої руки псевдоніми почали з'являтися в усіх літературах світу.

В Україні псевдоніми набули масового поширення в XIX столітті. Бажаючи уникнути переслідувань, чимало українських літераторів почали прибирати різні імена-маски. Авторка «Народних оповідань» мала ряд справжніх прізвищ: дівоче, першого і другого чоловіків (Вілінська, Маркович, Лобач-Жученко), однак в історію української літератури ввійшла як Марко Вовчок.

Було прибране літературне ім'я й у Тараса Шевченка. На засланні він підписував окремі свої твори Кобзар Дармограй.

Поет, прозаїк, драматург, перекладач і вчений Іван Франко мав більше дев'яноста псевдонімів: Хома Брут, Джеджалик, Мирон, Живий, Кремінь...

Способів утворення псевдонімів дуже багато. У часи російського царизму, який зневажав і намагався знищити українську культуру та мову і навіть саме слово *Україна*, вперше згадане ще в літописах 1147 року, юна поетеса Лариса Косач демонстративно прибрала собі літературне наймення Леся Українка.

Українські письменники часто будували псевдоніми на основі власного імені чи по батькові. У такий спосіб драматург Іван Карпович Тобілевич став Іваном Карпенком-Карим. Тонкий лірик Олександр Кандиба взяв собі за псевдонім пестливу форму власного імені Олесь. Іноді автори заміняли прізвище найменням-указівкою на місце народження. Укладач «Словника української мови» Борис Грінченко з села Вільхів Яр не раз підписувався як Вільхівський. Прибраними найменнями ставали імена літературних героїв. Окремі автори змінювали прізвище, підписуючи дитячі твори. Леонід Глібов, наприклад, послуговувався псевдонімом Дідусь Кенир. Часто використовували як псевдоніми назви дерев, квітів, комах: Остап Вишня, Ганна Барвінок, Марко Черемшина, Олена Пчілка.

Трапляються серед українських псевдонімів і доволі чудернацькі. Славний українець Микола Гоголь інколи ставив замість свого прізвища чотири нулі, а відомий новеліст Осип Маковей – три зірочки (*За І. Глиньським*).

1. Слово *псевдонім* за походженням
 - А грецьке
 - Б латинське
 - В французьке
 - Г українське
2. У тексті вказано всі причини появи псевдонімів, крім
 - А сховатися від недоброзичливців чи опонентів
 - Б замінити немилозвучне прізвище на краще
 - В усунути непорозуміння через однакові прізвища
 - Г виділитися з-поміж оточення незвичайним іменем
3. В Україні псевдоніми масово почали з'являтися в
 - А XVII столітті
 - Б XVIII столітті
 - В XIX столітті
 - Г XX столітті
4. Понад 90 псевдонімів мав
 - А Тарас Шевченко
 - Б Іван Франко
 - В Олександр Дюма
 - Г Микола Гоголь
5. Укажіть псевдонім, який вирізняється з-поміж інших походженням і значенням.
 - А Остап Вишня
 - Б Олександр Олесь
 - В Ганна Барвінок
 - Г Марко Черемшина
6. Микола Гоголь іноді ставив замість прізвища
 - А три зірочки
 - Б три нулі

- В чотири зірочки
 - Г чотири нулі
7. Фразеологізм є в реченні
 - А Окремі наймення здатні зробити свого носія невидимкою.
 - Б Псевдонім допомагає сховатися від ока недоброзичливців чи опонентів.
 - В З їхньої легкої руки псевдоніми почали з'являтися в усіх літературах світу.
 - Г Чимало українських літераторів почали прибирати різні імена-маски.
 8. Текст належить до стилю
 - А науково-популярного
 - Б публіцистичного
 - В художнього
 - Г розмовного
 9. Установіть відповідність між псевдонімом письменника і його справжнім прізвищем.

<ol style="list-style-type: none"> 1 Хома Брут 2 Іван Карпенко-Карий 3 Козак Дармограй 4 Дідусь Кенир 		<ol style="list-style-type: none"> А Тарас Шевченко Б Іван Франко В Іван Тобілевич Г Олександр Кандиба Г Леонід Глібов
---	--	---
- Відповіді.** 1 – А, 2 – Г, 3 – В, 4 – Б, 5 – Б, 6 – Г, 7 – В, 8 – А, 9: 1 – Б, 2 – В, 3 – А, 4 – Г.
- Підсумок уроку.**
Відповіді вчителя на запитання учнів.
Домашнє завдання. Дізнатися про походження інших псевдонімів відомих людей (за бажанням).

